

V. AMBRASAS

NETIESIOGINĖS NUOSAKOS (MODUS RELATIVUS) PAPLITIMAS IR KILMĖS PROBLEMA

1. KONSTRUKCIJOS SU VEIKIAMAISIAIS DALYVIAIS

1.1. Netiesiogine nuosaka (*modus relativus*, *toliau – NN*) paprastai vadina-
mos lietuvių kalbos veikiamųjų dalyvių vardininko formos, sakinyje turinčios ver-
bum *finitum* poziciją ir kontrastuojančios tiesioginei nuosakai perpasakoto ar kitokiu
būdu netiesiogiai patirto veiksmo reikšmės pagrindu, plg.: *jis gyvena kaime* (net.
nuos.) ir *jis gyvena kaime* (ties. nuos.). Netiesioginės nuosakos terminas, pradėtas
vartoti 1937 m. „Gimtojoje kalboje“¹, pastaraisiais dešimtmečiais įsigalėjo lietuvių
kalbotyroje². Nors kartais ir diskutuojamas³, jis vis dėlto yra patogenesnis ir tiksles-
nis už anksčiau vartotą „dalyvinės kalbos“ terminą, kuriuo buvo žymima daug
įvairių dalyvių vartosenos atvejų. Kaip ir kitos lietuvių kalbos nuosakos, NN turi
specifinę modalinę semantiką ir apibrėžtą formų paradigmą.

1.1.1. Dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje netiesioginės nuosakos para-
digmą sudaro šios formos:

1. Vientisinės: es. l. vn. *metas*, *-anti*, dg. *metą*, *-ančios*; būt. k. l. vn. *metęs*,
-usi, dg. *metę*, *-usios*; būt. d. l. vn. *mesdavęs*, *-usi*, dg. *mesdavę*, *-usios*; būs. l. vn.
mesiąs, *-ianti*, dg. *mesią*, *-iančios*.

2. Sudurtinės veik. rūš. pradétinės: būt. k. l. vn. *buvęs bemetas*, *buvusi bemetanti*, dg. *buvę bemetą*, *buvusios bemetančios*; būs. l. vn. *būsiąs bemetas*, *būsianti beme-
tanti*, dg. *būsią bemetą*, *būsiančios bemetančios*;

veik. rūš. atliktinės: es. l. vn. *esas metęs*, *esanti metusi*, dg. *esę metę*, *esancios
metusios*, būt. k. l. vn. *buvęs metęs*, *buvusi metusi*, dg. *buvę metę*, *buvusios metusios*;

¹ Žr. J. Lazausko str. „Penktoji nuosaka“ GK 1937, Nr. 2, p. 24–6 su pritariamu redak-
cijos prierašu.

² Plg. J. Balkevičius, Sint. 94 tt.; P. Gailiūnas, LKG II 58–9; N. Sližienė, LKG
II 167 tt.; A. Paulauskienė, Veiksm. 158 ir kt.; dėl *modus relativus* termino lie. k. plg. E. Fraen-
kel, IF XLVI 44; P. Trost, LKK III 220; W. K. Matthews, SEER XXXIII 370, E. Hofmann,
Indogermañica 29; I. Marvan, SIPR IV 254, B. Сирттаутас, Глагольное сказуемое в совр.
литовском лит. языке, Авт. канд. дисс., Вильнюс, 1968, р. 5; la. J. Endzelīns, DI.I 144;
LaGr. 902; M. Rudzīte, Dial. 138, 241, 374; A. Bergmane, MLLVG I 624 ir kt. Atitinkamos
reikšmės formų paradigmos kitose kalbose taip pat paprastai laikomos atskiromis nuosakomis
ir vadinamos *modus obliquus* (A. Sauvageot, BSL L. 2 208; W. K. Matthews, SEER
XXXIII 370), *commentativus* (W. Fiedler, WZL XV 3 565), *imperceptivus* (V. Koseska,
SFPS XIII 166), *narrativus* (B. Panzer, OSS III 70 ir bulgarų k. gramatikose), *auditivus* (J. En-
dzelīns, LaGr. 902; B. З. Панфилов, Взаимоотношения языка и мышления, Москва, 1971);
pagal B. Panzerio OSS III 70 siūlomą universalą modalumo ir modusų lentelę — *modus narrativus*
(*auditivus*). Tad lie. ir la. taikomas *modus relativus* terminas yra tradicinis. Dėl lie. ir la. NN išsky-
rimo teorinių pagrindų bei motyvų žr. I. Marvan, SIPR IV 253–4.

³ A. Girdenis, V. Žulys, Baltistica IX (2) 210.

qūt. d. l. vn. *būdavęs metęs*, *būdavusi metusi*, dg. *būdavę metę*, *būdavusios metusios*; būs. l. vn. *būsiąs metęs*, *būsianti metusi*, dg. *būsią metę*, *būsiančios metusios*;

nev. rūšies su es. l. nev. dalyviais: es. l. vn. *esqs metamas*, *esanti metama*, dg. *esq metami*, *esančios metamos*; būt. k. l. vn. *buvęs metamas*, *buvusi metama*, dg. *buvę metami*, *buvusios metamos*; būt. d. l. vn. *būdavęs metamas*, *būdavusi metama*, dg. *būdavę metami*, *būdavusios metamos*; būs. l. vn. *būsiąs metamas*, *būsianti metama*, dg. *būsią metami*, *būsiančios metamos*;

nev. rūšies su būt. l. nev. dalyviais: es. l. vn. *esqs mestas*, *esanti mesta*, dg. *esq mesti*, *esančios mestos*; būt. k. l. vn. *buvęs mestas*, *buvusi mesta*, dg. *buvę mesti*, *buvusios mestos*; būt. d. l. vn. *būdavęs mestas*, *būdavusi mesta*, dg. *būdavę mesti*, *būdavusios mestos*, būs. l. vn. *būsiąs mestas*, *būsianti mesta*, dg. *būsią mesti*, *būsiančios mestos*.

NN formų paradigma yra simetriška tiesioginės nuosakos paradigmai. Tieki vientisinių, tiek sudurtinių NN laikų formos sudaro priešpriešą atitinkamoms tiesioginės nuosakos formoms, plg.: *yra, buvo, būdavo, bus metęs : esqs, buvęs, būdavęs, būsiąs metęs*. Lygiai taip pat santykiauja su ties. nuosaka ir NN nev. rūšies formos *yra, buvo, būdavo, bus metamas : esqs, buvęs, būdavęs, būsiąs metamas*; *yra, buvo, būdavo, bus mestas : esqs, buvęs, būdavęs, būsiąs mestas*.

1.1.2. Nuo kitų lietuvių k. veiksmažodžio nuosakų NN skiriasi tuo, kad jos formos nėra kaitomos asmenimis. Tuo atžvilgiu ji tik salygiškai gali būti laikoma asmenuojamą veiksmažodžio formų sistemos dalimi. Savita ir jos vieta kitų nuosakų tarpe. Literatūrinėje kalboje vartojamos NN formos, kurios netiesiogiai patirto veiksmo reikšmės pagrindu koreliuojamos ir su vad. geidžiamaja nuosaka (arba liepiamosios nuosakos 3 asmeniu), pvz.: *teneša : tenešas, -anti; tenešą, -ančios; tegu(l) neša : tegu(l) nešas, -anti, tegu(l) nešą, -ančios*. Šiuo atveju netiesioginės ir geidžiamosios (liepiamosios) nuosakų susikryžiavimas paaškinamas tuo, kad vad. geidžiamosios nuosakos formos *teneša, tegu(l) neša*, kaip ir *tenėš, tegu(l) nėš* iš tikrujų turi tiesioginės nuosakos galūnes ir gali būti laikomos ties. nuosakos formomis su dalelytēmis *te-*, *tegu* (plg.: *bèneša, benèš*)⁴. Rytų aukštaičių termėse (apie Subačių, Kařasakiški) NN turi ir optatyvines formas, koreliuojamas su tarimaja nuosaka, plg.: *eitų : eitas, -anti; būčiau éjes : būčias éjes*⁵. Taip yra dėl to, kad NN reiškia veiksmo modalumą kiek kitu aspektu, negu tariamoji nuosaka, būtent, pagal kalbėtojo turimos informacijos pobūdį ir jo pažiūrą į veiksmo tikrumą⁶. Tačiau minėtos terminės formos siaurai tepaplitusios ir nesudaro formalios kliūties

⁴ Tai pasakyta ir apie atitinkamas latvių k. formas, pvz. *lai ved*; *lai vedot*, plg. I, Marvan, SPr IV 255; dėl kitų formalų bei semantinių motyvų žr. P. Пазухин, Так называемое „повелительное наклонение“, „Studia Rossica Posnaniensia“, VI, Poznań, 1975, p. 94.

⁵ Pvz.: *kad norétu.s, tai jiñtu.s ir padar̄.tu.s Sb; jégu bū.čiu.s zinõjì.s... nebū.čiu.s né iš viéta.s jú.dini.si.s Krs*, žr. A. Kučinskaitė, K. Morkūnas, MAD 1(16) 215 tt.; A. Vidugiris, LKK VII 190–1.

⁶ Veiksmo nusakymą pagal liudijimą, t. y. pagal pranešimą apie tą veiksmą, R. Jakobsonas laiko atskira akivaizdumo (evidential) kategorija, žr. P. O. Якобсон, Шиффера, глагольные категории и русский глагол, — Принципы типологического анализа языков различного строя, Москва, 1972, p. 101. Šiuo pagrindu formų paradigmos, savo reikšme artimos lie, ir la. NN, išskiriama daugelyje įvairioms šeimoms priklausančių kalbų, pvz., bulgarų, makedoniečių, albanų (žr. 3.6.1–2), estų, lyvių (žr. 3.5), turku, turkménų (žr. 3.6.3), arabų (Б. М. Гранде, Введение в сравнительное изучение семитских языков, Москва, 1972, p. 397), gruzinų, svanų (J. Lohmann, KZ LXIII 45 tt.; У. Д. Салтхуцишвили, Sintagmātika 146 tt.), Amerikos indėnų (P. O. Якобсон, ib. su lit.), nganasanų (Н. М. Терещенко, ЯН ССРП III 431) ir kt.

laikyti perpasakotą veiksmą žyminčius dalyvių vardininkus viena iš lietuvių k. veiksmažodžio nuosakų.

1.1.3. Svarbiausi struktūriniai NN formų požymiai, skiriantys jas nuo kitų dalyvių vardininkų, yra asmenuojamojo veiksmažodžio pozicija sakinyje ir pagalbinio veiksmažodžio asmenuojamosios formos nebuvinas.

Veiksmažodžio pozicija NN sudarantys dalyviai skiriasi nuo atitinkamų atributinių bei pusiau predikatinėj dalyvių (plg. *skaudanti ranka pasveiko* ir *jam ranka skaudanti*). Be to, es. l. veik. dalyvių vyr. g. vn. ir dg. vardininkas, sudarydamas NN, paprastai turi trumpą (istoriškai – priebalsinio kamieno) formą, pvz.: *gyvenq*, *gyvenq*, kai atributiniams dalyviams būdingesnės ilgosios, naujesnės formos (*gyvenantis*, *gyvenantys*)⁷.

Pagalbinio veiksmažodžio tiesioginės nuosakos formos nebuvinu NN skiriasi nuo predikatinėj dalyvių, įeinančių į sudurtinių (perifrastinių) laikų sistemą, plg. *vakar jis rašęs laišką* ir *jis yra (buvo, bus) rašęs laišką*. Būtojo dažninio ir būsimimo laiko veik. dalyviai su pagalbiniu veiksmažodžiu nevartojami, tad šiuo atžvilgiu jie yra ryškiausi NN atstovai. Esamojo laiko veik. dalyviai su pagalbinio veiksmažodžio *būti* esamojo laiko forma dabartinėje literatūrinėje kalboje taip pat beveik nevartojami, o su jo būtojo kartinio, būtojo dažninio ir būsimimo laikų formomis siejami tik tada, kai turi afiksą *be-* ir sudaro vad. pradétinius laikus. Tad eidami verbum finitum pozicijoje be jungties, es. l. veik. dalyviai visada suprantami kaip NN formos. Būtojo kartinio laiko veik. dalyviai jeina į sudurtinių atlktinių laikų posistemį ir, pavartoti be *būti* asmenuojamosios formos, gali būti laikomi esamuoju atlktiniu laiku su nuline jungtimi, pvz., *jis pavargęs*. Tokie būtojo kartinio laiko veik. dalyvių vardininkai (ypač priešdėlėtos ivyko veikslo reikšmės formos) yra homonimiški: jų tiesioginės nuosakos esamojo atlktinio laiko arba NN būtojo kartinio laiko reikšmė priklauso nuo konteksto. Tai pasakytina ir apie sudurtines neveikiamąsias būtojo kartinio laiko formas *buvęs metamas* ir *buvęs mestas*, kur taip pat galima nulinė jungtis. Tiktai minėtais trim atvejais tiesioginės ir netiesioginės nuosakos opozicija yra formaliai neišreikšta (neutralizuota).

Neutralizacijos atvejais NN reikšmė gali būti išryškinama prie būtojo kartinio laiko dalyvio pridedant dar pagalbinio veiksmažodžio *būti* dalyvį, t. y. vietoj vientisinės formos *jis pavargęs* vartojo sudurtinę *jis esq (buvęs) pavargęs*. Eidamos vietoj vientisių, sudurtinės atlktinės NN formos pabrėžia veiksmo modalinį atspalvį⁸. Panašią funkciją turi iš NN išriedėjusi ir įterptiniu žodžiu virtusi dalyvio bėvardės giminės forma *esq* (rečiau *būsiq* LKŽ I 1209 ar net *būsint* ib.), žyminti kalbetojo netikrumą ar abejojimą veiksmo realumu⁹.

⁷ Tiktai kai kur tarmėse (daugiausia panemuneje) ilgosios es. l. veik. dalyvių vn. vard. formos vartojamos pagrečiu su trumposiomis, pvz.: *sakē, jis žinantis / žinąs visą miestą* Ig, GrL, Kdn, arba net vyrauja (Zp, Plut, Jsv, Krkn, Ss). Literatūrinei kalbai tokia vartoseina nebūdinga. Išskyrus paskutiniojo laikotarpio J. Balčikonio raštus, kur stengiamasi apskritai vengti trumpųjų formų, literatūrinėje kalboje NN beveik visada sudaro es. l. veik. dalyvių vardininko trumposių formos. Polinkis formaliai diferencijuoti atributinius ir predikatinius dalyvius pastebimas ir kitose, ypač slavų, kalbose (dėl jų žr. 2.2.5.2). Lotynų kalbos dalyviai, turintys veiksmažodžiams artimą reikšmę, taip pat paprastai išlaiko priebalsinį kamieną, o subūvardėjė linksta pereiti į i kamieną, plg. J. Safarewicz, The development of participles in Latin, – Linguistic studies, Hague – Paris, 1974, p. 245.

⁸ Plg. atitinkamą (tik dar ryškiau išreikštą) sudurtinių (resp. emfatinių) net. nuosakos formų funkciją latvių (žr. 1.3.1) ir bulgarų (žr. 3.6.1) kalbose.

⁹ Plg. ta pačia reikšme vartojamas modalinės dalelytes ar jomis virstančius žodžius kitose kalbose: rus. *мол* (iš *молевиту* E. Fraenkel, Baltosl. 40), skr. *iti* (W. D. Whitney, SkrG. 89, 405) ir pan.

1.2.1. NN formų semantiką sudaro specifinės modalinės reikšmės. Šios nuosakos formos žymi:

1) perpasakotą ar kitokiu būdu netiesiogiai patirtą veiksmą arba kito asmens kalbą bei mintis, pvz.: *aš girdėjau, kad ans gerai išgerqas Pln¹⁰; kiti sako, kad ir jam kliuvę Tt; čia, sako, miškai buvę Krš; Mūsų senutė kai nusakydavo apie lažus, kaip eidave, kaip dirbdavę Mšk; klausia tik, ar aš turėsiqas penkiasdešimt litų už vaistus Šll; padarysiqas tą, padarysiqas tą, kaip reikia, nieko nėr Plvn; apsirikęs, kad audros nebūsią BalčHP 25; piemuo žinojo, kad tas bočius piningų beturių Ms;*

2) abejojamą, netikrai žinomą ar nerealiu laikomą veiksmą, pvz.: *dingojom, bitutės atūžiančios JV 912; bene nuo žmonos jis atsiskyręs esqas Smln; užkastieji piningai degą Vrn; kad jie mat bük tai lenktynių éję Mžš; tėvai buvo benuogastauja, ar Petras, pasirodės žmonėse, neužsitrauksiąs kokios nelaimės Myk-PutS 514; rodos, iš kapų svietas suvėjes Vrnv;*

3) staigiai, netikėtai patirtą ir nusistebėjimą keliantį veiksmą¹¹, pvz.: *išeinu į lauką, ogi belynqas šiltas lytelis Krp (LKŽ VII 589); kai tik būdavo vakaruškos, žiūrėk – jis jau i ateinąs Jnš (LKT 214); einu žiūrėt, kas tam šunie, žiūriu – eži radęs Sk (LKT 153); aš pasidrašinęs pašvietu – katins lindęs į klėtį ir įkliuvęs Rt (LKT 89);*

4) iš rezultatų numanomą veiksmą, pvz.: *Ak, žiūrėk, ir tamsta jau besuprantąs lietuviškai... SimonR IV 74; tie katinai nė savo bliūdo neišsilaižę besq Vvr; tėvs apžiūrėjo anūs, pamatė, kad artqas su duūm arklium Grg; jau, matytis, tie vaikai rupiliukai pupose buvę: didžiausios brydės paliktos Tt (LKT 108); jautis buvęs pasileidęs smaigus pri bulbių išvertęs, išrauliojęs Krtn (LKT 76).*

Taigi NN semantika nėra vienalytė: i ją įeina tokios reikšmės, kurios kitose kalbose gali būti žymimos atskiromis nuosakomis, pvz., perpasakojimo – naratyvu, neatitikimo tikrovei – irrealiu, abejojimo – dubitatyvu, staigumo, nusistebėjimo – admiratyvu ir pan.¹² Lietuvių kalboje visas tas reikšmes sieja vienoda NN paradigma. Tačiau jos yra nevienodai paplitusios ir ne visoms dalyvių formoms vienodai būdingos. Labiausiai paplitusi yra perpasakoto, netiesiogiai patirto veiksmo reikšmė, su kuria glaudžiai siejasi ir abejojimo atspalvis (perpasakoti dalykai kalbančiajam jau savaime gali atrodyti abejotini). Šias reikšmes turi visų laikų dalyviai. Staigiai patirto veiksmo reikšmė būdingesnė tik es. l. veik. dalyviams (ypač su priešdeliu *be-*) ir būt. k. l. veik. dalyviams (rečiau). Šios formos gali turėti ir iš rezultatų numanomo veiksmo reikšmę, kuri yra pati rečiausia. Pastarosios dvi reikšmės irgi yra artimos viena kitai. Tad NN semantiką sudaro dvi tarp savęs susijusiu reikšmių grupės, turinčios vienodą morfologinę išraišką ir toliau žymimos bendru netiesiogiai patirto veiksmo reikšmės terminu.

Pažymėtina, kad netiesiogiai patirtą veiksmą gali reikšti ir tiesioginės nuosakos formos, ypač tada, kai perpasakojimas ar abejojimas sakinyje žymimas leksinėmis priemonėmis. Konstrukcijos *saké, jis ateis* ir *saké, jis ateisiqas* dabartinėje literatūrinėje kalboje yra gretiminės. Taip yra dėl to, kad NN su tiesiogine nuosaka sudaro privatyvinę opoziciją. Šios opozicijos žymėtasis narys yra NN, o skiriamasis semantinis požymis – netiesiogiai patirto veiksmo reikšmė.

¹⁰ Tarmių pavyzdžiai straipsnyje fonetiškai transponuojami į literatūrinę kalbą, išlaikant morfolinges bei sintaksinės ypatybes, ir žymimi LKŽ sutrumpinimais. Dabartine rašyba pateikiami ir pavyzdžiai iš XIX–XX a. paskelbtų tarminių tekštų.

¹¹ Plg.: „Dalyvių kalba naudojamės dažnai ir netikėtiems, kartais lyg pavéliniems pastebėjimams, patyrimams ir šiaipjau pažymėjimams“ J. Jablonskis, RR I 527.

¹² Plg. B. Panzer, OSS III 63 tt., 70.

1.2.2. NN formos vartoamos: 1) prijungiamųjų aiškinamujų sakinių šalutiniuose dėmenyse, kai pagrindiniuose dėmenyse eina komentabiliųj (t. y. frazinio valdymo)¹³ veiksmažodžiai, dažniausiai reiškiantys pojūčius, suvokimą, mąstymą bei informacijos perteikimą, pvz.: *kalbėjo, kad rugių nesq viškai Slm; girdėjau, ka ans beesq namie Skd*; 2) bejungtukį sakinių antruosiuose dėmenyse, paprastai po tos pačios reikšmės veiksmažodžių, pvz.: *Ona sapnavus, visur einqas, visur šnekqas Jrb; sakė, grausmas sudeginęs trobq Ktk*; 3) savarankiškuose sakiniuose, pvz.: *aitvarai pas vienq nešdavę, katras juos turėdavęs BsMt I 129; puodžius verkdamas arklio kad pilsiq su pagaliu per puodus, net visi šukelémis pabirę BM 52.*

Bejungtukį sakinių pirmuosiuose (prepoziciniuose) dėmenyse NN dalyviai eina palyginti retai, pvz.: *tai jis vilkq nušovęs, kalba KzR; visokių dainių dainiavusi, sako Vvr.* Prijungiamosiuose ir jiems sinonimiškuose bejungtukiuose sakiniuose dalyvio modalinės reikšmės pobūdį išryškina kito dėmens veiksmažodis¹⁴; savarankiškuose sakiniuose jis paaiškėja iš konteksto ir situacijos.

1.3.1. Latvių literatūrinėje kalboje netiesioginę nuosaką (atstāstamā izteiksmė) paprastai sudaro sustabaręj esamojo ir būsimomo laiko veik. dalyviai su priesaga *-ot* < *ant (*cēlot, celšot* ir pan.). Sudurtinių laikų pagalbinio veiksmažodžio funkciją atlieka linksniu nei gimine nekaitomos dalyvių formos *esot, tiekot (tapoit); būšot, tikšot (tapšot)*. Sustabaręj būsimomo laiko veik. dalyviai tik NN reikšmę ir beturi, todėl dabartinės kalbos požiūriu prie dalyvių iš viso nebeskiriami¹⁵. Būtojo laiko veik. dalyviai NN paradigmėmis formomis dabar telaikomi tada, kai eina su dalyvine jungtimi, pvz., *esot runājis*, t. y. praeities veiksmui reikšt teikiamos tik vad. sudurtinio esamojo laiko formos. Tad dalyvinės jungties modalinė funkcija latvių k. dar ryškesnė, negu lietuvių kalboje. Tuo būdu literatūrinės kalbos paradigmose išvengiama NN homonimijos su tiesioginės nuosakos sudurtiniu esamuoj laiku. Tačiau iš tikrujų latvių kalbos tarmėse, iš dalies ir grožinės literatūros kalboje, būtojo laiko veik. dalyviai dar vartoja NN reikšme ir be jungties *esot*, pvz., *kādam tēvam bijuši trīs dēļi*¹⁶, t. y. visai taip pat, kaip lietuvių kalboje. Aukštaičių (augšzemniekių) ir kai kuriose kitose tarmėse NN veik. dalyvis dar gali būti derinamas su daiktavardžio ar įvardžio vardininku gimine bei skaičiumi, pvz.: *viņi uskrītuši, viņa navaruętę oizmigst*¹⁷. NN derinamų formų užfiksuoja ir latvių k. senuosiuose raštuose, plg. Adolfio gramatikos nom. sing. masc. *sarguots*, fem. *sarguoti*; nom. pl. masc. *sarguoši*, fem. *sarguošas* ir pan.¹⁸ NN buvo daroma ir su esamojo laiko dalyvių bevardės giminės forma *esu ~ lie. esq.*, dar žinoma tarmėms, pvz., *es esu bijis* (R. Grīsle ib. 252). Tad latvių k. netiesioginę nuosaką sudaro istoriškai tos pačios dalyvių formos, kaip ir lietuvių k., tik šiuo metu labiau pakitusios. Be to, pagal tiesioginės nuosakos paradigmą¹⁹ latvių kalboje buvo sudarytos netiesioginės

¹³ Dėl terminų žr. aut., LKK XV 210 su lit.

¹⁴ Kartais jis įsiterpia į sakinių ar sakinių dėmenį su NN dalyviu ir virsta įterptiniu žodžiu, pvz.: *ligoninēj, sako, buvusi Sd.*

¹⁵ J. Endzelīns, LaGr. 1009; A. Bergmane, MLLVG I 624, 661 tt.; J. Kabelka, La, 155, 166.

¹⁶ J. Endzelīns, ib. 977; žr. dar A. Bergmane, ib. 625.

¹⁷ J. Endzelīns, ib. 977; M. Rudzīte, Dial. 374.

¹⁸ P. Šmits, RKR XIV 29, 38; J. Endzelīns, ib. 977–8; R. Grīsle, LVLIR VII 251–2.

¹⁹ J. Endzelīns, DI I 144. Kadangi latvių k. debityvas susikryžiuoja ir su tariamaja nuosaka (plg. *būtu jāmet, būtu bijis jāmet*), I. Marvanas SIP IV 255 siūlo jį išskirti iš kitų nuosakų ir laikyti atskira veiksmažodžio kategorija.

nuosakos reikiamybės (debityvo) formos, pvz.: *esot jāmet, būšot jāmet; esot bijis jāmet, būšot bijis jāmet*. Dėl tų vėlesnių pakitimų latvių k. NN pasidarė morfolo-giskai apibrėžtesnė²⁰.

Savo semantika latvių k. NN atitinka pagrindinę, t. y. 1–2, lietuvių k. NN reikšmių grupę. Ją paprastai žymimas perpasakotas, netikrai žinomas ar abejoamas veiksmas.

1.3.2. Sen. prūsų k. paminkluose dalyvių, turinčių aiškią netiesioginės nuosakos reikšmę, neužfiksuota. Tačiau sen. prūsų k. dalyviai gali eiti verbum finitum pozicijoje ir pagal sintaksinę funkciją atitiktinai NN formas. NN sintaksinėmis prie-laidomis laikytini būt. I. veik. dalyviai, pavartoti po santiokinio įvardžio *kawids* prijungiamujų sakinių šalutiniuose dēmenyse, pvz.: *tans... prei issprestun dāst / en kawijdsei debijkun nautin bhe wargan stai gurijnai malnijikku embaddusisi* 71₂₋₅ – *Er... zuuerstehen gibt / in was grosser Not vnd Gefahr die armen Kindlein stecken; kai ious... sen seilin pomīrit quoitēti en kawidsu debijkan powargsennien / bhe nautien / schis malnijikks... embaddusisi* 71₂₉₋₃₂ – *das jhr... mit fleiß bedencken wolt / in was grossem Jammer vnd Noth diß Kindlein... stecket*²¹. Tokios vartosenos autochtoniškumą patvirtina ta aplinkybė, kad dalyviu verčiama originalo asmenuojamoji veiksmožodžio forma (plg. atitinkamas lietuvių k. dalyvių konstrukcijas su jungiamaisiais žodžiais 1.9.3).

1.4. Tiek lietuvių, tiek latvių kalbų netiesioginė nuosaka, kaip tam tikra veiksmožodžio kategorija, yra palyginti nauja, susidariusi iš vardažodinės prigimties formų. Nors ją sudarantys dalyviai (kitados – veiksmažodiniai būdvardžiai) su priesagomis *nt* ir *us* yra paveldėti iš ide. bendrystės laikų, bet daugumoje giminiškų kalbų tokia jų vartosena nėra paliudyta. Ji neatsispindi ir seniausiuose ide. kalbų paminkluose (pvz., hetitų k. tekstuose, Veduose, Homero epuose). Tai leidžia manysti, kad NN susidarė baltų kalbų savarankiškos raidos laikotarpiu, ir ieškoti jos pamato šių kalbų dalyvių vartosenoje.

Dėl baltų kalbų NN kilmės yra pareikšta įvairių nuomonių.

1.4.1. B. Delbrückas VS II 491 netiesioginės nuosakos pamatu laikė galininko su dalyviu (*accusativus cum participio*) konstrukciją ir manė, kad iš tokių pasakymų, kaip *sakē tévą ateisianti* (*ateisianti*), greta kurių buvo vartojami sinonimiški pasakymai su tiesiogine nuosaka *sakē*, (*kad*) *tévas ateis*, galėjusi išriedėti konstrukcija *sakē tévs ateisiq*, o paskui ir *sakē*, *kad tévs ateisiq*. Šiai nuomonei pritarė J. Endzelinas LaGr. 976–977, 979, pridurdamas, kad galininko su dalyviu ir sinonimiškų pasakymų su tiesioginės nuosakos veiksmažodžiais kontaminaciją galėjusi paleng-vinti ir vardininko su dalyviu (*nominativus cum participio*, *toliau – VD*) konstruk-cija, pvz., *jis sakos daug žinqas*. Pasak E. Hofmanno, baltų NN išriedėjusi iš netiesioginės kalbos, nusakomas *accusativus cum gerundio tipo* konstrukcijomis²². Iš akuzatyvinės konstrukcijos, kaip pirminio šaltinio („*letzten Endes*“), kildina latvių k. NN ir G. Bense, LKK VI 192.

1.4.2. Su VD (*nominativus cum participio*) ir joms artimomis konstrukcijomis netiesioginė nuosaką siejo A. Potebnia (Зап. I – II 230 – 1). Jis teigė, kad netiesioginės

²⁰ Plg. I. Marvan ib. 253.

²¹ Žr. J. Zubatý, IF VI 302; E. Fraenkel, Baltosl. 46, kitaip J. Endzelin AprGr

²² E. Hofmann, Zum Gebrauch der Partizipien in den Skeireins, Indogermanica, Fest-schrift für W. Krause, Heidelberg, 1960, p. 29.

kalbos ar abejojimo atspalvis iš pradžių galėjės atsirasti dėl šiose konstrukcijose vartojamo veiksmažodžio (pvz.: *dūmoti*, *dētis*) leksinės reikšmės, kuri paskui buvusi sustiprinta jungtukais *būk*, *nei* ar *pan.*, pvz.: *bijojo*, *dumodami*, *buk dwasę kokę regi*; *dētis turėjo*, *ney esq teisus* (pati konstrukcija iš pradžių buvusi modalumo atžvilgiu indiferentiška). Tokios konstrukcijos visai atitinka slaviškas: *mъnjaachq* (*aky*) *duchъ videšte*. Tačiau baltų kalbos nuėjusios toliau: jos pradėjusios vartoti dalyvius ir tada, kai jų veiksmo subjektas nesutapo su veiksmažodžio veiksmo subjektu (pvz.: *aš nežinau*, *ar jis ateisiq* 225, *viňš lika atsacīt*, *ka tēvs majās ne esot* 227). Laikydamas tik lietuvių ir latvių kalbose paplitusias konstrukcijas su skirtingu dalyvio veiksmo subjektu naujesnėmis²³, A. Potebnia kartu iškélė ir šiai nuomonei prieštaraujančias aplinkybes: heterosubjektinės konstrukcijos artimesnės vardaždinėms, mažiau vieningos, o kalbos raida kaip tik eina saknio vienijimo kryptimi.

1.4.3. E. Tanglis Acc, 50–51 netiesioginę nuosaką kildina tiesiog iš VD (nom. c. participio) konstrukcijų su nesangrążiniais veiksmažodžiais, kurios, jo manymu, susidariusios vėliau ir XVI–XVII a. dar nebuvvo spėjusios išplisti. Netiesioginę nuosaką E. Tanglis laikė nauju reiškiniu, įsigalėjusiui, matyt, tik rašytinės tradicijos laikotarpiu. Panašiai aiškino NN atsiradimo vidines priežastis ir I. Marvanas²⁴ pridurdamas, kad VD su nesangrążiniais veiksmažodžiais buvo šalutinių sakinių variantai ir jų pavyzdžiu galėjo gauti jungtukus ir atskirą veiksmo subjektą. Kadangi VD šių autorų kildinamas iš akuzatyvinės konstrukcijos, postuluojama maždaug tokia NN raidos grandis: *sako save atėjusi* → *sakosi atėjės* → *sako (kad) atėjės* → *sako (kad) tévas atėjės* → *tévas atėjės*.

1.4.4. Visai kitaip aiškino NN susidarymą J. Kazlauskas LKK IV 86–87, Ist. gr. 402–403. Jis manė, kad tai galinti būti liekana perifrastinio optatyvo (**bi negelbqs*, **bi nekēlēs*), kurį buvus lietuvių kalboje irodė Ch. S. Stangas NTS XVIII 348–356, VGr. 429, remdamasis sąlygos konstrukcijomis su dalyviais, pvz.: *jeib negelbqs*, *jeib nekēlēs* ir pan. Kitose ide. kalbose netiesioginė kalba dažnai reiškiama optatyvu, todėl taip galėjė būti ir lietuvių kalboje. Perkėlus optatyvinės reikšmės krūvi iš dalelyte virtusio pagalbinio veiksmažodžio *bi* į dalyvį, ta dalelytė ga-lėjusi išnykti.

Taigi NN kilmė aiškinama gana prieštaragingai. Kad ji pasidarytų kiek aiškesnė, pravartu panagrinėti NN vartoseną raštijos pradžioje, jos paplitimą ir santykį su kitomis artimos reikšmės konstrukcijomis.

1.5. Ką mes žinome apie NN vartojimą lietuvių raštijos pradžioje? E. Tanglis Acc. 50–51 senuosiuose raštuose NN pavyzdžių nerado. J. Bretkūno, M. Daukšos ir kitų jo tirtų raštų kalbai savarankiškos NN konstrukcijos, savo forma skirtingos nuo VD, iš tikrujų nebūdingos. Atskirus atvejus, kur dalyviai artimi netiesioginei nuosakai (pvz.: DP 512₃₆, BrB I Moz 48, 18; Joz 10,1) galima interpretuoti ir kaip sudurtinių laikų formas su nulinėmis jungtimis²⁵. Tačiau patyrinėjus kitus XVI–XVII a. šaltinius, nelieka jokių abejonių, kad raštijos pradžioje NN buvo visiškai susiformavusi. Šiuo atžvilgiu ypač reikšmingi S. Vaišnoro raštai. Jo „Žemčiūgose“ ir „Apie popiežiškąją mišią“ vertimuose randame 35 visai savarankiškus (su atskiru

²³ Pastaruoju metu panašiai V. Sirtautas, Kalbotyra XXV (I) 95.

²⁴ И. Марван, Kalbotyra IV 36–37; Baltistica V(1) 18.

²⁵ Pvz.: *Ką wel' paskui to daug kitų szwētųjų / minikų / ir mergu padariusios* DP 512₃₆ (Co też potym wiele inszych świętych... vzyniło W 876).

veiksmo subjektu) NN pavyzdžius²⁶. Kadangi jie iki šiol niekur nebuvo aptarti, apibūdinsime juos kiek detaliau.

1.5.1. Išskyrus vieną optatyvinės reikšmės atvejį (žr. 3.3.2), visos NN formos S. Vaišnoro vertimuose eina su modaline dalelyte *bük*, pabrėžiančia netikrumo, abejimo atspalvi²⁷. Su šia dalelyte NN ir dabar plačiai vartojama Žemaičiuose (pvz.: apie Tėlšius, Sālantus, Lenkimus, Papilę, Týtuvėnus, Úžventį, Kaltanénus, Šiaulių, Raséinius, Laūkuvą), taip pat šiaurės rytų Lietuvoje (apie Jöniškį, Päsville, Liñkuvą, Daūgailius, Dūsetas, Miežiškius), kartais net pietinėse tarmėse, kur NN dalyviai iš viso labai reti. S: Vaišnoras šiuos dalyvius paprastai vartoja prijungiamųjų sakinių šalutiniuose dėmenyse su jungtukais *jog*, *kaip* ir santykiniais įvardžiais *kuris*, *kursai*. Kai NN esti sudėtinio saknio dėmenye, neturinčiame jungtuko, pastarojo vaidmenį atlieka ta pati dalelytė *bük*. Sudėtinų sakinių šalutiniai dėmenys su NN formomis nuo pagrindinių dėmenų dažnai esti labai nutolę, atriboti ištisais kitų dėmenų kompleksais ir dėl to gana savarankiški.

Perteikiant netiesioginę kalbą, pagrindiniame dėmenyje ar ankstesniame kontekste eina veiksmažodžiai *sakyti*, *perkalbēti*, *taryti*; *pastiprinti* „tvirtinti“, *rašyti*, pvz.: *Teipaieig saka ghe... iog spawiedniie buk priwalingas essqs ischskaitimas wissu grieku* 148₂₂; *skaisczei nor perkalbeti / kaip buk macis tokia io walximo / ir kitiems tos regetoimems ant gera atenti* PM 32₂₃; *netikumus statczei uschstoie taridami... iog ipaczia wiera ing Christu / buk nesanti dallis Pakutos* 148₁₅; *raschiti / ir neprottingai pastiprinti dressa... Buk Chrikschtas... ne essas apmasgoimu* 132^a₂₄.

Perteikiant mintis bei įsitikinimus, autoriaus laikomus nerealiais ir neteisingais, NN dalyviai eina po veiksmažodžių *dūmoti*, *laikytis*, *mokinti*, *pramanyti*, *pramanymus ginti*: (*Stoikai*) *dumoie / buk Diewas ir ischkadingu paiudinojmu* (177) žmones biauribiump werczęs 177–177^a. *Popiežischkei... klaiojme laikosi / iog buk dūna ingi kuna Christaus butischkai persimainanti* PM 30^a₁₄; *mokin teipaieig. Iog atgimimas ir ischganimas mussu buk ne nūg Chrikschta kabqas* 133^a₁₂. Nessa žmogischkasis protas *pramana / Diewa santi sudcze swietischku / kursai sawo dingscze buk dangue ischkadinges pastatimus raschqas* 164₂₁; *pramanimus ginna: Pirmiausei iog Diewas... nekurius žmones ... ant amžinoses prapulties buk paskires* 178^a₂₃.

1.5.2. Netiesioginę nuosaką S. Vaišnoro raštuose dažniausiai sudaro es. 1. veik. dalyviai (25 pavyzdžiai), rečiau – būt. 1. veik. dalyviai (5 pvz.). Veiksmažodžio *būti* dalyvis (12 pvz.), eidamas jungtimi, siejamas su daiktavardžiais (*ne essas apmasgoimu* 132^a₂₄, *uschmokejmu... essqs* 264^a₅, *kitu nosrais essa* 32₂₃), būdvar-džiais (*priwalingas essqs* 148₂₃, *nei naudingas nei ischkadinges... essas* 132^a₇) bei jų

²⁶ Dviejose pavyzdžiuose iš jų dėl rašybos nėra visai aišku, ar turime dalyvius, ar tiesioginės nuosakos asmenuojamasi formas: *ischrinktieghi buk palaika (-q ar -o?) malone* 179₁₃, *Apaschtolai buk... laike (-e ar -é?)* PM 37₆. Kiti atvejai jokių abejonių nekelia. 6 konstrukcijos pavartotos knygoje „Apie popiežiškąjį mišią“ (PM), 29 – pačioje „Žemčiūgoje“.

²⁷ Ta pačia reikšmė ši dalelytė kelis kartus pavartota ir su tiesiogine nuosaka (11^a₁₆, 133₂₀, 178_{5–8}, 178–178^a, PM 23₂₁, 27^a_{11–14}), o vienoj vietoj – su dalyvio kilmininku: *ghe ir regima affiera... (25) be iokia ischstowincza grunta / kaip buk priwalomo sancze / be reikos stata* PM 25–25^a; atitinkamus atvejus dabartinėje kalboje žr. LKŽ I 1136 plg. dar E. Fraenkel KZ XIV (Erg. H.), 36, 98 tt. Dll. *bük* sen. raštuose vartojama ir kaip jungtuko *bük... alba, bük... bük,,arba... arba* dėmuo, pvz.: *buk tatai Namai alba Miestas butų* BrB III Moz 25, 34 (plg. dar 17, 10; 22, 18; 22, 28; IV Moz 15, 2; V Moz 12, 3; 13, 6 ir kt.).

bevardēs giminēs formomis (*priwalu essa* PM 33^a₁₈) ir prielinksnine konstrukcija (*nūg cesa Apaschtolu santi* PM 39₆). Su es. l. nev. dalyviais veiksmažodžio *būti* dalyvis sudaro NN sudurtines neveikiamosios rūšies formas:

Adoma butibe... nuodemais buk santi attolinama 69^a₁₇; *tie / kad isch schos giwatas ischeiti... nūg biaurjbiu grieku buk essa nuczistijemi* 263^a–264; *pramana ipacžus pagawimus / kureis buk žmones ir be to vreda Baszniczes esa priwerczemi* 113^a₁₂; *neatmestiemus / kurie... buk niekadais ne essa atgimdomi* 133^a₁₇.

Kaip NN S. Vaišnoro vertimuose vartojoami padalyvio *esant* junginiai su būdvarčio bevardēs giminēs forma *priwalu* bei predikatiniu prieveiksmiu *gana* ir beasmensiai padalyviai *reikent*, *tereikiant*, turintys atitinkamų dalyvių bevardēs giminēs formų reikšmę (plg. *reikiq*, *tereikiq*): *norætu tu perkalbeti / ghiems neberekent walgti / bet buk essant ganna* PM 32^a₆; *Paskiausei mokin / iog buk apie nulæmima ir isch-rinkima Diewa reikent suditi / tiektai isch tuiau nûdarbiu* 179₁₉; *Enthusiastai... saka... buk reikent laukti pagawimu gwoltinguiu* 69^a₂₃ (Antonimai) *nūg Euangelias pradesti / ir tā be žokana tiektai per Euangelia buk teireikent sakiti ir mokinti* 75^a₂₃.

Tokie pasakymai po pasakytu ar numanomu (75^a₂₃) aiškinamosios reikšmės veiksmažodžių yra labai artimi galininkui su padalyviu, plg. *mokina reikiant sūdyti, sako reikiant laukti*. Kaip tik i beasmens galininko su dalyviu konstrukcijas padalyvis pirmiausia pradėjo skverbtis, išstumdamas dalyvio bev. g. formą, žr. Baltistica IV (2) 197 tt. Matyt, padalyvio formą buvo linkstama apibendrinti ir kitais beasmens vartosenos atvejais; tai rodo ir tokie F. Kuršaičio teikiami pasakymai, kaip *aš mislyju, (kad) šiandien lysiant* KGr. 424, 426 greta *lysiq* K I 284.

1.5.3. Kaip ir dabartinėje kalboje, NN S. Vaišnoro raštuose gali eiti pagrečiui su tiesiogine nuosaka visiškai ta pačia reikšme, pvz.: *anis toktais... raschiti / ir neprottingai pastiprinti dressa*: 1. *Pirmausei / Buk Chrikschtas wlosnai kalbant / ne essas apmasgoimu atgimima ... bet Figurischkai* (132^a)... *buk tiektai issimano widutini atgimima bei atnaughinima Dwasses schwentes / kursai ir be Chrikschta / ischrinktusamp buk galis nusidûti ant amžina ischganima* 132^a–133.

1.5.4. Iš aptartų pavyzdžių matyti, kad S. Vaišnoro raštuose randamos NN konstrukcijos tiek savo sandara, tiek reikšmėmis iš esmės atitinka dabartinę kalbą. NN čia funkcionuoja kaip susiformavusi gramatinė priemonė perpasakotam, abejotinam arba nerealiam veiksmui reikšti. Ta aplinkybė, kad iš XVI–XVII a. šaltinių NN ryškiausiai paliudyta S. Vaišnoro raštuose, aiškintina visų pirma autoriaus kilme iš Žemaičių krašto, kur netiesioginė nuosaka ir šiuo metu yra labiausiai plitusi, ir polemine pačių knygų paskirtimi. Dėstydamas sau svetimas pažiūras, vertėjas stengési visomis kalbos priemonėmis pabrëžti jų nerealumą ir nuo jų atsiriboti (tai rodo ir jau minėtas dll. *būk* vartojojimas su netiesioginės, o kai kur ir tiesioginės nuosakos formomis). Antra vertus, NN vengimą daugumoje kitų to meto raštų taip pat galima iš dalies paaiškinti jų pobūdžiu ir turiniu: juose dėstomos religinės tiesos bei aprašomi įvykiai autoriu buvo laikomi neginčiamai tikrais ir neabejotinais.

Kadangi latvių kalboje NN taip pat vartojoama nuo XVII a. raštų, nėra jokių abejonių, kad rytinių baltų dialektuose ji susiformavo jų prieistorinės raidos laikais.

1.6.1. NN paplitimą dabartinės lietuvių kalbos plote ir santykį su kitomis artimos reikšmės konstrukcijomis padeda nustatyti Lietuvių kalbos atlaso kartoteka, ypač atsakymai į 120, 145^b, 151, 175, 176 šio atlaso medžiagos rinkimo programos

klausimus²⁸. Derinant tuos atsakymus su įvairių tarminių tekstu²⁹ duomenimis, galima bent apytikriai nubrėžti NN ir kai kurių jai artimų dalyvių konstrukcijų paplitimo ribas. NN vartojimo plotas pažymėtas 1 pav.

Sintaksės reiškinių paplitimo ribos daug labiau svyruoja, negu fonetikos ar morfologijos, todėl jas nustatyti gerokai sunkiau. Atskiro sintaksinės konstrukcijos, turėdamos daugiau ar mažiau motyvuotą pobūdį, su tautosakiniais tekstais, frazeologizmais bei kitaip būdais dažnai nukeliauja toli už savo pagrindinio vartosenos arealo ribų. Todėl ir schemose pažymėtos atskirų dalyvių konstrukcijų izoglosos nėra absolūtios, o santykiniės: jos rodo sritis, kuriose tam tikrős konstrukcijos pasirinkimo tikimybė yra didžiausia, kuriose jos vartojimo polinkiai labiausiai išyškėja, nors atitinkamų pasakymų gali pasitaikyti ir kitose vietose.

Griežtai nubrėžti dalyvių konstrukcijų vartojimo ribas neleidžia ir naudotos dialektologinės medžiagos pobūdis. Atlaso medžiagos rinkimo programoje ne visi minėti klausimai suformuluoti pakankamai tiksliai (pvz., 176 klausime keliama alternatyva: ar vartojamas galininkas su padaļiu, ar netiesioginė kalba, kai iš tikrujų daug kur galimi abu atvejai). Be to, kai kuriuose atsakymuose, rašytuose mažiau patyrusių talkininkų, tiesiog pakartoti programos sakiniai, tad jų reikšmingumas abejotinas. I tokius atsakymus buvo kreipiama mažiausia dėmesio, o vadovautasi visu pirma autentiškais, tirtame punkte užrašytais sakiniais. Kur buvo įmanoma, stengtasi lyginti tarp saves atsakymus į kelis besikryžiuojančius programos klausimus (pvz.: 151 ir 176; 120 ir 145^b) ir žymėti ribas pagal jų gretinimo išvadas (atmetant prieštaraujančius, nesutampančius bei įtartinus atsakymus). Sutapimas su kitų užrašinėtojų paskelbtais ar rankraštiniais tos pačios tarmės tekstais buvo laikomas argumentu, patvirtinančiu atsakymo patikimumą.

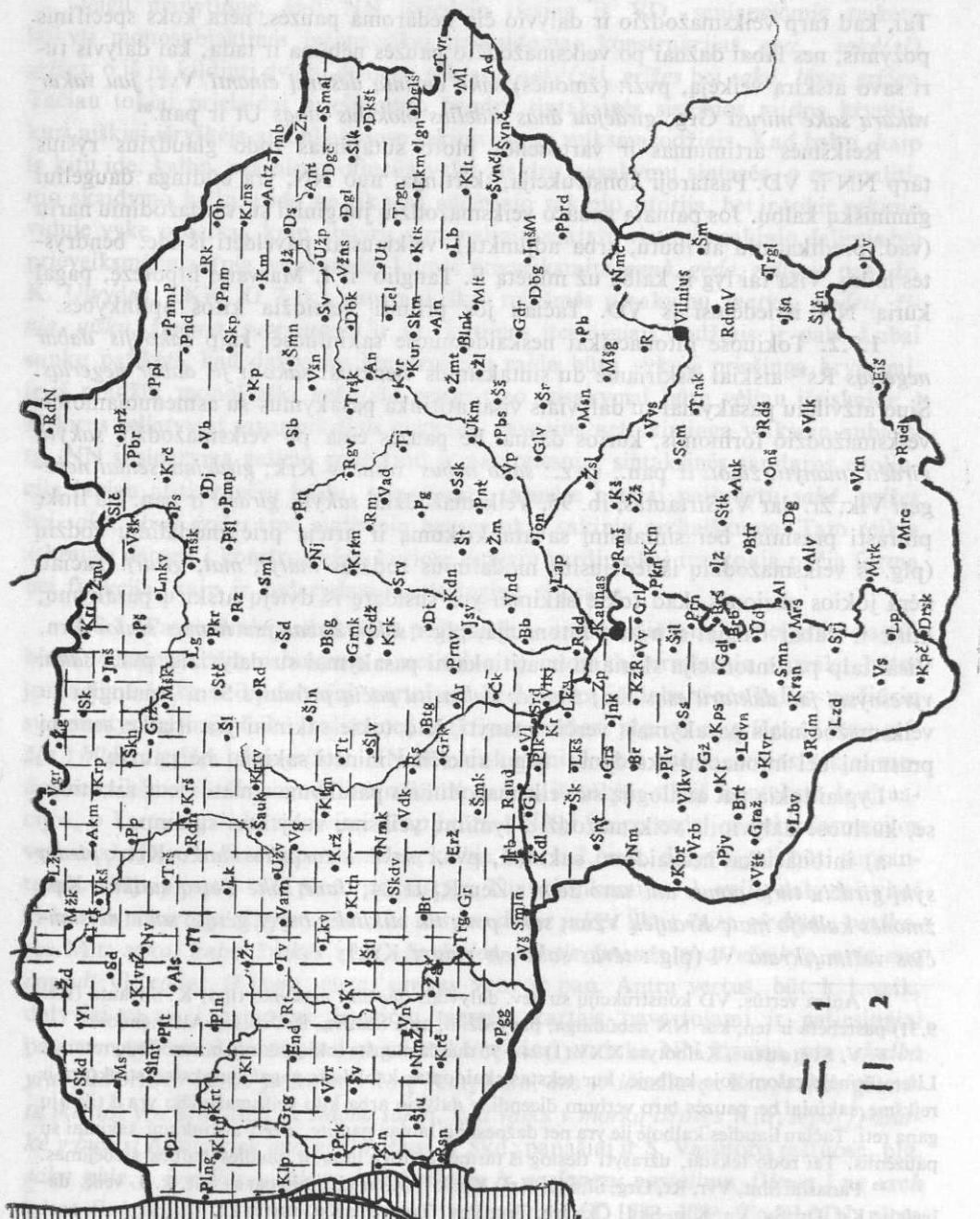
1.6.2. NN labiausiai paplitusi žemaičių tarmėje. Rytuose NN intensyvaus vartojimo izoglosa maždaug sutampa su dabartine žemaičių tarmės riba, o pietuo-se apima ir dalį vakarų aukštaičių (jų tarpe visus Klaipėdos krašto aukštaičius, prie kurių, kaip rodo seniau užrašyti tekstai, šiuo atžvilgiu reikėtų priskirti ir bent dalį buv. Rytų Prūsijos aukštaičių). Šiame areale intensyviai vartojamos esamojo, būtojo kartinio ir būsimojo laiko veik. dalyvių formos, kurios gali eiti arba visai savarkiškai (pvz., perpasakojant ilgesni tekštai), arba po veiksmažodžių *sakyti*, *girdēti*, *manyti*, *rodyti* ir pan. su jungtukais ar be jų. Užnemunėje NN jau retesnė; daugelyje vietų čia pastebėtos tik konstrukcijos su būtojo kartinio laiko veik. dalyviais, kurie gali būti laikomi ir esamojo atlirkintinio laiko formomis su nuline jungtimi.

Antras ryškus NN vartojimo židinys yra lietuvių kalbos ploto šiaurės rytų kampe. Jo vakarinis pakraštys šiaurėje taip pat apytikriai atitinka rytų aukštaičių panevėžiškių ir kupiškėnų tarmių ribą, tačiau nesiekia Anykščių ir neapima pietinės rytų aukštaičių tarmės dalies. Esamojo ir būsimojo laiko veik. dalyviai NN reikšme intensyviai vartojami šiaurinėje šio ploto dalyje (apie Rokiškį, Kupiškį, Dūsetas, Zarasus), tuo tarpu į pietus nuo Utenos dažniau pasitaiko tik būtojo kartinio laiko formos.

Abu minėtus NN intensyvaus vartojimo židinius šiaurėje jungia siaurutė juosta, einanti pačiu Latvijos pasieniu. I pietus nuo jos plačiame tarpe (beveik nuo Šiaulių ligi Anykščių) NN visai nevartojama arba pasitaiko tik sporadiškai. Ji visai nebūdinga ir pietų aukštaičiams, kurių tarmės plete po sakymo veiksmažodžių pavarto-

²⁸ Žr. Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa, LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Vilnius, 1956.

²⁹ Iš jų daugiausia naudotasi tekstais, paskelbtais chrestomatijoje Lietuvių kalbos tarmės, red. E. Grinavieckienė ir K. Morkūnas, Vilnius, 1970, „Lietuvių kalbotyros klausimų“ bei „Kalbotyros“ serijose ir užrašytais VVU studentų lituanistų diplomiuiose darbuose – atskirų tarmių aprašuose.

2. Užs. Nr. 1026

BIBLIOTEKA

jamos dalyvių būtojo kartinio laiko formos nieku nesiskiria nuo sudurtinių atlikių laikų.

1.7.1. Palyginus NN ir vardininko su dalyviu (VD) po sakymo veiksmažodžių paplitimo arealus (žr. 1 pav.), matyti, kad jie didžiaja dalimi sutampa. Ypač ryškūs sutapimas žemaičių tarmės plote. Iš turimų duomenų atrodo, kad NN kiek intensyviau negu VD vartojama Dubysos žemupyje ir panemunėje³⁰. Šiaurės rytų Lietuvoje, kur VD sudaromas su nesangrąžiniais sakymo veiksmažodžiais, abiejų konstrukcijų iš viso negalima atskirti: pasakymas *sako šiandien dirbęs* gali būti laikomas ir VD, ir NN su sutampantiu dalyvio ir veiksmažodžio veiksmo subjektu. Tai, kad tarp veiksmažodžio ir dalyvio čia nedaroma pauzės, nėra koks specifinis požymis, nes labai dažnai po veiksmažodžio pauzės nebūna ir tada, kai dalyvis turėti savo atskirą veikėją, pvz.: (žmonės) *sako devintą dešimtį einanti Vvr; jau vakar vakarą sakė mirusi Grg; girdėjau ānas didelius mokslus* ainqs Ut ir pan.³¹

Reikšmės artimumas ir vartosenos ploto sutapimas rodo glaudžius ryšius tarp NN ir VD. Pastaroji konstrukcija, skirtingai nuo NN, yra būdinga daugeliui giminiškų kalbų. Jos pamatą sudaro veiksmažodžių junginiai su vardažodiniu nariu (vad. predikatiniu atributu, arba adjunktu), veikiausiai paveldėti iš ide. bendrysčių laikų. Visa tai lyg ir kalba už minėtą E. Tanglio ir I. Marvano hipotezę, pagal kurią NN išriedėjusi iš VD. Tačiau jos priimti neleidžia kitos aplinkybės.

1.7.2. Tokiuose intonaciškai neskaidomuose sakiniuose, kaip *sakojis dabarnegeriās* Rs³² aiškiai išskiriame du sintaksinius vienetus: *sako* ir *jisdabar negeriās*. Šiuo atžvilgiu pasakymai su dalyviais visai atitinka pasakymus su asmenuojamomis veiksmažodžio formomis, kurios dažnai be pauzės eina po veiksmažodžių *sakyti*, *girdēti*, *manyti*, *žinoti* ir pan., pvz.: *sakonebus vasaros Krk; girdėjau seniai nebegegeri* Vlk, žr. dar V. Sirtautas, ib. 95. Veiksmažodžiai *sakyti*, *girdēti* ir pan. čia linkę prarasti prasminį bei sintaksinį savarankiškumą ir artėja prie modalinių žodžių (plg. iš veiksmažodžių išriedėjusius modalinius žodžius *matyt*, *mat*, *girdi*). Tačiau nėra jokios abejonės, kad tokie sakiniai yra susidarę iš dviejų atskirų pasakymų, kurie ir dabar dažnai skiriami intonacija, plg.: *sako, dabar jau namus statos* Prn. Visai taip pat intonacija skiriami ir atitinkami pasakymai su dalyviais, pvz.: *sako, vyresnysai jau daktaru esqas* Kp; *žmonės kalba, tu pačią primušęs* Svn. Analogija su veiksmažodiniais pasakymais verčia manyti, kad tokie sakiniai yra išlaikę senesnį prasminį bei intonacinių skaidymą negu aukščiau minėti sakiniai be pauzių.

Lygiai tokią pat analogiją su veiksmažodiniais pasakymais matome ir sakiniuose, kuriuose dalyvio ir veiksmažodžio žymimų veiksmų subjektas sutampa:

a) intonaciškai neskaidomi sakiniai, pvz.: *sakė neturinčios laiko* Krtv; *pirmąsykigirdžiu turis ponus ant savo žemės* ŽemR₁ II 24; *Janė sakė Petrą sutikus* Kp; *žmonės kalbėjo matę Kraujelį* Vžns; *sako porą tik stikliukų buvęs géręs*; *sakė neisiančios vežimų kraut* VI (plg.: *tévas sakė eis valgyt* Krk);

³⁰ Antra vertus, VD konstrukcijų su nev. dalyviais (*duodasi mušamas tipo*) K. Sirtauto (KK 9.31) pastebėta ir ten, kur NN nebūdinga, pavyzdžiui, apie Šeduvalą, Radviliškį, Alksnėnuose.

³¹ V. Sirtautas, Kalbotrya XXV (1) 94–95 duoda pluoštą tokių sakinių ir nurodo jų retumą. Literatūrinėje rašomojoje kalboje, kur tekstas skaidomas kableliais pagal sintaksinę struktūrą ir reikšmę, sakiniai be pauzės tarp verbum dicendi ir dalyvio arba kito veiksmažodžio yra iš tikruju gana reti. Tačiau liaudies kalboje jie yra net dažnesni ir labiau paplitę, negu atitinkami sakiniai su pauzėmis. Tai rodo tekstai, užrašyti tiesiog iš tarmės atstovų lūpų, ir liaudies kalbos stebėjimas.

³² Panašiai Slnt, Vvr, Rt, Grg, Šl, Šlu, Krš; Kp, Ut, Mlt ir kt.; taip pat su būt. k. 1. veik. dalyviais: Kv, Dr, Šv, Vn, Klp, Skd; Čk, Jrb, Trg, Pnv; Trgn, Jž, Kp, Skp ir kt.

b) intonaciškai skaidomi sakiniai: *sako, vežq̄s šieną pirminkuo* P̄l̄ng; *pasakojo susiedka, rozq̄ važiavus iš Vilniaus Mlt;* *mama sakē, kuone verkus kaip karvę išvedė Rk;* *sakē, sutaisę gerai Šll;* *vaikas sakē, buvęs sustikęs vilq̄ Km;* *sakē, ateisianti kitą sykį Šlu* (plg., *Ona sakē, rado baravykų* Sv).

Po sangrąžinių veiksmažodžių *sakyti*, *pasisakyti*, *pasakotis*, *girtis* ir pan. taip pat vartojami ir intonaciškai skaidomi, ir neskaidomi pasakymai, pvz.: *sakeis piningų neturiąs Grz; ans sakos, tik iš bado valgąs Mžk*, plg. *sakēs, (kad) važiuos Ker, Ušg, Kš, Vlkn* ir kt.

Jeigu manytume, kad NN išriedėjo tiesiog iš VD, seniausiomis reikėtų laikyti monosubjektines intonaciškai neskaidomas konstrukcijas, pvz., *sakē(si) grižęs*, o iš jų kildinti dvielę dėmenų sakinius *sakē(si), grižęs bei sakē, tévas grižęs*. Tačiau tokiai prielaidai prieštarautų bendra sintaksinės sistemos raidos kryptis, kuri aiškiai išryškėja atitinkamuose sakinuose su veiksmažodžiais. Kad baltų, kaip ir kitų ide. kalbų, sakinio evoliucija vyko atskirų pasakymų sintezės, o ne analitinio skaidymo keliu, rodo ne tik visa sudėtinio sakinio istorija, bet ir tokie sakinio viduje vykę procesai, kaip atskirų nominalinių sakinų virtimas sakinio dalimis bei prieveiksmėjimas (plg. vardininko kilmės prieveiksmius *ganà, gēda, gaila* ir pan. žr. K. Ulvydas, LKK XI 7 tt.), savarankiškos reikšmės pasakymų *matyti, girdéti, žinia, aišku, žinoma, suprantama* ir kt. virtimas įterptiniai žodžiai ir pan. Labai sunku patikėti, kad dalyvinių konstrukcijų raida būtų vykusi priešinga kryptimi, ir iš pradžių monolitiški *sakē(si) grižęs* tipo pasakymai būtų vėliau išsiskaidę i atskirus reliatyviai savarankiškus vienetus, gavusius net skirtingą veiksmo subjektą. NN susidarymą galima paaiškinti ir natūralesniu, sintaksinės sandaros evoliuciją labiau atitinkančiu būdu, pripažstant tarmėse plačiai paliudyti *sakē, grižęs bei sakē, tévas grižęs* tipo sudėtinį bejungtukį sakinį archaiškumą. Tam reikia atkreipti dėmesį į konstrukcijas, kuriose dalyvių vardininkai turi tokią pačią formą bei funkciją, kaip ir sudarydami netiesioginę nuosaką.

1.8.1. Pagrindiniai struktūros požymiai – verbum finitum pozicija ir pagalbinio veiksmažodžio nebuvinu – netiesioginę nuosaką pirmiausia atitinka būtojo kartinio laiko veik. dalyviai, vartojami be jungties ir dabartinės kalbos požiūriu sudarantys esamojo laiko sudurtines atliktines formas, plg. *tévas grižęs* (: *buvo grižęs* : *būdavo grižęs* : *bus grižęs*). NN būtasis kartinis laikas nuo jų skiriasi tiktais modaline reikšme. Tačiau modalinė reikšmė dažnai išryškėja tik iš konteksto ir situacijos, o kartais gali būti ir visai neapibrėžta. Netgi po percepcojų bei informacijos veiksmažodžių, rodančių perpasakotą kalbą, būt. k. l. veik. dalyvis gali būti suprantamas abejaip, ypač NN ploto pakraštyje, kur atitinkami es. l. veik. dalyviai visai ar beveik nevartojami, pvz.: *sako, ka ans jau dabar mireš Škn; ānas, girdējau, pasikorės* Mlt; *sako, katro žvakės visai užgesusios, tai tie žmonės visai užmiršę apie aną pasauli* VI; *rodos, iš kapų svietas suvejės* Vrnv ir pan. Antra vertus, būt. k. l. veik. dalyviai su es. l. jungtimi žemaičių tarmėje kartais pavartojami ir netiesiogiai patirtam veiksmui žymėti, tad pagal reikšmę visai atitinka NN formas, pvz.: *kalbā yra, kad prie to upelio yr žmones korę* Rsn; *sako, ans yr išvažiavęs* Kin; *sako, granota įkritusi yra* Šlu; *ateit ta žmona sakyt, kad vaiks y morką išroves* Kin; *šépo(j) žiurkė y buvusi Akm; kiek anà p(r)irašusi* ŷ! Skd; panašiai ir S. Vaišnorė raštuose, plg. *saka ghie... iog Sunus Diewa buk beiktinu ir paslapczu pastatimu Diewa / ne usch wissa Swieta* (178)... *jra kenteies ir numires* MT 178–178^a. Todėl NN plotą

dabar galima aiškiau apibrėžti tik pagal esamojo ir būsimojo laiko veik. dalyvių vartojimo ribas.

1.8.2.1. Esamojo laiko veik. dalyviai į literatūrinės kalbos sudurtinių laikų sistemą dabar nejeina, todėl, būdami be pagalbinio veiksmažodžio verbum finitum pozicijoje, suprantami kaip NN formos. Tačiau tokia būklė nėra sena. Pirmiausia, es. I. veik. dalyviai su *be-* žemaičių tarmėje gali būti vartojami trunkančiam veiksmui žymėti ir neturėdami aiškios modalinės reikšmės, pvz.: *karvė minkšta* (milžti), *piens bebėgąs Pln*; *aš parėjau ir ana beinant* Vks; *tame darže teip žolę numinta – teip numinta, ir ten toks piemenėlis avelas beganąs* SlancP 13, plg. dar N. Sližienė, LKK IV 70. Kad tokia vartosena yra senoviška, liudija ir liaudies dainų pavyzdžiai, kurių ritminė struktūra įgalina geriau išlaikyti sintaksinius archaizmus, plg.: *Aus-trytėlė beauštanti, saulytėlė betekanti, galvelė beskaudanti* Sk (LKK III 84), *ką tas bernužėlis bemislijąs, ką jaunasis bedūmojąs, aukso žiedą, žiedą bekaldinąs, ir mano vardužį bemušdinąs* KlyD 163. Taip pat vartojami ir esamojo laiko veik. dalyviai, neturintys afikso *be-*, pvz.: *reik namien darbininko, mama serganti* Pj (LKT 114); *ana turinti du broliu, o dvi seseri esančios* Plng. Tad afiksas *be-* nėra iš senovės susijęs su dalyvių admiratyvine reikšme. Šią reikšmę dažnai turi es. I. veik. dalyviai ir be šio afikso, pvz.: *Jis užmiršęs pasižegnot ir atsigréžęs an kitą pusę, žiūri – stovęs velnias* Slm; *žiūriu, žiūriu, veizu ir pareitąs* Tln; tuo tarpu dalyviai su *be-* dažnai žymi ir perpasakotą, iš kitų sužinotą veiksmą, pvz.: *girdėjau šienauti besiruošqas* Krt; *sakė an traktorištų besimokąs* Vg.

Antra vertus, žemaičių ir vakarų aukštaičių tarmių vakarinėje dalyje es. I. veik. dalyviai yra vartojami su pagalbiniu veiksmažodžiu *būti* ir sudaro apypilnę sudurtinių laikų paradigmą: es. I. *esu, esi, yra... einq, -anti; būt. k. l. buvau, buvai, buvo... einq, -anti; būs. l. būsiu, būsi, bus... einq, -anti; tar. nuos. būčiau, būtum, bus... einq, -anti* (būtojo dažninio ir liepiamosios nuosakos formų nepastebėta, bet ir jos yra visai galimos), pvz.: *veiz, kap aš esu kalbanti* (=kaip kalbu) Mž; *ans y(ra) sergas* Žd, Prk, Klp, Eig, *tieka ana y(ra)* žinanti Skd, Kl; *kas nors spaudqas yra* Šl; *jis buvo bišķi sergas* Sl, Klm; *tuojau bus nesq to lytaus* Klp; *ka būsi rūķas, kvepēs* Vařniai; *bus su slieku begyvenqas, kad nuvarys i frontą* Šts, *o kad taip jū pačiū būtū esqas, tai tik gulgēs pieno tetrūktū* Brs (LKŽ VII 77). Taip pat, tik su pabrėžtu trukmės atspalviu, vartojamos ir atitinkamos dalyvių formos su afiksu *be-*, pvz.: *mano karvė dideliai gera melžti: pritvinko, i bus bebėgąs piens* Pln (LKT 79); *gerai, ka tu nevažiavai: būtum besergas* Eig (LKT 73); *būčiau nebgyvenanti, ale dabā sutvarkē* Žr. Su es. I. veik. dalyviu retkarčiais sudaromos ir dar sudėtingesnės sudurtinių laikų formos, pvz.: *ka būčiau buvus sugebanti, būč nuvažiavus* Skd, plg. (heretikay) *klaydawo / kayp butu anas wienu noru ne sutwertu turis essus* (*bladžili / iakoby on miał mieć iednę wolą nie stworzoną*) SP I 193₁₂. Būtojo laiko formos kartais vartojamos ir prasidėjusiam, bet nutrauktam veiksmui nusakyti, t. y. pagal reikšmę atitinka būtajį pradėtinį laiką, sudaromą su afiksu *be-*, pvz.: *girdėjau, ānas buvo jau einq iš namų, ale sugrižo* Trgn.

1.8.2.2. Tokios vartosenos senoviškumą patvirtina XVI – XVII a. kalbos paminklai. Kaip tik minėtomis tarmėms atstovaujančių J. Bretkūno ir ypač's. Vaišnoro raštuose es. I. veik. dalyviai su pagalbiniu veiksmažodžiu vartojami sudurtinių laikų reikšme, pvz.:

Kaip (Ponas) ira milins Szmones, Wissi io Schwentieij ira tawa Rankoie BrB V Moz 33,3 (*Wie hat er die Leute so lieb; dilexit populos); netarent ios miegti / bet*

pakaiuie ir linxmibæie jra giwenanczes MT 260^a₂₁; *O Kursai Sunui netikjs jra / ne reges giwatas* MT 262^a_{17–18};

Wina schaknis (pabr., virš.: *mædis*)... *turreia tris schakkas ir buwa szellioens* (iš -enti), *auga ir szideia* BrB I Moz 40,10 (vnd er grünete, wuchs vnd blüete); *Diewas jstate tą sawedima... kad dabar* (žmonės)... *prigimtaie Teisibe buwa tebturi* MT 221_{13–14};

Bus għie (kunai) nepagenda MT 245₄;

Tatai teip daugi jra kalbæta / kaip butu ghissai nûg Diewa meldczes / idant iem... pasimegtu MT (PM) 29^a_{11–12} (žr. dar N. Sližienė LKK IX 80).

Kiek rečiau tokį konstrukcijų pasitaiko kituose kalbos pamin kluose, plg. *Ir nûg to bus Sunús žmôgaus sédis ani deszinés galibes Diéwo* DP 163₁₁ (będzie sie- dzial W 13; erit sedens); *Ach ka bus tada sakas* SG 71₇.

S. Vaišnoro ir kai kurių kitų autorų (M. Daukšos, K. Sirvydo) raštuose ypač mēgstama su pagalbiniu veiksmažodžiu vartoti dalyvį *esqas*, *-anti*, pvz.: *kas tikrai est essa* MT 7^a₈; *Welnas isch pradczas swieta jra melagiessas* MT 42^a₂₀; *mokitaiu ans... teipoieg est essqas* MT (BL) XVIII_{11–13}; *aprascha... butibe Wecżeres / kas toie butu essq* MT 150₁₅; *kuri butu tikroj Religia santi?* MT (LJ) XXIV₁₂; *Kad' tassái ne butuq esqas piktagħidja / ne iżidaw butubimbime io taw* DP 163₃₃ (By to nie był zlo- czyńca W 279₁₉; si non esset hic malefactor); *Idani iż' to pasáulo butu santi / tar- nái maniejj wienók káriautu vž mané* DP 164₉ (Być z tego światá było królestwo moje W 280₅; si ex hoc mundo esset regnum meum)³³. Toks dalyvio ir pagalbinio veiksmažodžio junginys savo ruožtu gali būti siejamas su kitais dalyviais ar būdvardžiais kaip sudétinė jungtis, pvz.: *kad butu Misschia nûg Christaus santi jstatita / alba nûg kokio kitta Apaschtola laikita...* (37^a) tad ir gerai apie tą turātu buti minæ- ta MT (PM) 37^a–38; *wissas tos paczes dalis bus wienur nuschwęstas / ne tarent idant paczas per sawe butu sanczes pageduses ir nenaudingas* MT (PM) 36^a₁₄³⁴.

Esamojo laiko veik. dalyviai su afiksui *be-*, siejami su pagalbiniu veiksmažodžiu *būti*, J. Bretkūno raštuose dažnai sudaro tokias pat sudurtines būtojo laiko formas, kaip ir kiti es. l. veik. dalyviai. Afiksas *be-* čia pabréžia, paryškina veiksmo trukmę, pvz.:

Ir kada għis iopi sugrinsza, schitai, buwa bestowins pas sawa Sudeginohimo affiera IV Moz 23, 17 (sihe / da stund er bey seinem Brandopffer LB); *Wiras... atwede... Midianitienę... regint... wissam Surinkimui waikū Israel, kurie buwa be werke ties Wartu* IV Moz 25,6 (die da weineten fur der thür LB; *O Saul laikesi Gil- gale (buwa be ęsans)* I Sam 13, 7 (Saul aber war noch zu Gilgal LB); *Boas buwa be- attaījas isch Bethlehem* Rut 2,4 (Boas kam eben von Bethlehem LB); *Ir tikrai buwa bepalaidoientis Pirmgimius* IV Moz 33, 3 (vnd begruben eben LB).

Tokios pat sudurtinės formos kartais sudaromos ir su pagalbiniu veiksmažodžiu *tapti*, plg. *Nuejau tada ir nusiprausiau ir tapau beregins* ChB Jon 9, 11.

Matyt, trukmës pabréžimas afiksui *be-* paruošė dirvą būtojo pradētinio laiko reikšmei, kuri išryškėja tada, kai dalyvio žymimą trunkantį veiksmą nutraukia kitas

³³ Žr. dar MT (BL) XVIII₂₀, (LJ) XXIII–XXIV, 150₁₅, 150^a, 161^a₇, 181₂₀, 183–183^a, 269^a₉, (PM) 14^a₁₄, 14^a₂₀, 15^a₂. Plg. N. Sližienė, LKK IX 80; J. Palionis, LLK 198.

³⁴ Panašiai MT 77₁₉, 151₁₅, 268^a₁₂, (PM) 25^a_{12–13}, 34^a_{19–21}. Iš viso S. Vaišnoro raštuose randame 22 konstrukcijas su *esqas*, *-anti* ir asmenuojama *būti* forma, jų tarpe 3 su esamojo laiko ir 19 su tariamosios nuosakos formomis.

veiksmas, plg. *Tawa tarnas buwa beganans Awis sawa Tiewo, ir ateija Lęwas* BrB I Sam 17, 34 (*hütet die schafe LB*).

Retkarčiai esamojo laiko veik. dalyviai su afiksu *be-* senuosiuose raštuose yra siejami ir su pagalbinio veiksmažodžio esamojo laiko forma, t. y. sudaro lyg ir esamajį pradėtinį laiką (tik *be* nutraukto veiksmo reikšmės), kurio jau trūksta dabartinės kalbos pradėtinį laikų paradigmą, pvz.: *Tu awinælio newirk, kolei ira beszindans* (*prieg Pieno Augiwas*) BrB II Moz 34,26 (*wenns noch an seiner muetter milch ist LB; in lacte matris suae V*); *Sakie iems su diauksmu didziu | Iog est begulis edziosu* BrGD XLVII (p. 83), t. p. MŽ 193.

1.8.2.3. Taigi predikatiniai es. l. veik. dalyviai, kurie dabartinėje literatūrinėje kalboje vartojami tik kaip NN formos, kitados galėjo ir neturėti apibrėžtos modalinės reikšmės. Verbum finitum pozicijoje jie ējo vieni arba su pagalbiniu veiksmažodžiu *būti*, su kuriuo sudarė tokias pačias konstrukcijas, kaip būtojo kartinio laiko veik. dalyviai. Esamojo laiko veik. dalyvių formos su afiksu *be-* ir *be* jo turėjo vienodas sintaksines ypatybes ir skyrėsi tik ryškesne ar silpnese trukmės reikšme. Tad konstrukcijos su esamojo laiko veik. dalyviais buvo taip pat artimos NN, kaip šiuo metu tebėra jai artimos vad. atlktinių laikų formos su būtojo kartinio laiko veik. dalyviais.

Prielaidų tokiai būklei atkurti randame ir dabartinės kalbos sistemoje. Tai visų pirma vad. pradėtinį laikų paradigmą nepilnumas (trūksta es. l. formų), bendros reikšmės stoka (veiksmų trukmės santykio reikšmę paprastai es. l. dalyviai turi tik su pagalbinio veiksmažodžio būt. k. laiko formomis, ir tai tik tam tikrame kontekste, plg.: N. Sližienė, LKK IV 67; LKG II 146), es. l. veik. dalyvių su afiksu *be-* vartosena admiratyvo reikšme ir jų koreliacija su šio afikso neturinčiais būt. k. l. veik. dalyviais, plg.: *Po trijų dienų tévai žiūri — visas žalčių pulkas bešliaužiąs į jų kiemą* LTt III 296 ir *Žiūrėk, koks didelis lazdynas išaugė!* Kp.

1.8.3. Sudurtinių laikų ir NN ryši rodo taip pat jų vartojimo arealų panašumas. Sudurtiniai laikai, kaip ir NN, plačiausiai vartojami žemaičių ir vakarų aukštaičių vakarinės dalies plote (iš jų įeina ir buv. Rytų Prūsijos lietuvių tarmės). Šiaurės rytų Lietuvos kampė, kur NN taip pat gyva, dažniau pasitaiko tik atlktinių būtojo kartinio ir būsimojo laiko formų. Apskritai, NN išplitimo arealas apytikriai sutampa su intensyviausio dalyvių vartojimo sritymis.

Čia suminėti faktai leidžia manyti, kad veik. dalyvių vardininkai, eidami verbum finitum pozicijoje, savo morfologinėmis bei sintaksinėmis ypatybėmis kitados nesiskyrė nuo NN formų. Tai, kas dabar vadinama netiesiogine nuosaka, buvo tik specialus dalyvių vardininko predikatinės vartosenos atvejis, išskiriantis iš kitų tam tikru modalinės reikšmės atspalviu.

1.9. Predikatinė dalyvių vartosena — tolimos praeities palikimas. Būdami vardaždinės prigimties formos, dalyviai jau seniausiais ide. kalbų raidos etapais galėjo sudaryti vardaždinius, arba nominalinius, sakinius³⁵, tokio tipo, kaip *tévas pavargęs* greta *tévas geras* arba *tévas šeimininkas*. Iš pradžių tokie sakiniai savo vartosena, matyt, skyrėsi nuo atitinkamų sakinių su *es, *bhū šaknų veiksmažodžiais,

³⁵ Plg.: K. Brugmann, Synt. 69–70; J. Zubatý, Studie a články, II, Praha, 1954, 126 tt.; A. Meillet, MSL XIV. 11 tt.; Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes, Paris, 1934, p. 356–7; J. Bloch, MSL XIV. 156 tt.; E. Benveniste, BSL XLVI 27 tt.; Ch. Guiraud, La phrase nominale en grec, Paris, 1962, p. 152 tt.; W. P. Lehmann, PIE 115–6.

galėjusiais turėti konkrečią leksinę reikšmę³⁶. Ilgainiui senieji nominaliniai sakiniai buvo įtraukti į verbalinių sakiniai sistemą kaip jos nariai su nulinėmis jungtimis³⁷. Nominaliniai sakiniai su dalyviais negalėjo būti izoliuoti nuo šio proceso, ir *brolis einq / grižęs* tipo pasakymai taip pat turėjo prisišleti prie *brolis yra / buvo / būdavo / bus grižęs* paradigmos. Tačiau jos pagrindu pradėjusi formuotis sudurtinių laikų sistema lietuvių kalboje galutinai neiškristalizavo, ir daugelis predikatiniai dalyvių, turėjusių proceso reikšmę (ypač es. l. formos), liko nuo jos nuošaly, iki šių dienų išlaikydamis ankstesnės predikatinės vartosenos bruožą.

1.9.1. Netgi tie dalyviai, kurie dabartinės kalbos požiūriu laikomi esamojo atliktinio laiko ekvivalentais, savo reikšme dažnai skiriasi nuo sudurtinių formų su jungtimi. N. Sližienė LKK XI 20 pastebėjo, kad būtojo kartinio laiko veik. dalyviai be pagalbinio veiksmažodžio *būti* es. l. formos vartojami „kuriant meninį dabarties paveikslą“, pvz.: *Jonas išsitiesės kniūpsčias pas krosnį ant moliuko; trumpa jam vietos, todėl kojas ligi kelių pastatės aukštyn pagal sieną; galva antrame gale nusikišusi ilgiau suoliuko* ŽemR I 86. Tačiau meninio paveiksllo kūrimas tik iš dalies apibūdina tokį dalyvių vartosenos specifiką. Tiksliau būtų pasakius, kad dalyviai be pagalbinio veiksmažodžio paprastai vartojami tada, kai nusakoma statinė situacija ir atskirų dalykų kokybinė būsena. Taip vartojami ir es. l. veik. dalyviai (paprastai su *be-*), pvz., *O ans jau nuo ryto atsigulęs ir bedribqs* Rs. Tuo tarpu dalyviai su pagalbiniu veiksmažodžiu būdingesni pasakojimui. Šis dalyvių su pagalbiniu veiksmažodžiu ir be jo vartojimo skirtumas svarbus tuo, kad jis iš dalies atspindi skirtumą tarp senųjų verbalinių ir nominalinių sakiniai. Kaip tik sakiniai su vardažodiniu tariniu be jungties sen. indų, graikų bei keltų kalbose vartojami reiškiant pastovias, „belaikes“ būsenas, o formos su jungtimi paprastai žymi kintamus, su laiku susijusius procesus³⁸.

1.9.2. Predikatinės dalyvių vartosenos reliktų randame sustabarėjusiose konstrukcijose, kuriose pagalbinio veiksmažodžio forma visiškai negalima. Daugelis jų turi ryškų modalinį ir ekspresinį atspalvį.

Vietoj verbum finitum neigiamos dalyvių (ypač beve. g.) formos vartojamos reiškiant neigimą pabrëžtinai, su tam tikra emfaze, pvz.: *Nebebuvę, kad aš su juo daugiau besusiečiau Jnšk;* *Nebebuvę, kad aš až jo eic* Ds (LKŽ I₁ 1215); *Nebegyvenęs* (=nebegyvensiu) čia – *kad tik šiuo kartu gerai pasibaigtų!* Sdk. Lyja. – *Kur tau neliję!* Ds (LKŽ VII 589). *Nugi, bra, nesupančiojės, nenumovęs...* VaižgRR I 421. *Pirkų šuva mėsą, tik pinigų nėsą* Baran (APh I 98). *Tai tu neišmanęs, reikėjai atsakyti jam ką nors* Alk (LKŽ VII 833).

Beve. g. forma *nematę* vartoja ma frazeologizmais virtusiuose linkėjimuose, pvz.: *Kotas jo nematę!* Ds (LKŽ VII 914); *devynios jo nematę – jau išsibaigė* (mirė) Lkm (LKŽ I 459); *Bala nematę, nebepirkšiu to cukraus* Slm (LKŽ VII 914); *bala jo nematę* Kp; *Versmė ją nematę tos apkiautėlės* Kp. Tokių konstrukcijų archaiškumą rodo ir ta aplinkybė, kad dalyvio beve. g. forma eina su visu gimi-

³⁶ Plg. *būti* konkrečios reikšmės likučius tarmėse: *mes taip esam* (gyvename) *atkliudžiai* Žibiniūkai (LKT 76); *mes dabar būnam* (=gyvenam) *prie ežero* Mrc; *pradėjo kur* (=visur) *būt* (=gyventi), *dirbt* Všn (LKT 300); *žirniai pradės aukštyn būti* (=augti) Veňtė (LKT 144), žr. dar LKŽ I 1215.

³⁷ Вяч. Вс. Иванов, Общ. 268.

³⁸ Žr. E. Benveniste, BSL XLVI. 1. 31 tt.; J. Humbert, Syntaxe grecque, Paris, 1960, p. 66; Ernout – Thomas, Syntaxe latine, Paris, 1953, p. 146–8; P. Chantraine, TCLC IX 25; Ch. Guiraud, ib. 64 tt.

nių vardažodžiais. Savo reikšme dalyvis čia priartėja prie optatyvo, kuriuo dažnai reiškiamas pageidavimas (plg.: *Grausmas jo nematai!* Ds), o atitinkamos konstrukcijos su tiesiogine nuosaka (*galas tave nematé* Dkš, *velniai jo nemato* Grž LKŽ VII 914) yra aiškiai vėlesnės. Optatyvinę reikšmę retkarčiais turi ir kitų dalyvių formos, pvz., *Kad tu skradžžeménuejės, kad tu velij prapuolus* Grv (LKK XIII 122). Šiuo atžvilgiu ypač būdinga sustabarėjusi dalyvio bev. g. forma liaudies pasakos kartojamoje formulėje: *Atadārą* (tarm.: *atadž.ru.*) *vaikeliai durytēles* BsP II 327, plg. *atadž.ru. durelās* Verksniónys LKT 299 ir *Atidarai darai* (duris), *jūs mani vaikeliai* Lt III 86³⁹; čia dalyvis jau turi aiškią liepiamosios nuosakos reikšmę.

Predikatinę funkciją išlaikiusiu dalyvių randame ir retorinio klausimo formos pasakymuose su *kur ar* iv. *kas* linksniais, pvz.: *kur tu matęs, kad aš jai užsileisčia!* Vb (LKŽ VII 915), *nu kur tu matęs: oru pavažiuot žmogu, nukris Joniškaičiai* LKT 245; *Na, kur nesimeldęs, anoks maldininkas* KatkR 259; *Ką tu belaukęs senatvés?* ib. 190; *Kur jis geriau ras, ko jis neėjės?* ib. 219; *Žinau, kur nežinojės* ib 186; *kame buvusi grėbėja! Snargli pirmiau nusivalyk!* Rdn (LKT 75). Kai kurie iš tokų pasakymų visai desemantizavęsi, virtę idiomomis, pvz.: *kur buvę, apsirgo pono duktę* Daunoriai (LKK III 201); *kur buvus nebuvus, ateis lapę* Lt III 147; *Kas tai bėsq* („nieko nereiškia“) *mums vainiką nupinti* Šts (LKŽ I₁ 1217); *Kas nebuvęs, plauksiu į jūrą* Plng (LKŽ I₁ 1216). Panašiai dalyviai (dažniausiai su dll. ar) vartojami ir alternatyvinės reikšmės konstrukcijose, pvz.: *O tai neklaužada vaikas, ar jam sakęs, ar ne Slm; Ar sakęs, ar šuniu lojės – neklauso, ir tiek Lnkv* (LKŽ VII 661); *tieka anam sakęs, tiek nesakęs: pro vieną ausių įein(a), pro kitą išein(a)* Jnš; *Kirtęs nekirtęs – kumelės stovi sau, galvas nuleidusios* Žem (LKŽ V 855); plg. dar atitinkamos reikšmės atvejus, kur dalyvis eina jau greta veiksmažodžio: *sakyk jam nesakęs – nuleidžia pro ausis* Jnš; *teipos ponas buvęs, ponas bus* Ppl; *bus kas esq*s (nebuves) Als „didelis čia daiktas“ (LKŽ I 1216) ir pabrėžiamasiškas konstrukcijas su dalyviu ir tos pačios šaknies veiksmažodžiu: *augęs paaugęs žals pušynėlis pas tetušio dvarelį* Šl (LKŽ I 383).

1.9.3. Verbum finitum pozicijoje gali eiti ir dalyvių vardininkai, žymintys sakinje ne pagrindinį, o antraeilį, subordinuotą veiksmą.

Postpoziciniai (verbum finitum atžvilgiu) dalyviai konstrukcijose su jungiamaisių žodžiais *kiek, kur, kada, iki, ligi*, įvardžio *kas* linksniais pagal reikšmę atitinka prijungiamujų sakinių šalutiniuose dėmenyse vartojamus veiksmažodžius, pvz.: *vaikas... turėjo duonos kiek noriš* ValPŽK 4; *žvejas... nuėjo per mišką, pats nesuma-nydamas, kur ir ko einas* TMPs 27; *jau neatmenu, kada beragavęs žuvies* Lt III 377; *liepė karalius pilną žaką primeluot, ik sakysiąs užriškit* Jrk 46; *jiems turėjė vergauti lig atduodantys ar lig atdirbantys* DB 169; *nér kas jam darą Dglš; ji... émė pasakoti, ko ieškanti* Lt III 290; *gera būtų mergiotė, tik džiauna ką tik nutvėrusi* Sml; žr. aut. LKK IX 43–62.

Eidamos po komentabiliųjų veiksmažodžių (ypač verba *percipiendi et dicendi*), tokios konstrukcijos yra artimos NN, pvz., *pagrǐžę namo*, (broliai), *nieku neprasitaré Eglei, ką padarę* Lt III 299, o turėdamos skirtingą nuo veiksmažodžio veiksmo subjektą, visiškai su ja sutampa, pvz., *ir karčaninks* (= karčemininkas) *klausė, kur jis einas* Glbr (Mit VI 46). Tačiau po kitokios reikšmės veiksmažodžių dalyviai žymi antraeilį veiksmą be jokių NN atspalvių, plg. *eina, kur budelis įsakes* Dr. Iš

³⁹ Formulės archaiškumą patvirtina ir senoviška reduplikacija, plg. *sutrinko trinko tévelio grindos* NS 341, *išleido leido plonus tinklelius* LTt 68; *išveža veža mano bernužélį* LTt₁ II 58.

konstrukcijų su jungiamaisiais žodžiais aiškiai matyti perpasakotą ir apskritai subordinuotą veiksmą žymintį dalyvių reikšmės santykis. NN būdinga perpasako-to veiksmo reikšmė čia yra antrinė, priklausanti nuo veiksmažodžių leksinės raiškos, o šią reikšmę turinčios formos – tik tam tikras predikatinių dalyvių pogrupis.

1.9.4. Prepoziciniai dalyviai, jungiami su asmenuojamaja veiksmažodžio forma jungtuku *ir*, taip pat žymi antraeilį veiksmą ir sakinyje eina verbum finitum ekvivalentais, pvz., *vilkas iš baimės galą pabégėjės ir pastipo* BsP IV 235⁴⁰. Tokios konstrukcijos, būdingos tautosakai bei seniesiems raštams, dažnai taip pat turi modalinę reikšmę: jomis, kaip ir NN, dažnai pabrėžiamas veiksmo netikėtumas arba nusistebėjimas juo.

1.9.5. Su modalinėmis reikšmėmis (liepimu, draudimu, neigimu ir pan.) bei ekspresiniais atspalviais susijusi ir būt. k. l. veik. dalyvių, einančių antrojo veiksmažodžio pozicijoje, vartosena: a) pagrindinio tos pačios šaknies veiksmažodžio veiksmui pabrėžti, pvz.: *gerk géręs, brolyti, dūmok ir namo* JD 72; *guliu pasigulęs, kad ir neužmingu* Plng⁴¹, panašiai su neigiamais veiksmažodžiais, pvz.: *kad šoks nešokęs zuikis ir kudil!* LTt 343, kartais ir su jungtuku, pvz. *eik kad éjës, kad nér kuo apsiaut* Gs (LKŽ II 771); b) reikšti alternatyvai (irgi su tos pačios šaknies veiksmažodžiu), pvz.: *sakyk jam nesakęs – nuleidžia pro ausis*, c) reikšti neigiamam ar ne-pageidaujamam veiksmui (su kitos šaknies veiksmažodžiu), pvz.: *tylèk neburbéjës* Vks (LKŽ I 959)⁴².

Čia suminėti predikatinės dalyvių vartosenos atvejai turi visus sintaksinių ar-chaizmų požymius. Lietuvių kalbos sintaksinių priemonių sistemoje jie užima peri-ferinę, izoliuotą vietą ir nepritampa prie jokio iprastinio dalyvių vartojimo tipo. Juos paprastai randame frazeologiskai sustabarėjusiuose ar stabarėjančiuose pasakymuose. Dabartinėje kalboje jie neproduktyvūs, ir nyksta; retkarčiais jų pasitaiko tik šnekamojoje kalboje ar grožinėje literatūroje, kur jie yra stilistiskai žymëti. Su NN juos sieja ne tik formos tapatumas, bet ir modaliniai bei ekspresiniai atspal-viai, rodantys polinkį modališkai iprasiminti nykstančias, pakitusios sistemos nebe-atitinkančias formas. Visa tai leidžia manyti, kad netiesioginės nuosakos pamata sudarė senoviška predikatinė dalyvių vartosena. Šią prielaidą patvirtina konstrukcijos su neveikiamaisiais dalyviais.

2. KONSTRUKCIJOS SU NEVEIKIAMAISIAIS DALYVIAIS

2.1.1. Modalinę reikšmę lietuvių kalboje dažnai turi nev. dalyvių bevardės gi-minės formos, einančios su veikėjo kilmininku arba be jo: es. 1. (*brolio*) *gyvenama, séjama*, būt. 1. (*brolio*) *gyventa, sēta*. Retkarčiais pavartojuamos ir būtojo laiko sudur-tinės formos: (*brolio*) *būta gyventa*. Jų vartoseną taikliai apibūdino J. Jablonskis, kuris pastebėjo, kad tokiai pasakymais kalbėtojas „lyg kad nori pasisakyti *dabar* tematas, *dabar* tepastebėjës šitą gudrybę. (...) tarytum nori pranešti, kad toji žinia, kurią jis *dabar* mums pasako, esanti jam pačiam tiktai vieno – kito nuošalës maž-možio, jo paties *dabar* tepastebėto, arba kito žmogaus jam suteikta“ (RR I 465). Kartu J. Jablonskis nurodė, kad tokie pasakymai artimi „pasakojamajai kalbai“

⁴⁰ Plačiau apie tai žr. aut. Baltistica I (1) 53–66.

⁴¹ Plg. atitinkamas graikų k. konstrukcijas su to paties kamieno dalyviais: φυγῆ φεύγειν, ἀκούσας... ἤκουσα ir pan., žr. R. Kühner, GrGr. 656.

⁴² Žr. dar J. Balčikonis, Baltistica III (2) 204; aut., LKK VII 72–3, LKG II 353–4.

ir vartojami ne visose tarmėse: „Augštaičių pasakymus „Čia trobos būta“, „girių čia snausta...“ žemaičiams atstoja jų pačių pasakymai tokie, kaip antai: „čia troba buvusi, stovėjusi“, „girios čia snaudusios“... (RR I 466, plg. dar ib. 530). Vélesnėse gramatikose į nev. dalyvių bevardės giminės formų modalinę reikšmę arba visai nesigilinta, arba pasitenkinta J. Jablonskio minčių santrauka.

Daugiau dėmesio skirta šių formų rūšies reikšmei. Ne syki buvo konstatuota, kad nev. dalyvių bevardės giminės formos dažnai daromos iš intranzityvinių veiksmažodžių ir neturinčios kitoms pasyvinėms formoms būdingos reikšmės¹ arba atitinkančios veikiamosios rūšies formas². Nev. dalyvių bevardės giminės ryši su kitomis nev. rūšies formomis nesenai aptarė V. Sirtautas, Kalbotyra XXI 71 tt. bei E. Geniušienė, ib. XXIV (1) 27 tt. ir priėjo išvadą, kad pagal sintaksinius požymius bev. g. formų konstrukcijos su kilmininku visai atitinka pasyvą. Nev. dalyvių bev. g. formų pasyvinė prigimtis minėtų autoriu yra gerai motyvuota; visai aišku, kad jos turi būti nagrinėjamos kaip tam tikra nev. rūšies formų grupė. Tačiau taip pat aiški yra ir jų reikšmės specifika bei sinonimija su veik. rūšies formomis, ypač su modalinės reikšmės veik. dalyviais. Kaip tik dėl tos modalinės reikšmės konstrukcijos su nev. dalyvių bev. g. formomis pastaruoju metu kartais net skiriama prie NN³, nors nenuosekliai ir su tam tikrais svyravimais⁴. Itraukti šias formas į NN iš tikrųjų trukdo jų paradigmos nepilnumas bei neapibrėžtumas, glaudus ryšys su pasyvu ir artimumas nev. rūšies sudurtiniams laikams.

2.1.2. Esamojo ir būtojo laiko nev. dalyvių bev. g. formos modalinės reikšmės pagrindu gali sudaryti priešpriešą tiesioginės nuosakos esamojo ir būtojo kartinio laiko formoms, pvz.: *brolio gyvenama* : *brolis gyvena* (plg. *brolis gyvenq*); *brolio gyventa* : *brolis gyveno* (plg. *brolis gyvenę*). Tačiau pagal formalius požymius jos visai atitinka nev. rūšies sudurtines esamojo laiko formas su nuline jungtimi⁵. Jos gali būti suprantamos ir kaip *brolio yra gyvenama* / *gyventa* atitikmenys, ir kaip pasakymai su tam tikra modaline reikšme, priklausančia nuo konteksto ir situacijos (plg. *žiūrėk, kaip čia tavo brolio gyvenama!*). Lygiai taip pat dviprasmiškos ir atitinkamos tranzityvinių veiksmažodžių bev. g. formos (pvz., *čia jo miežiai sėjama* / *sēta*). Tiktai konstrukcija *brolio būta gyventa* – priešprieša tiesioginės nuosakos būtojo atlikitinio laiko formai *brolis buvo gyvenę* (plg. *brolis buvęs gyvenęs*), neturi atitikmens tiesioginės nuosakos sudurtinių laikų sistemoje. Tačiau ji yra gana izoliuota, nes konstrukcijų su esamojo laiko dalyviais (pvz.: **brolio esama gyvenama* / *gyventa*, **brolio būta gyvenama*), kurios galėtų sudaryti priešpriešą kitiems tiesioginės nuosakos sudurtiniams laikams, tarmėse neteko pastebeti, ir jos nebent atsittintai ir sporadiškai gali būti pavartotos⁶. Be to, konstrukcijos *būta gyventa* reikšme daugelyje vietų yra vartojama įprastinė sudurtinė nev. rūšies būtojo laiko forma *buvo gyventa*, koreliuojama su (*yra*) / *buvo* / *būdavo* / *bus gyventa*, plg.:

¹ P. Trost, LKK III 220 tt.; N. Sližienė, LKK IX 74, LKG II 152.

² W. K. Matthews, SEER XXXIII 81, 352 tt.; A. Paulauskienė, Veiksm. 157.

³ J. Balkevičius, Sint. 95–6; N. Sližienė, LKG II 168; LKK XV 78; P. Gailiūnas, LKG II 59; E. Geniušienė, Kalbotyra XXIV (1) 31.

⁴ Pavyzdžiu, P. Gailiūnas, Kalbotyra IV 76, nev. dalyvių prie NN neskiria, o LKG II 59 jie tik trumpai, vienu sakiniu, skyriaus gale tepaminėti. Jų nepateikia ir N. Sližienė LKG II 173–8 sudurtinių veiksmažodžio formų asmenavimo paradigmoje.

⁵ Apie jas žr. N. Sližienė, LKK IX 74, LKG II 53 tt.

⁶ Konstrukcijas *esama mokoma*, *esama mokyta*, *būta mokoma* į tarinio reiškimo lentelę yra įtraukęs J. Balkevičius, Sint. 95, tačiau nė vieno pavyzdžio su jomis nedavė.

mūsų jau būta atsigulta, kai jo ateita Kp; mano ažusnūsta būta, matai Mlt; be reikalo aš nenupirkau, jo jau būta atanešta Slm; jo būta úogos ilékt(a) Brž; jo jau būta išeita Alz, Aln, Mlt, Vlkv ir kt.; būta ateita Aneliutės Vžns;

neberadau, jo jau buvo išeita Aln; tada supratau, ka mano čia buvo palikta Kp; žmogaus buvo paséta rugiai Auk; raštas buvo uždrausta Stlm (LKT 316); mano buvo dvidešimt metų tarnauta Žd; čia buvo eita (karvės) Klپ; mano būdavo viskas padaryta, apliuobta, išvirta, apmazgota Rgv; pirmiau tam laike jau būdavo pašienauta Trg; nuveisi, ir bus atbūta Mžš; mūsų jau bus nuvažiuota Ds; Neikit, jo jau bus išvažiuota Kp; gal jau ir tikrai bus atnešta Mlt; tas arklys bus jo vogta ir parduota Kp.

Netgi su esamojo laiko jungtimi nev. dalyvio bev. g. forma neretai pavartoja ma ta pačia reikšme, kaip ir konstrukcijose be jungties, pvz.: *čia, matyt, žmonių y(r) kada nors gyventa Sk; mano y nugriūta Sr; apgulta krūtinė, vaistų yra pergerta NmŠ; kiškių va gi yr išlakstyta pri obelių Vkš.*

Antra vertus, konstrukcijos be jungties gali ir neturėti aiškesnių modalinių reikšmės atspalvių. Pavyzdžiui, tokie aukštaičiuose paplitę pasakymai, kaip *kaimyno iškulta, jų išvažiuota, sakyta, daryta...* reiškia tą patį, *kaip kaimynas yra iškūlęs, jie yra išvažiavę, sakę, darę*, ir dalyvių jose galima laikyti nev. rūšies sudurtinio esamojo laiko forma su nuline jungtimi, plg. *javai (yra) iškulti / iškulta*. Derinamoji nev. dalyvio forma retkarčiais pavartojama ir greta jungties *būta*, pvz.: *nabašnyko būta pinigai sugeřti su rūgusiu pienu* Nersiōnys (LKT 310). Žemaičių tarmėse, kur vietoj bevardės giminės plačiau vartojamos moteriškosios giminės formos, jų kartais randame ir čia kalbamose konstrukcijose, pvz.: *pilnos įsteigos jų (mokytojų prikištā; kiek tu šaknų yr luptà* Pj⁷.

2.1.3. Taigi nev. dalyvių bev. g. formos (skirtingai nuo anksčiau aptartų veik. dalyvių vardininkų) nesudaro atskirų paradigmų, kuri galėtų būti koreliuojama su tiesioginės nuosakos paradigma. Pagal struktūrą ir gramatinę laiko reikšmę jos šliejasi prie sudurtinių nev. rūšies laikų⁸. Laikyti jas netiesioginės nuosakos formomis trūksta gramatinio pagrindo, nes atskiras morfolinges kategorijas gali sudaryti tik specifinės formų sistemos, kontrastuojančios kitoms pagal tam tikras apibendrintas reikšmes. Su NN nev. dalyvių bev. g. formos taip pat nesudaro aiškesnės koreliacijos (NN neveikiamosios rūšies formomis jos negali būti laikomos dėl savo reikšmės) ir prie jos nepritampa. Modalinės reikšmės, kurias šios formos dažniausiai (bet ne visada) turi sakinyje, nėra pakankamas pagrindas skirti jas iš sudurtinių laikų į atskirą nuosaką, nes tos reikšmės yra daugeliu atveju sąlygojamos konteksto; be to, jas gali turėti ir kitos, su pagalbiniu veiksmažodžiu ar be jo vartojamos sudurtinių laikų formos. Pavyzdžiui, netikėtai patirto ir nusistebėjimą keliančio veiksmo (t. y. admiratyvinę) reikšmę gali turėti ir nev. dalyvių vyriškosios bei moteriškosios giminės vardininkas: *nueina, žūri – jo brolis prie kaladės prikaltas* Grš; *mergaitė atein žąsim atnešt avižų; žiūri, kad visos žąsys išpiautos* Norvaišiai LKT 244 (plg.: *pažiūrėk, o vištos jau suėjusios į namą* Škt LKT 159, žr. 1.2.1). Sudurtinėmis būsimojo laiko formomis su veik. ir nev. dalyviais labai dažnai reiškiamas abejojamas, spėjamas veiksmas, tačiau dėl to jos nelaikomos atskira nuosaka (plg. *biaurybė*

⁷ Plg. aiškias sudurtines nev. rūšies laikų formas: *iš senovės buvo paliktà diřvos iš dvaro žemės žr; jau viskas nupiautà, suvežtà, iškultà Als; reik nugyventi, kiek dievo paskirtà Trš.*

⁸ Kaip atskirus pasyvo formų sistemos atvejus jas aptaria ir E. Geniušienė, Диатезы и залоги в современном литовском языке, — Типология пассивных конструкций, Диатезы и залоги, Ленинград, 1974, р. 209 тт.

*bus vogęs Tlž; bus kiemo žmonys suėjė i išradę tą vardą Smln; jis jau tikrai bus išjojęs Brž; gal jau ir bus atnešta Kp*⁹. Visa tai rodo, kad lietuvių kalboje turime ne ypatinges netiesioginės nuosakos nev. rūšies bev. g. formas, o tam tikrą modalinę prie sudurtinių laikų prišlijusių nev. dalyvių vartoseną.

2.2.1. Artimiausios sudurtiniams laikams yra tokios konstrukcijos su bev. g. nev. dalyvių formomis, kaip *rugiai* (*yra*) *séjama* / *séta*, pvz.: *vakare virvés vejama KzR; jau ir bulvés kasama Ds; pilnos skylelés medaus ažūnešta Ad; vāgai prie balkių prikálta Šk; durys atidarýta ir pālikta KzR*, taip pat Rk, Švnč, Gdr, Jnš, Tršk, Trk, Vv, Grl, Zp, Plv ir kt.¹⁰, panašiai ir senuosiouose raštuose, pvz.: *Tulszis... su Vksüssiu inpilt buwa SG 215; latru kaulai lauszit buwa BrG 101*, žr. A. Bezzenger BGLS 159 – 160. Nuo *rugiai* (*yra*) *séjami*/*séti* tipo atvejų šias konstrukcijas skiria tai, kad dalyvis čia nėra derinamas su vardažodžio (vardžio) vardininku. Tas vardininkas gali būti ir nepasakytas; tada konstrukcija turi aiškų beasmenį pobūdį, pvz., (*dabar*) *séjama* / *séta*¹¹. (Beasmeniškumas išryškėja ir konstrukcijose su vardininku, iškėlus bevardės giminės formą i pirmą vietą, plg. *séjama* / *séta rugiai*.) Pagal savo funkciją ir sintaksinius ryšius nev. dalyvių bev. g. formos čia atitinka bev. g. būdvardžius, plg. *alus* (*yra*) *gardu* ir *gardu*, vartojamus pagrečiu su derinamomis vyr. ir mot. g. formomis *alus* (*yra*) *gardus*. Tiesa, tas paraleumas dabartinėje kalboje yra tik dalinis: ne visos bev. g. formos, turinčios būsenos reikšmę, gali būti pakeistos derinamomis būdvardžių formomis ir atvirkščiai¹²; jų reikšmės bei vartosenos skirtumai turėjo ypač išryškėti tada, kai bev. g. formos virto daugiausia būsenos reikšmę teturinčiais predikatiniais žodžiais. Literatūrinėje [kalboje] nederinamos dvinarės konstrukcijos su bev. g. formomis baigia nykti, bet aukštaičių tarmės ploto rytinėje dalyje jos dar gerai išsilaikiusios, o jų baltišką pobūdį patvirtina aiškūs sen. prūsų kalbos atitikmenys, pvz.: *erains boūsei poklusman* (= *Jedermansey vnterthan*) 57₉, *stai perōni... ast poklusman* (*die Gemeine... ist vnterthan*) 65₁₆¹³; taip pat su būt. l. nev. dalyviais, pvz.: *stai grikai ast... etwierpton* (*die sünde seien... vergeben*) 43₂₁; *stai gannai bousei pomeston* (*Die Weiber sein vnterthan*) 65₁₂¹⁴. Latvių kalbos beasmenėse konstrukcijose randame jau vyr. g. nev. dalyvių formas, kurios vartoamos panašiai kaip lietuvių žemaičių mot. g. formos, plg. la. *nav gu-lēts „nemiegota“*, bij *ilgi domāts un smagi iets*¹⁵ ir lie. žem. *kaip lieptā, teip ir dirbk Als, jau viskas nupiautā, suvežtā, iškultā Als, iš senovēs buvo paliktā diřvos* Žr, reik nugyvent *kiek dievo paskirtā* Trš. Konstrukcijos tipas čia yra išlaikytas, tik viena forma pakeista kita, nes bevardė giminė labiau sunykusi. Reguliarus nederinamų dvinarių ir vienanarių konstrukcijų paplitimas baltų kalbų plote rodo, kad jos ne-

⁹ Žr. dar N. Sližienė, LKK XI 34; LKG II 158. Tokios būsimimo laiko formos yra paplitusių netgi tose tarmėse, kur kitų sudurtinių laikų formų beveik nepasitaiko. Potencialinėmis, optatyvinėmis bei imperatyvinėmis reikšmėmis vartoamos ir vientisinės būsimimo 1. formos, žr. A. Jakulis, Lietuvių kalbos būsimimo laiko istorija, kand. dis. rankr. Vilnius, 1967, 121 tt.

¹⁰ Plg. dar K. Brugmann, LB 319; J. Schmidt, Pluralb. 162 tt.; J. Endzelins, ИОРЯС XXII. 2 190 tt.; J. Jablonskis, RR I 464 tt.; Ch. S. Stang, VGr. 265; Z. Zinkevičius, Dial. 268.

¹¹ Dabartinės lietuvių kalbos požiūriu tokios konstrukcijos laikomos beasmenėmis neveikiamosios rūšies sudurtinėmis formomis, žr. N. Sližienė, LKK IX 74; V. Sirtautas, Kalbotyra XXI 72; E. Geniušienė, Kalbotyra XXIV (1) 27 tt. su lit.

¹² J. Jablonskis, RR I 465; A. Valeckienė, DB 555.

¹³ Žr. dar R. Trautmann, AprS. 244; J. Endzelin, AprGr. 100.

¹⁴ Daugiau pavyzdžių R. Trautmann, ib. 259; J. Endzelin, ib. 199.

¹⁵ A. Blinkena, MLLVG II 533, W. K. Matthews, SEER XXXIII 360.

galejo atsirasti dėl būdvardžių bei dalyvių fleksijos stabarėjimo ar dėl kitų kalbų įtakos¹⁶, o paaiškinti jas bev. g. būdvardžių daiktavardine vartosenė¹⁷ neleidžia daug mažesnis tokios vartosenos produktyumas. Tad laikyti baltų kalbų nederinamais konstrukcijas naujesnėmis, susidariusiomis iš derinamų, nėra pamato.

2.2.2. Atitikmenų baltiškoms nederinamoms konstrukcijoms¹⁸ randame daugelyje ide. kalbų, plg. s. sl. *skorpija sēklivo; ugodno... krotostb;* s. rus. *грѣхъ сладко а чеснѣкъ падко, got. þamu gatauran ist marzeins galgins Gal 5, 11 „ergo eva-cuatum est scandalum crucis“, gr. οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη, lot. mors omnium rerum extremum ir pan.¹⁹* Nev. dalyvių bev. g. formos slavų kalbų nederinamose konstrukcijose vartoamos visai taip pat, kaip lietuvių kalboje, jau nuo seniausių paminklų, t. y. prieš nejvardžiuotinių dalyvių fleksijos nykimą, pvz.: s. sl. *glasъ tru-by uslyšano budetъ*, s. rus. *головы поимано* (1314 m.), s. ček. *města bylo dobyto²⁰*. Derinimo nebuvimo čia taip pat neįmanoma paaiškinti vėlesniais sintaksiniai procesais²¹. Šios konstrukcijos – tai ankstesnių saknio raidos epochų palikimas. Istoriniai bei tipologiniai ide. saknio struktūros tyrinėjimai leidžia manyti, kad ide. bendrystės laikotarpiu predikatinės vardažodžių formos, reiškiančios būseną, buvo nekaitomos, nederinamos ir veikiausiai atitiko grynu kamienus²². Kaip tik tokias gryno kamieno formas turi baltų ir slavų bev. g. būdvardžiai ir dalyviai su *-o čia kalbamose konstrukcijose²³. Tad lietuvių kalbos nev. dalyvių bev. g. formos, einančios veiksmažodžio pozicijoje, veikiausiai buvo siejamos su įvairių giminių vardažodžiais nuo tų laikų, kai dabartinė būdvardžių fleksija dar nebuvvo susiformavusi, ir „predikatyvine funkcija vartoami gryni vardažodžių kamienai nebuvvo derinami su veiksniu“ (J. Kazlauskas, Ist. gr. 304)²⁴. Turint galvoje predikatinių būd-

¹⁶ Vokiečių kalbos įtaka, kurią Ch. S. Stangas VGr. 179 įžiūri net tokiose konstrukcijose, kaip s. pr. *sta ioumas ni ast labban* 57,7 (=lie. *tai jums néra gera*), mūsų manymu, galėjo tik stimulioti sen. prūsus kalbos bev. g. formų vartoseną su vyr. bei mot. g. vardažodžiais bei įvardžiais.

¹⁷ K. Brugmann, Synt. 174–5.

¹⁸ Plg. E. Fraenkel, Baltosl. 38.

¹⁹ F. Miklosich, VGr IV 29; Ф. И. Буслаев, Ист. Гр. 446; А. А. Потебня, Зап. I–II 114 тт.; III 358 тт.; B. Delbrück, VS. III 247–248; И. Эндзелин, ИОРЯС XXII 192 тт.; O. Lagerkrantz, Präd. 19–20.

²⁰ F. Miklosich, ib. 365; А. А. Потебня, Зап. III 359 тт.; В. И. Борковский – П. С. Кузнецов, Ист. гр. 423 тт.; Ф. П. Филин, Происх. 495 тт., J. Bauer, OSS II 334.

²¹ Nuomonei dėl s. rusų k. nederinamų konstrukcijų ryšio su dalyvių fleksijos nykimu (П. С. Кузнецов, МИРД III 71 тт.; С. М. Обнорский, Очерки 159; З. М. Петрова, УЗ ЛПИ СССР, 36 тт.) arba dėl jų vėlesnės kilmės iš beasmensiu pasakymu (А. А. Шахматов, Синт. I 119, Т. П. Ломтев, Очерки 209 тт.) prieštarauja nederinamų konstrukcijų buvimas jau semiausiuose paminkluose (plg. Ф. П. Филин, ib. 499), jų išplitimas įvairiose slavų kalbose ir ryškios kitų ide. kalbų paralelės. Dėl senovinio šių konstrukcijų pobūdžio plg. dar О. С. Мельничук, Вступ. 383; Розв. 142–3.

²² Plg. W. Lehmann, PIE, 69 тт., 199 тт., 208 su lit.

²³ Dėl bev. g. nom.-acc. formos su *-o senumo žr. S. Agrell, Neutr. 18; T. Milewski, Indo-hitt. 22–23; V. Mažiulis, Balt. 84 тт. su lit.; J. Kazlauskas, Ist. gr. 124. Tradicinė pažiūra, kad baltų bev. g. formų (*gēra, eīta etc.*) galinis -a < *od (R. Trautmann, AprS. 244, J. Endzelins, ИОРЯС XXII 192, AprGr. 99 тт. ir kt.) sunkiau įtikima jau dėl to, kad ji izoliuoja o kamieno vardažodžius nuo kitų, kurių bev. g. forma nuo seno laikoma grynu kamienu (plg. K. Brugmann, Grdr. II₂ 144). Fleksijos -d/t nerodo nei baltų ir slavų kalbų duomenys, nei iš baltų kitados skolinti bev. g. vardažodžiai finų kalbose, žr. J. Kazlauskas, Ist. gr. 123; V. Mažiulis, ib. 85.

²⁴ Predikatinės nederinamų bev. g. formų (pvz.: lie. *šalta, gražu*, s. sl. *sladko*, got. *filu*) vartosenos senoviškumą pabréžę O. Lagerkrantzas, Präd. 12, 19 тт., iškėlęs nuomonę, kad ide. iš pradžių kiekvienas predikatinis būdvardis turėjęs neutr. sing. formą, o giminės ir skaičiaus skirtumai atsiradę vėliau.

vardžių bei nev. dalyvių formos archaiškumą ir neabejotinus vartosenos atitikmenis: giminiškose kalbose, modeli (*alus*) *gardu*, kaip ir jo variantą (*rugiai*) *sėjama* / *sēta* galima laikyti indoeuropietišku²⁵.

2.2.3. Nesunku pastebeti, kad šis modelis reprezentuoja ne ką kita, kaip nominalinį sakinį su nederinama pagrindine dalimi (A. Valeckienė, DB 557). Tuo būdu, nagrinėdami nev. dalyvių bev. g. formų vartoseną, vėl prieiname prie nominalinio sakinio, kuriuo paremtos konstrukcijos su veik. dalyviais. Kaip jau minėta, jose veik. dalyvis dažniausiai yra derinamas su veikėjo (agento) vardininku. Tačiau derinamos konstrukcijos nėra vienintelės ir, matyt, ne pačios seniausios. Kad nominalinio sakinio pagrindine dalimi kitados galėjo eiti nederinami ir specialios fleksijos neturintys veik. dalyviai, aiškėja iš jų bev. g. formų vartojimo tiek su vyriškosios, tiek su moteriškosios g. vardažodžiais bei įvardžiais, pvz., *broliai* / *seserys* *sėjā*, *sėjė*, *sédavę*, *sésiąq*. Tokia vartosena, išlikusi didesnėje lietuvių kalbos ploto dalyje²⁶, negali būti nauja, nes tiek būdvardžių, tiek dalyvių linksniavimo paradigmose giminės priešprieša gerai išlaikoma; ją galima paaiškinti tik laikant sintaksiniu archaizmu ir suponuojant, kad „iš pradžių bev. giminės vienaskaitos forma galėjo būti siejama su bet kurio skaičiaus ir bet kurios giminės veiksniu“ (J. Endzelins, ИОРЯС XXII 198)²⁷.

Greta dvinarių *seserys* *éjē* tipo pasakymų su bev. g. formomis turime ir vienarių, pvz., (*šiandien*) *sningą*, (*seniau*) *snigę*, *snigdavę*, (*rytoj*) *snigsią* (plg.: *sako par juñ visq vasarą lyjąq* Rk; *kur tau neliję Ds; jau buvo praaūšę, kai sukilo* Grž LKŽ I, 515; *sniegutelio pasnigę* Lz LKT 395). Beasmene reikšme šios formos vartojamos taip pat įvairiose konstrukcijose su jungiamaisiais žodžiais, pvz.: *nėra kas darą*, *kur einq ir pan.*, žr. dar 1.9.3. Jas randame ir tam tikrų dalykų buvimą reiškiančiuose sakiniuose, pvz.: *čia vabalų esq Mž; vilkų esq Rk; dabar da teip tebesq Rk; rugių nesq* Slm, Vkš; *labai mėlyną buvę* Kp, taip pat su bev. g. būdvardžiais, pvz.: *aje gi kaip gražu būdavę* Ut, plg. *Jų darbai bei būriškos budavonės tikt biauru esq bei gėda žiūrėti* DonR 55. Tokie sakiniai, iš kurių, matyt, išriedėjo *esq* kaip modalinis žodis (plg. *esq, jūs turit išeit Šk*), savo reikšme yra tolygūs sakiniams su nev. dalyvių bev. g. formomis, plg.: *kumelei nieko nėsama Ds; kitiems pasaulyje esama dar blogiau* LKŽ III 740; *kiek čia esama nelaimių* VaižgRR II 115; *šiagnakt vilkų būta* Plš; *seniau ten būta grybų* Mlt. Veikiamujų ir neveikiamujų dalyvių bev. g. formų sintaksinė pozicija čia yra visai identiška, ir vienos gali būti laisvai kaitaliojamos kitomis. Taigi paprasčiausio, ir, matyt, seniausio tipo konstrukcijos su veikiamujų ir neveikiamujų dalyvių bev. g. formomis savo struktūra iš esmės sutampa. Abiejų pamata sudaro iš ide. bendrystės laikų paveldėti nominaliniai sakiniai, tik konstrukcijose:

²⁵ Modelio (*alus*) *gardu* senumą patvirtina ir hetitų bev. g. būdvardžių, pvz. *aššu*, „gera, gerai“, *mekki*, „daug“ vartosena, žr. E. Benveniste, Hitt. 64.

²⁶ Žr. Z. Zinkevičius, Dial. 378 – 9, 381 – 2 ir Lietuvių kalbos atlaso kartoteką. Ypač plitusios būtojo kartinio laiko veik. dalyvių bev. g. formos, kurios literatūrinėje kalboje netapo norminės veikiausiai tik dėl paradigmos išlyginimo ir Rytų Prūsijos lietuvių rašomosios kalbos, ypač F. Kuršaičio gramatikos, įtakos, žr. V. Rimša, Kalbotyra XXIV (1) 80.

²⁷ Panašiai dabar vartojama būt. I. veik. dalyvių bev. g. forma Lazūnų, Gudelių, Kabėlių ir kai kuriose kitose lietuvių kalbos ploto pakraščiu tarmėse, pvz.: *tj bóba bùvo až pečū prylklaūpi*, *vilkas išgaishi, rasižójį guli* Lz (E. Grinaveckienė, LKK III 200); *visokią pabuvau: ir paválgi*, *ir alkaną GdlŠ* (LKT 369). Tačiau toks bev. g. formos apibendrinimas čia gali būti ir vėlesnis, atsiradęs dėl dalyvių stabarėjimo (plg. panašiai sustabarėjusias pusbalyvių formas Gudeliuose LKT 368, Zieteloje LKG II 378 ir kt.).

su nev. dalyviais geriau išlaikytas ir labiau apibendrintas jų senesnis struktūros modelis (t. y. su nederinamomis bev. g. formomis).

2.2.4 Tolesnė konstrukcijų su bev. g. formomis raida yra susijusi su nev. dalyvių įtraukimu į verbum finitum sistemą ir pasyvo susidarymu.

Rytinių baltų kalbose pasyvas ne visur galutinai susiformavęs. Kai kuriose lietuvių kalbos tarmėse (pvz., pietinių aukštaičių, dalies rytinių aukštaičių) ji sudarotik beasmenės konstrukcijos su bev. g. dalyviais. Tačiau žemaičių ir vakarinių bei dalies rytinių aukštaičių tarmėse pasyvo formos su vyr. ir mot. g. dalyviais placiai paplitusios. Nuo pat raštijos pradžios jos vartojamos daugelyje XVI – XVII a. paminklų.

Formuojantis pasyvui, adnominalinis genetyvas, iš seno vartotas posesyvinėje konstrukcijoje, gavo veikėjo kilmininko (genetivus auctoris) reikšmę²⁸. Genetyvo vartosena su pasyvinę reikšmę gaunančiais ar gavusiais priesagos *to dalyviais (ypač tais, kurie artimi daiktavardžiams) pastebima ir sen. indoiraniečių²⁹, graikų³⁰, gal būt, sen. persų³¹ kalbose, tačiau niekur nebuvu taip išplėtota, kaip lietuvių kalboje. Gen. auctoris čia buvo apibendrintas tiek su tranzityvinių, tiek ir su intranzityvinių veiksmažodžių nev. dalyviais, ir greta *namas tévo statoma* išplito *tévo sédima* tipo konstrukcijos. Tose kalbose, kur nev. dalyvio veiksmo agentas imtas reikšti kitais linksniais bei prielinksniinėmis konstrukcijomis (daugiausia taip pat posesyvinės kilmės), jos kai kur irgi buvo susietos su nev. dalyvių bev. g. formomis, plg. lot. *dictum est a te*, ahd. *iz ist gescriban fona dir* (P. Trost, LKK III 221). Ypač išplito tokia vartosena rusų kalbos tarmėse, kur veikėjo raiška labai įvairuoja: greta vyraujančios konstrukcijos *У + genet.*, pvz.: *три овцы у волка зарезано* (B. A. Матвеенко, МИРД II 125) čia randama ir veikėjo instrumentalis (*деньги тестим подарено* ib. 128), *ом + genet.* (от *Петьки писано* ib. 130) ir kt. Dalyvių bev. g. formos tokiais atvejais daromos ir iš intranzityvinių veiksmažodžių, pvz. *у меня в хозяйство вхожено*³². Nors veikėjo raiška skirtinga, tipologinis šių konstrukcijų paralelumas su lietuviškomis akivaizdus. Jas sugretinės, W. K. Matthewsas SEER XXXIII 365 priėjo išvadą, kad abiejose kalbų grupėse jų pamatą sudarė beasmeniai sakiniai su nev. dalyvių bev. g. formomis.

²⁸ Dėl gen. auctoris ryšio su posesyviniu kilmininku žr. K. Brugmann, Grdr. II₂ 601; B. Delbrück, VS. I 348; E. Fraenkel, Kas. 95 su lit.; Baltosl. 37 su lit.; H. Pedersen, KZ XL 152. Dėl gen. auctoris latvių kalboje J. Endzelīns, LaGr. 561. Posesyvinę lietuvių kalbos gen. auctoris prigimtį rodo ir juo einančios savybinės įvardžių formos: *mano, tavo atnešta* (ne *manęs, tavęs*), plg. E. Fraenkel, Kas. 96; V. Žulys, Baltistica V (2) 170.

²⁹ K. Brugmann, ib.; B. Delbrück, AiS. 153; VS I 348; E. Fraenkel, Baltosl. 37.

³⁰ K. Brugmann, ib. 601; LB 321.

³¹ Žr. H. Hübschmann, Cas. 270, B. Delbrück, VS. I 348; E. Benveniste, BSL XLVIII 52 tt. su lit. Sen. persų kalboje randamos *manā kīrtam* tipo konstrukcijos pagal savo sandarą visai atitinka lie. *māno kūrta* (gen.- dat. + *to veiksmažodinio būdvardžio bev. g. forma), tačiau jose einančios *to formos pasyvinis pobūdis pastaruoju metu diskutuojamas: E. Benveniste'as, ib. 52–62, laiko ją veiksmažodiniu daiktavardžiu, o pačią konstrukciją – posesyvine; priešingai – G. Cordona, Lg XLVI 1–12. Nuomonų skirtumas, matyt, kyla dėl nepakankamo šios konstrukcijos išsiskyrimo iš posesyvinę, t. y. labai ankstyvo pasyvo raidos etapo; pasyvinėmis-posesyvinėmis jas laiko D. I. Edelmanas, ВЯ 1974. 1 23–24, skirtingai nuo M. M. Guchman, Эгр. 71–72, kuri posesyvinę konstrukciją griežtai skiria nuo pasyvinės. Dėl gen. auctoris pradmenų kitose ide. kalbose žr. G. Cordona, ib. 2–3.

³² И. Б. Кузьмина – Е. Б. Немченко, Синт. 109; ten pat 17–116 išsamiai apie pasyvines rusų k. tarmių konstrukcijas su bev. g. formomis su lit.

(pvz., так вить не быто, plg. lie. *taip nebūta, čia visai nelyta* Imb), kurios vėliau buvo išplėstos skirtingais linksniais. Šią išvadą reikėtu papildyti: tiek lietuvių, tiek rusų kalboje pirmynėmis laikytinos ne tik beasmenės, bet ir dvinarės asmeninės konstrukcijos su nederinama dalyvio forma, tokio tipo, kaip *rugių piauta ar башка убито*³³.

Pagal savo struktūros tipą čia nagrinėjamos konstrukcijos primena ergatyvines, kuriose aktyvaus veiksmo agentas reiškiamas netiesioginiu linksniu, o objektas – tiesioginiu (nominatyvu)³⁴. Kadangi ergatyvinę ar panašią į ergatyvinę sakinio sandarą daugelis tyrinėtojų rekonstruoja ir praeidė epochai³⁵, kartais keliamo mintis, ar konstrukcijos su nev. dalyvių bev. g. formomis nebus tos senos ikinominės sakinyne sandaros reliktai³⁶. Tačiau lietuvių kalbos kilmininkas, kaip ir rusų kalbos instrumentalis, šiose konstrukcijose yra salygojamas pasyvinės nev. dalyvių formas ir neatsiejamas nuo kitų genetivus (resp. instrumentalis) auctoris vartojimo atvejų, o prielinksnių junginiai su netiesioginiu linksniu rusų kalbos tarmėse (pvz., *у него ишто*) veikiausiai yra dar naujesnės kilmės³⁷. Žilos senovės palikimu galima būtų laikyti tik nominalinės konstrukcijos, kitados padėjusios pamata pasyvinei, netiesioginiu linksniu³⁸. Tuo tarpu lietuvių ir rusų kalbų pasyvinę konstrukcijų suartėjimas su ergatyvinėmis yra, matyt, toks pat vėlesnės raidos padarinys, kaip ir iš prigimties nominatyvinių konstrukcijų su *to* ir *lo* priesagų veiksmažodiniais vardais virtimas ergatyvinėmis sen. persu³⁹ ir arménų⁴⁰ kalbose. Taip pat neturime jokių duomenų, leidžiančių manyti, jog vardininko linksnis su nev. dalyvio bev. g. forma kitados galėjės santykiauti kaip veikėjo vardininkas su veiksmažodžiu, t. y. kad *rankos кelta* tipo konstrukcijos galėjusios reikšti „rankos kelia“⁴¹. Tokio vardininko virtimas veikėjo kilmininku būtų visai nesuprantamas ir nepaaiškinamas.

2.2.5. Veiksmo agento raiškos skirbybės ir netiesioginių linksnių įvairavimas rodo, kad rytinių baltų ir slavų kalbose konstrukcijos su nev. dalyvių bev. g. formomis buvo išplėstos nepriklausomai. Tačiau paraleli šių konstrukcijų raida abiejose kalbų grupėse vyko labai panašia kryptimi, nors ir veikiama skirtingų morfolinių procesų.

³³ Agento instrumentalui jos kartais išplečiamos jau sen. rusų kalbos paminkluose, pvz.: *мѣдѣ дано быстѣ божомъ* (1076 m. tekste, žr. Ф. П. Филин, Происх. 495).

³⁴ Dėl šio tipologinio panašumo W. K. Matthewsas konstrukcijas jų *laikoma arklys* ir netiesiog vadina lietuvišku „ergatyvu“ (ib. 352, 364); panašiai apie rusų k. B. C. Храковский, ВЯ 1972. 5 35 tt.

³⁵ Plg. C. C. Uhlenbeck, IF XII 170–1; KZ XXXIX 600 tt.; H. Pedersen, Hitt. 83 tt., A. Vaillant, BSL XXXVII 93 tt., E. Laroche, BSL LVII 23 tt.; B. V. Иванов, Общ. 51 tt., A. Н. Савченко, Эрг. 74–90; Ср. гр. 364 tt.; V. Mažiulis, Balt. 79–80.

³⁶ Plg. G. Janke, Pass.; M. M. Гухман, Эрг. 68 tt.

³⁷ П. Я. Черных, Ист. гр. 281–2. Kadangi junginiai *y* + genet. išplitę Karelijoje ir šiaurinėse rusų kalbos tarmėse, W. Veenkeris Substr. 137 tt. spėja, kad juos stimuliavo finų konstrukcijos su adesyyvu.

³⁸ Plg. M. M. Гухман, Эрг. 72, dėl lietuvių kalbos A. Valeckienė, DB 556–7. Archaišku laikomas ir genetyvo vartojimas su veiksmažodiniais vardažodžiais (*nomen actionis*) veikėjui reikštį, žr. Э. Бенвенист, ОЛ 163–4; B. B. Шеворошкин, ВЯ 1957. 6 89; priešingai – C. Watkins, Remarks on the genetiv, – To honor R. Jacobson, II, The Hague, 1967.

³⁹ Д. И. Эдельман, ВЯ 1974. 1 23–24; А. А. Пирейко, Эрг. 135–141; М. М. Гухман, ib. 71–2; žr. dar 31 išn.

⁴⁰ A. Meillet, MSL XI 375 tt., 385; Altarm. 74, 114; H. Pedersen, KZ XL 152 tt.

⁴¹ J. Kazlauskas, Ist. gr. 332–3, plg. šio požiūrio kritiką A. Girdenis, V. Žulys, Baltistica VIII (2) 201.

2.2.5.1. Lietuvių kalboje čia didelį vaidmenį turėjo suvaidinti daiktavardžių bevardės giminės išnykimas⁴². Išnykus daiktavardžių bei daugumos įvardžių bev. giminei, bev. g. būdvardžių bei dalyvių vartosena buvo apribota daugiausia predikatinė funkcija (daiktavardinė bev. g. formą vartosena yra palyginti reta ir neproduktyvi). P. Trostas įtikinamai parodė, kad tokiomis aplinkybėmis būdvardžių ir nev. dalyvių bev. g. formos, netekusios morfologiškai išreikšto ryšio su daiktavardžiais (īvardžiais), turėjo virsti beasmeniškais verbum finitum pakaitalais – predikatyvais⁴³. Sakinyje jos užémė centrinę padėti, o su jomis siejamas daiktavardžių (īvardžių) vardininkas atsidūrė periferijoje. Tuo būdu dvinarės nederinamos konstrukcijos priartėjo prie vienanarių beasmenių.

Dabartinėje lietuvių kalboje šis sintaksinių ryšių pergrupavimo procesas dar nėra galutinai pasibaigęs, morfologiškai įformintas. Su bev. g. nev. dalyviu siejamas vardažodis ar īvardis, žymintis tranzityvinio veiksmažodžio veiksmo objektą, turi tokią pat vardininko formą, kaip kitose pasyvinėse konstrukcijose, pvz.: *jau ir rugiai sėjama* Pnd; *gyvuliai šeriama* iš ryto Ds; *bulbēs seniai nūkasta* Šl; *žiūri, gi vögta pinigai* Šmn; *ar atárta burokai* Grž ir pan. (plg. *rugiai sėjami*, *gyvuliai šeriam*, *bulbēs nukastos* ir t.t.); veiksmo agentas čia pat gali būti reiškiamas veikėjo kilminuku, pvz.: *jų laikoma arklys* LKŽ VII 36; *namie liekančiųjų* buvo kėpama *bulbēs* VaižgRR I 151; *mūs čia trys ailės apvažiuota* Vlk; *jos mokėta rublis* Ktk; *jų čia buvo pasėta* javai Prn; *jo dař nūspirkta arkliukas* Vs (LKT 381); *aš eisiu – tė kilpos mano pastatýta* Rš. Konstrukcijos dvinarė prigimtis išryškėja, kai objekto vardininku eina bev. g. īvardis, pvz.: *tai jo suvályta* Švnč, *mano viša pāmiršta*, *nieko nemenu* Ssk, arba su juo sinonimiška vyr. g. forma, pvz. *viskas mano pridūota* Glv, plg. *tai (visa viskas)* gera.

Vis dėlto dažniausiai dabar vartojamos konstrukcijos su intranzityvinių veiksmažodžių nev. dalyvių bev. g. formomis ir veikėjo kilmininku, pvz.: *žemės džiūstama* ir *isdžiūstama* Ds (LKŽ II 744); *kieno čia gyvėnama?* Pl; *ir jo važiuoja ma turgun* Ktk; *karvės īneita kluonan* Vrn; *jo jau seniai atsikélta* Kt; *mano višur gyvéta* Alk; *jo užmigta / (iš)miegóta* Jnš, Rk, Kš, Kn; *čia šunio bégta* Prn, Vlkn, Šlén, Rk; *nūeita* jo ī kūtę ir *pasikárta* Šd, *tė namo dēgta* Ob; *tupēta paukščio medy* Vb; *lietaus palýta* Dj.

Veikėjo (šiuo atveju – būsenos subjekto) kilmininkas eina ir prie veiksmažodžio *būti* nev. dalyvių bev. g. formų, pvz.: *kiek ten varnų ēsama!* Plš; *o tė kieno būta?* Dbg; *lietaus būta* Eiš; *jo būta* ir *išeita* Slm, Kp, taip pat emfatinėse apstabarejusiose konstrukcijose, kaip antai *būta vyro – piemuo ir tiek!* Lp (LKŽ I 995), kartais drauge su antruoju kilmininku, atitinkančiu aktyvinės konstrukcijos predikatinį nari, pvz.: *vėjaus naktj būta didelio* Ob; *pilnōs būta mašinos* Rdm. Tokios konstrukcijos žymi tam tikras būsenas ir yra artimos beasmenėms. Asmeninio īvardžio kilmininkas jose kartais gauna ne tiek asmens, kiek vienos nurodymo reikšmę; pvz., pasakymai *mūsų jau išsikúlta, pasėta, nūkasta* ir pan. dideliame rytu aukštaičių tarmių plete reiškia maždaug tą pat, kaip *pas mus* (arba *par mūm*) *jau išsikúlta, pasėta, nūkasta*.

⁴² Plg. B. Delbrück, VS I 407 tt.

⁴³ Šiuo atžvilgiu P. Trosto pažiūra skiriasi nuo W. P. Matthewso, kuris visas konstrukcijas su nev. dalyvių bev. g. formomis kildina iš beasmenių. Motyvuotai nušviesdamas dvinarių konstrukcijų su nev. dalyviais raidą beasmeniškumo linkme, P. Trostas visai neliečia iš prigimties vienanarių beasmenių konstrukcijų, kurių archaišumas, mūsų manymu, neabejotinas.

Kadangi konstrukcijos su intranzityvinių veiksmažodžių dalyviais yra produktyviausios, pagal jų pavyzdį pertvarkomi sintaksiniai santykiai ir konstrukcijose su tranzityvinių veiksmažodžių nev. dalyvių bev. g. formomis. Vardininkas, anksčiau buvęs viena iš pagrindinių dvinarės pasyvinės konstrukcijos dalių, dabar darosi priklausomas nuo sakinio branduolių sudarančios beasmenės nev. dalyvio formos, ir pasakymas *jo rašoma laiškas*, kitados tolygus *laiškas (yra) jo rašoma*, gauna tokią pat reikšmę, kaip *(jo) rašoma laišką*, plg. *jo laukiamas svečių (ne svečial)*. Kitaip sakant, buvęs sakinio veiksnys tampa papildiniu, o dvinarė asmeninė konstrukcija – vienanare beasmene⁴⁴. Todėl vardininko linksnis šiose konstrukcijose kartais jau keičiamas objekto galininku, pvz., *su geiniu iš drevių medų kopama Lp*⁴⁵, o objekto kilmininko forma jau yra visai reguliari, pvz.: *mamos jos laukta Kp, lydeku priversita Vrn, jo buvo rasta pinigų Rd.* Sintaksiniai ryšiai pergrupuoti panašiai, kaip ir konstrukcijose su bendratimi, pvz., *šulinio vanduo sveika gerti*⁴⁶, kuriose vardininkas, iš pradžių sietas su bev. g. forma predikatiniu santykiu, pasidarė priklausomas nuo bendraties⁴⁷ ir sinonimiškas galininkui, plg. *šulinio vandenį sveika gerti*⁴⁸. Objekto vardininko vartojimas prie bendraties bei padalyvių rytų ir pietų aukštaičių tarmėse (pvz.: *kur čia arklys gavus, namai statant daug piedėlio reik JablRR I 560*) padėjo išsilaikyti atitinkamą reikšmę gavusiam vardininkui ir prie nev. dalyvių bev. g. formų.

2.2.5.2. Slavų kalbose konstrukcijų su būdvardžių bei dalyvių bev. g. formomis raidą veikė kitas morfoliginis procesas, būtent, įvardžiuotinės būdvardžių bei dalyvių fleksijos susidarymas. Gavę įvardžiuotines galūnes, atributiniai būdvardžiai bei dalyviai formaliai atsiskyrė nuo predikatinių. Nors daiktavardžių bev. giminė slavų kalbose išliko, bet predikatinių būdvardžių bev. g. nom.-acc. sing. formos su *-o*, *-e* (pvz.: s. sl. *gor'ko*, *drevlje*, s. rus. *зъло*, *дуро*, *бэрзо*)⁴⁹, išlaikiusios senajį vardažodinį kamiengalį, buvo diferencijuotos nuo linksniuojamų ir su bev. g. daiktavardžiais derinamų įvardžiuotinių būdvardžių. Kadangi bev. g. nom.-acc. formos nuo seno galėjo būti vartojamos beasmeniškai, prieveiksmiams artima reikšme (K. Brugmann, Grdr II, 688 tt.), tai atitrūkusios nuo kitų būdvardžių, jos lengvai virto tam tikrais būsenos prieveiksmiais – predikatyvais. Tokiomis aplinkybėmis senosios dvinarės nederinamos konstrukcijos, pvz., s. rus. *поручено же бысть ему страже* (П. Я. Черных, Ист. гр. 281) arba s. ček. *města bylo dobyto* (J. Bauer, OSS II 334) ilgainiui buvo suprastos kaip vienanarės beasmenės, o nominatyvo linksnis (*страже, města*) – kaip priklausomas nuo nelinksniuojamuo predikatyvo (*поручено, dobyto*). Pasekmės buvo panašios kaip lietuvių kal-

⁴⁴ Vardininko linksnij tiesioginiu papildiniu tokiose konstrukcijose laiko B. Larinas, LKK VI 100 tt.; J. Balkevičius, Sint. 189–190.

⁴⁵ Plg. E. Fraenkel, Baltosl. 39; N. Sližienė, LKG II 53.

⁴⁶ Dėl šių konstrukcijų sandaros ir vartojimo žr. J. Jablonskis, RR I 161–162, 325, 328, 454, 458, 461–462, 560–564; E. Fraenkel, Kas. 14–16; B. A. Ларин, LKK V 100 tt.; J. Balkevičius, Sint. 85–86, 115; A. Senn, Hdb. I 467–8; A. Laigonaitė, LKG I 183; A. Piročkinas, Kalbotrya XXII (1) 61–69; J. Otkupščikovas, Dar karta apie konstrukciją *reikia vaikai gulduti*, – Leksikos ir sintaksės klausimai, Šiauliai, 1974, 151 tt. su lit.

⁴⁷ J. Endzelins, LaGr. 553–554; V. Kiparsky, Baltistica V(2) 147; kitaip B. A. Ларин, LKK VI 103 tt.

⁴⁸ Dėl konstrukcijų su vardininku ir galininku santykio žr. J. Otkupščikovas, ib.

⁴⁹ Apie jas žr. K. Brugmann, Grdr. II 691; A. Мейе, Общесл. 378; П. С. Кузнецов, Ист. морф. 140, В. И. Борковский – П. С. Кузнецов, Ист. гр. 321.

boje: vienanarių konstrukcijų su intranzityvinių veiksmažodžių nev. dalyvių bev. g. formomis išplitimas (pvz.: rus. тарм. *безано со сковородкой*⁵⁰, s. ček. *by na lov... jěno, prošeno mne*⁵¹), jų vartojimas su netiesioginiaisiais veikėjo linksniais bei prielinksniais (rus. тарм. *y волков тут хожено, у них уехано*⁵²), nominatyvo keitimas akuzatyvu. Pavyzdžiui, rusų kalbos šiaurės vakarų tarmėse labiausiai išplitusios *изба поставлена* tipo konstrukcijos šiuo metu jau gali būti laikomos beasmenėmis su objekto nominatyvu⁵³, o greta jų daug plačiau negu lietuvių kalboje vartojamos atitinkamos konstrukcijos su akuzatyvu: *его убито, подошеву оторвано*⁵⁴; ukrainiečių kalboje *мене підбито* tipo konstrukcijos, paliudytos nuo XIV a., dabar visai reguliarios⁵⁵, panašiai lenkų k., pvz., *wzięto go, podano herbatę* ir pan.⁵⁶ Nuo beasmenės nev. dalyvio formos priklausomo objekto morfoligiacija čia dar toliau pažengusi negu lietuvių kalboje.

Panašiai pergrupuoti sintaksiniai ryšiai ir *надо трава косить* tipo konstrukcijose⁵⁷, kuriose nominatyvas taip pat pasidarė priklausomas nuo bendraties ir eina akuzatyvo sinonimu⁵⁸. Objekto akuzatyvas su beasmenėmis veiksmažodžių formomis vartojamas ir kitose ide. kalbose (oskų – umbrų, lotynų, graikų, kelty)⁵⁹.

Taigi lietuvių kalbos konstrukcijos su nev. dalyvių bev. g. formomis pagal savo struktūrą ir raidos polinkius iš esmės atitinka slaviškas ir turi paralelių kitose ide. kalbose. Jos ryškiai skiriasi tik savo modalinėmis reikšmėmis.

2.3. Nev. dalyvių bev. g. formos turi panašias modalines reikšmes, kaip NN su veikiamaisiais dalyviais. Jos taip pat žymi:

1) perpasakotą, netiesiogiai patirtą veiksmą ar kito asmens kalbą bei mintis, pvz.: *sako, ten seniai nebegyvėnاما Kp; Vilius Karalius žino, jog čia dar esama vieno kambario SimonVK II 373; kai pagalvoji, kiek pergyvėnta viso Virškupėnai LKT 290; sako, penkių (vilkų) eīta A1; sako, jų vögta Dgl; sako, mano apsigdūta Kš;*

2) abejojamą, apytikriai žinomą veiksmą, pvz.: *anoj upēs pusēj gerę bēsama ganyklių Jnšk; čia, tur būt, ir grybų ēsama Kp; reikėta važiuot toli į miestus parsit*

⁵⁰ И. Б. Кузьмина – Е. В. Немченко, Синт. 18.

⁵¹ J. Bauer, TLP II 234; OSS II 334.

⁵² А. А. Потебня, Зап. III 344; П. Я. Черных, Ист. гр. 281–2; В. И. Борковский – П. С. Кузнецов, Ист. гр. 427; И. Б. Кузьмина – Е. В. Немченко, Синт. 17 тт.

⁵³ И. Б. Кузьмина – Е. В. Немченко, Синт. 47 тт., 51, 56 тт.

⁵⁴ В. А. Матвеенко, МИРД II 103 тт.; Slavia XXIX 352 тт.; И. Б. Кузьмина – Е. В. Немченко, Синт. 37 тт. su lit.

⁵⁵ А. А. Потебня, Зап. III 342; В. А. Матвеенко, Slavia XXIX 352; Ф. П. Филин, Происх. 497.

⁵⁶ А. М. Lewicki, Geneza struktur typu „Podano herbatę“ PJ 1966 5, 207; В. И. Собинникова, OSS II 359–363; dėl baltarusių, lenkų ir kitų k. žr. dar. E. Fraenkel, Baltosl. 39.

⁵⁷ Dėl šių konstrukcijų kilmės iš dvinarių sakinių žr. А. А. Потебня, Зап. I–II 405 тт.; П. Я. Черных, Ист. гр. 288; В. И. Борковский, Гр. I 338–51; В. И. Борковский – П. С. Кузнецов, Ист. гр. 455–9; V. Kiparsky, ZfSIPh XXVIII 333–42; XXXIII 263–266; Baltistica V (2) 141–8 su lit. Vardininko objektinę reikšmę laiko senoviška ir aiškināja priešistorinio substrato įtaka B. Larinas, LKK VI 104–6 (šio požiūrio kritiką žr. G. Jacobsson, Zur Frage von Nominativ als Kasus des direkten Objekts in Slavischen, Lingua viget, Helsinki, 1964, 71–82; Ф. П. Филин, Происх. 488, V. Kiparsky, Baltistica V (2) 145). F. Filinas, ib. 490 тт., mano, kad ši konstrukcija rusų k. šiaurinėse tarmėse galinti būti nauja, vietinės kilmės ir nesusijusi su atitinkamomis baltų konstrukcijomis.

⁵⁸ Жr. И. Б. Кузьмина – Е. В. Немченко, Синт. 46 su lit.

⁵⁹ H. Hirt, IdgGr. VI 15–6 su lit.

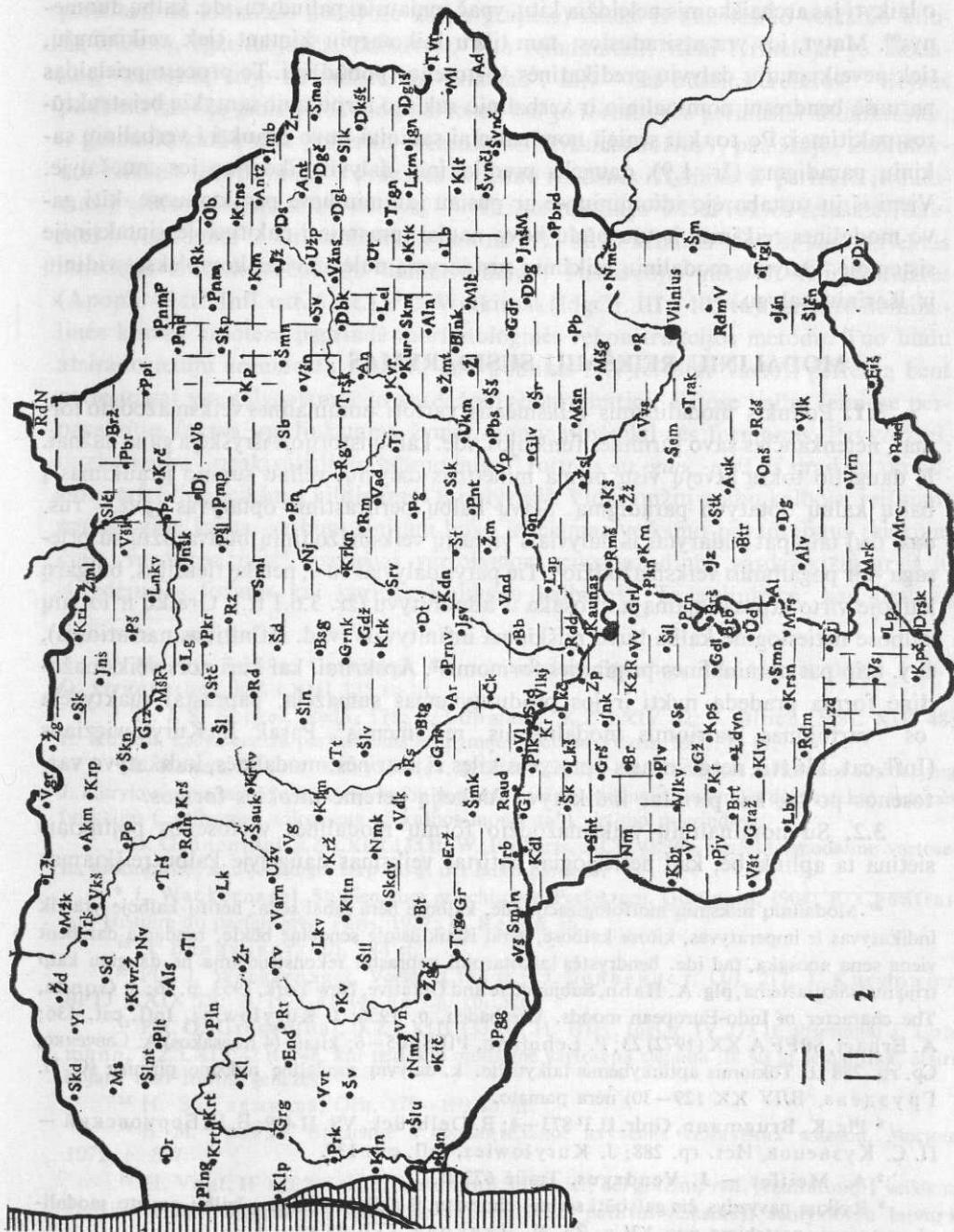
vežt druskos Btg; matyt, kad storų pušų būta Šd; gal ir mano či pripėdūot(a) RdN; jo (ežero) didelio būta, ale anas užaugs Zr; gal šunio kąsta netoli akytės Ob;

3) netikėtai kalbamu metu patirtą veiksmą, dažnai keliantį nusistebėjimą, pvz.: *iejo piršliai vidun, dairo, kad čia ēsama dviejų mergų Ds; žiū – jau ir čia įriama Kp; gi žiūri – jo tebėsama gyvo BM 18; užtein, o jos jau miškan išeita Nmn; nykštukas... šaukia mergele, neatsišaukia, žiūro, kad kauleliai sudėta Vėžionys (LKT 378); žiūrėk, kiek avilių nustatytą – pilnas daržiukas Vnd (LKT 222); boba... išlindo, daboja – pirkioj undenio pripiltą Rš (LKT 337); ale suprunkštē arklys, tai atsigavau – mano miegota Stlm (LKT 316); randa gryčelytę, atadar, mato – daug mėsos pridėta Spirėnai (LKT 324);*

4) iš rezultatų paaiškėjusi ar numanomą veiksmą, pvz.: *Čia karvės ganoma, mat kaip išpėdūota Skp; keliu vienos tik vėžės – māno važiuota Btg; ubago in kelmo pasėdėta, ugnis kurinta ir nūveita toliau Pšl; čia kiškio gulėta, čia lapės kasta – aš viską regiu – čia mano namai – mėdžias Vlk; mat, jo velnio būta Onš; kanō dár čia pas mus būta – visas kelelis išmálta? Kč (LKT 380).*

Sutapdomas su NN pagrindinėmis modalinėmis reikšmėmis, nev. dalyvių bev. g. formos skiriasi jų produktyvumu. Dažniausiai šios formos vartojamos iš rezultatų numanomo arba netikėtai kalbamu metu patirto veiksmo reikšmėmis (3, 4), o perpasakoto bei abejojamo veiksmo reikšmės (1, 2) yra retesnės, ne tokios ryškios ir lyg antrinės. Taigi produktyvumo santykis tarp abiejų tarp savęs susijusių reikšmių grupių čia yra atvirkščias, negu veik. dalyvių. Ribos tarp atskirų reikšmių yra neryškios: neretai ta pati konstrukcija pasako ir iš esamų rezultatų numanomą, ir kartu abejojamą veiksmą (pvz., *matyt, jo atsigulta ir prigérta Šrv*) arba iš tam tikrų pėdsakų spėjamą perpasakotą veiksmą (pvz., *pažiūrėjės jų pėdus sako, kad čia žmogaus nūveita Ktk*) ir pan. Iš rezultatų numanomo praeities veiksmo reikšmė ypač įprasta būt. l. nev. dalyvių bev. g. formoms ir yra tiesiogiai susijusi su šiemis dalyviams apskritai būdinga rezultatinė reikšme: sudarydami pasyvo sudurtinius laikus, jie taip pat reiškia „būtajį veiksmą, kurio padariniai aktualūs dabarčiai“ (N. Sližienė LKK XV 81). Be to, nev. dalyvių bev. g. formos daug dažniau už veik. dalyvių vardininkus, eidamos be jungties, neturi kokios nors apčiuopiamos modalinės reikšmės. Tačiau pagrindinių modalinių reikšmių sutapimas leidžia jas vartoti tuose pačiuose kontekstuose, kaip NN formas, ir laikyti jas pastarųjų sintaksiniai sinonimais.

2.4.1. Pagal paplitimą dabartinėse lietuvių kalbos tarmėse nev. dalyvių bev. g. formos, vartojamos minėtomis modalinėmis reikšmėmis, ryškiai skiriasi nuo veik. dalyvių (žr. 2 pav.). Žemaičių tarmėje, kuri sudaro svarbiausią NN židinį, jos arba visiškai nevartojamos (centrinėje dalyje), arba retos, sporadiškos (šiauriniame ir pietiniame pakraščiuose). Daugiausia nev. dalyviai NN reikšme vartojami rytų, pietų ir vakarų aukštaičių tarmėse – ir kaip tik tose vietose, kur NN nebūdinga. Ypač pažymėtinės nev. dalyvių bev. g. formų produktyvumas pačiuose Lietuvos pietuose (i pietus nuo Lazdijų, Alytaus, Varėnų), kur es. ir būs. l. veik. dalyviai NN reikšme visai nevartojami. Tiktai lietuvių kalbos ploto šiaurinėje dalyje ir ypač šiaurės rytų kampe veik. ir nev. dalyvių formos NN reikšme vartojamos pagrečiu. Šiame areale galima pastebeti ir tam tikrą jų reikšmių diferenciaciją: konstrukcijomis su nev. dalyvių bev. g. formomis dažniau žymimas iš tam tikrų pėdsakų ar rezultatų numanomas arba netikėtai patirtas veiksmas, o netiesiogine nuosaka einančiais veik. dalyviais – perpasakotas ar abejojamas veiksmas.

2 pav.
1. *jo gyvenama, gyvanta*

2. *jo bütä gyventa*

卷之三

2.4.2. Veik. ir nev. dalyvių pagrindinių modalinių reikšmių sutapimas, esant skirtingiemis vartosenos arealam, yra svarbus argumentas, rodantis NN ryšį su kitiems predikatinėms dalyvių vartosenos atvejais. Jeigu netiesioginę nuosaką laikytume tiesiog išriedėjusia iš vardininko su dalyviu (VD) arba galininko su dalyviu (GD), būtų visai nesuprantama, kaip tokias pačias reikšmes skirtinguose arealuose galėjo gauti nev. dalyvių beve. g. formos, kurios VD konstrukcijoje visai nevartojamos, o GD pasitaiko tik retai ir sporadiškai (pvz.: *parėjus radau ir Antano atvažiuota Jrk; radau duonos parnešta* Vžns). Vienodos reikšmės negalėjo atsirasti atsitiktinai, o laikyti jas archaiškomis neleidžia kitų, ypač seniausiai paliudyti, ide. kalbų duomenys⁶⁰. Matyt, jos yra atsiradusios, tam tikru laikotarpiu kintant tiek veikiamujų, tiek neveikiamujų dalyvių predikatinės vartosenos pobūdžiui. To proceso prielaidas paruošė bendresni nominalinio ir verbalinio sakinio tarpusavio santykijų bei struktūros pakitimai. Po to, kai senieji nominaliniai sakiniai buvo įtraukti į verbalinių sakinijų paradigmą (žr. 1.9), daugelis predikatinių dalyvių liko nuo jos nuošalyje. Vieni iš jų sustabarėjo idiominiuose ar pusiau idiominiuose pasakymuose, kiti gavo modalines reikšmes ir tuo būdu buvo naujai įprasminti pakitusioje sintaksinėje sistemoje. Dalyvių modalinių reikšmių susidarymą nulémé visas kompleksas vidinių ir išorinių sąlygų.

3. MODALINIŲ REIKŠMIŲ SUSIDARYMAS

3.1. Polinkis modalinėmis reikšmėmis vartoti nominalines veiksmažodžio formas, netenkančias savo pirminės funkcijos, ide. kalbų istorijoje išryškėja gana dažnai. Iš daugelio tokų atvejų visų pirma minėtinės dalyvių, vėliau supino įtraukimas į baltų kalbų optatyvo paradigmą. Slavų kalbų perifrastinis optatyvas (pvz., rus. *делать бы*) taip pat sudarytas iš dalyviais virtusių veiksmažodinių būdvardžių su priesaga *-l* ir pagalbinio veiksmažodžio¹. Tie patys dalyviai su *-l*, netekę fleksijos, bulgarų kalboje virto atpasakojamaja nuosaka ir admiratyvu (žr. 3.6.1 tt.). Graikų ir lotynų kalbose netiesioginė kalba buvo reiškiama infinityvais (vad. infinitivus narrationis), t. y. taip pat nominalinės prigimties formomis². Apskritai, kai kuri nors veiksmažodinė forma pradeda nykti ir jos produktyvumas sumažėja, paprastai suaktyvėja os vartojimas įvairiomis modalinėmis reikšmėmis³. Pasak J. Kuryłowicza (Infl. cat. 136 tt.), netgi senasis optatyvas kilęs iš antrinės, modalinės, indikatyvo vartosenos po to, kai pirminę indikatyvo funkciją perėmė kitokios formos.

3.2. Su nominalinių veiksmažodžio formų modalinės vartosenos polinkiais sietina ta aplinkybė, kad netiesiogiai patirtas veiksmas daugelyje kalbų reiškiamas

⁶⁰ Modalinių reikšmių morfologizacija ide. kalbose néra labai sena: hetitų kalboje yra tik indikatyvas ir imperatyvas, kitose kalbose, gerai išlaikiusiose senovinė būklė, randama dar bent viena sena nuosaka, tad ide. bendrysčių laikotarpiu paprastai rekonstruojama ne daugiau kaip trijų nuosakų sistema, plg. A. Hahn, Subjunctive and Optative, New York, 1953, p. 56; J. Gonda, The character of Indo-European moods, Wiesbaden, p. 1956; J. Kuryłowicz, Infl. cat. 136; A. Erhart, SPFF A XX (1972) 23; P. Lehmann, PIES 105–6; kitaip (4 nuosakos) A. Савченко, Ср. гр. 288 tt. Tokiomis aplinkybėmis laikyti lie. k. dalyvių modalinę reikšmę pirmine (С. И. Груздева, ВЛУ XX 129–30) néra pamato.

¹ Plg. K. Brugmann, Grdr. II 3² 873–4; B. Delbrück, VS. II 409; B. И. Борковский – П. С. Кузнецов, Ист. гр. 288; J. Kuryłowicz, Infl. cat. 137.

² A. Meillet – J. Vendryes, Traité 672 tt.

³ Ryškus pavyzdys čia gali būti serbų – chorvatų, iš dalies ir bulgarų kalbų aoristo modalinė vartosena, pastebima nuo XV a. Žr. M. Дянова, ССб 63 tt.

perfektu. Lietuvių kalbos perfektą sudaro veik. ir nev. dalyviai su veiksmažodžiu *būti*, ir jo ryšys su NN yra akivaizdus (žr. 1.8.2 tt.). Naujos perfekto formos, į kurias įeina dalyviai ir kiti veiksmažodiniai vardažodžiai, kai kuriose slavų (bulgarų, makedoniečių⁴) ir romanų (prancūzų, italų, ispanų) kalbose⁵ taip pat žymi iš kitų lūpų sužinotą, perpasakotą veiksmą. Kad tokia perfekto vartosena yra gana sena, matyti iš sen. indų kalbos, kurioje perfektas (skirtingai nuo aoristo ir imperfekto) jau vedę laikotarpiu reiškė veiksmus, kurių liudininku kalbėtojas nebuvo, apie kuriuos sužinota netiesiogiai, tarpiškai⁶. Kaip žinoma, ide. perfektas (taip pat ir vėlesnės jo perifrastinės atmainos atskirose kalbų grupėse) reiškė iš ankstesnio veiksmo kilusią būseną, egzistuojančią dabartyje. Tuo remdamiesi, vieni tyrinėtojai jo modalinę vartoseną siejo su ankstesnio veiksmo⁷, kiti – su būsenos reikšme⁸. Ištyrus perfekto istoriją graikų ir s. indų kalbose⁹, kur jo formos yra geriausiai išsilaikiusios, ir germanų kalbų vad. preterito-prezentinius veiksmažodžius¹⁰, paaiškėjo, kad būsenos reikšmė yra pirminė, o praeities veiksmo reikšmės iškilimas ir perfekto įtraukimas į veiksmažodžio laiką sistemą – vėlesnis reiškinys¹¹. Dėl tokios reikšmės, šaknies *o* vokalizmo ir kitų aplinkybių jau ne sykį buvo keliamas mintis, kad perfektas išriedėjęs iš veiksmažodinių daiktavardžių¹². Pastaruoju metu J. Kuryłowiczius (Apoph. 41 tt., Infl. cat. 61 tt.) ir C. Watkinsas (IdgGr. III 1 105 tt.) perfekto nominalinės kilmės hipotezę pagrindė morfonologinės rekonstrukcijos metodu. Tuo būdu atsirado naujų argumentų manyti, kad polinkis NN reikšme vartoti perfektą bent netiesiogiai yra sąlygojamas jo vardažodinės prigimties. Kitose kalbų šeimose perpasakotus faktus irgi linkstama žymeti nominalinės kilmės formomis. Pavyzdžiui, tiurkų kalbų „neakivaizdinio būtojo laiko“ formos su *-gan*, *-myš*, iš pradžių turėjusios perfektinę reikšmę, kildinamos iš dalyvių¹³. Viduramžių arabų kalboje, reiškiant netiesioginę kalbą, verbum finitum buvo keičiamas veiksmo pavadinimus reiškiančiais vardažodžiais¹⁴, panašiai vartojamos veiksmažodinių vardažodžių ar iš jų išriedėjusios formos kai kuriose Kaukazo kalbose¹⁵. Ta aplinkybė, kad lietuvių

⁴ Žr. 3.6.1.

⁵ Meyer–Lübke, Grammatik der romanischen Sprachen, III, Leipzig, 1899, § 107; O. Grünenthal, KZ LXIII 135 su lit.

⁶ Žr. J. S. Speyer, VedS. 175; J. Lohmann, KZ LXIV 42; J. Bloch, MSL XIV 48; L. Renou, La valeur du parfait dans les hymnes védiques, Paris, 1925, p. 87.

⁷ L. Renou, ib. 88. J. Kuryłowicz, BPTJ XXIX 29–30. Modalinės vartosenos susidarymą J. Kuryłowiczius laiko bendra ide. kalbų perfekto raidos tendencija, kylandžiai dėl perfekto antrinės funkcijos („veiksmas, ankstesnis už kalbos momentą“) virtimo pagrindine.

⁸ O. Grünenthal, KZ LXIII 135 tt. W. Fiedleris, ACB VI 369, perfekto modalinę vartoseną aiškino tuo, kad jis jungia tarp savęs dvi laiko plotmes.

⁹ J. Wackernagel, Studien zum griechischen Perfektum, Göttingen, 1904; P. Chantraine, Histoire du parfait grec, Paris, 1927; L. Renou, ib.

¹⁰ Э. Бенвенист, ОЛ. 144 tt.

¹¹ Plg. J. Wackernagel, Vorles. I 166 tt.; Э. Бенвенист, ОЛ. 217, J. Kuryłowicz, BPTJ XXIX 28; A. Н. Савченко Ср. гр. 326.

¹² Plg. O. Grünenthal, KZ LXIII 133 tt.; H. Hirt, IdgGr. IV 273 tt. Priešingai J. Lohmann, KZ LXIV 42 tt., 48, kur perfekto modalinė vartosena siejama tik su jo semantika, atsiribojant nuo formų genezės.

¹³ Н. З. Гаджиева, Осн. 179–180 su lit.

¹⁴ Б. М. Гранде, Введение в сравнительное изучение семитских языков, Москва, 1972, p. 397.

¹⁵ H. Vogt, IF LII 245 tt., J. Lohmann, ib. 43 tt.; dėl gruzinų vad. rezultatinių I veiksmažodžio formų, reiškiančių iš kitų lūpų ar iš rezultatų patirtus veiksmus, santykio su latvių k. net. nuosaka žr. У. Д. Салхуцишвили, Sintagmātika 146–149.

kalboje netiesioginės nuosakos reikšmę gavo dalyviai, kurių daugumas taip pat žymi rezultatinę būseną, veikiausiai yra ne atsitiktinė, o pagrista bendresniais semantinės raidos dėsnigungumais.

3.3.1. Lietvių kalbos NN būdinga perpasakoto, netiesiogiai patirto veiksmo reikšmę kitose ide. kalbose dažniausiai nusakoma optatyvu. Tokios vartosenos užuomazgą pastebėta jau sen. indų k. paminkluose, kur optatyvas, pasak J. Gondos, igalina veiksmą nusakyti atsargiau, su tam tikru rezervu, pabrėžti subjektyvą pranešimo turinį¹⁶. Graikų kalboje optatyvas taip pat turėjo atsargumo, rezervuotumo atspalvių ir galėjo reikšti veiksmą, kurio tikrumo kalbėtojas negarantuoją. Netiesioginei kalbai perteikti optatyvas Homero epuose dar vos pradedamas vartoti¹⁷, bet vėliau, maždaug nuo Herodoto laikų, darosi visai įprastas¹⁸. Netiesiogiai patirto ar nerealaus veiksmo raiška konjunktyvu, i kuri įėjo senasis optatyvas, dar labiau išplito lotynų kalboje ir iš dalies buvo perduota toliau romanų kalboms¹⁹. Optatyvą šia reikšme apibendrino ir germanų kalbos²⁰. Lietvių kalbos netiesioginę nuosaką su optatyvu siejo J. Kazlauskas Ist. gr. 402–3. Jis manė, kad perpasakoto veiksmo reikšmę kitados turėjusios Ch. S. Stango NTS XVIII 348–56 rekonstruotos perifrastinės optatyvo formos, susidedančios iš pagalbinio veiksmažodžio ir dalyvio, pvz.: *bi negelbqs, *bi nekélēs (=s. sl. aštē bi bylž); po to, kai optatyvinės reikšmės krūvis buvęs perkeltas į dalyvį, bi ar be išnykę, ir tuo būdu perifrastinis optatyvas virtęs NN. Perifrastinio optatyvo rekonstrukcija, be abejo, yra svarbi NN genezei: iš to galima spręsti, jog sudurtinės veiksmažodžio formos su dalyviais buvo vartojamos priešistorinėje baltų kalbų praeityje ir turėjo modalinę reikšmę. Tačiau iš pagalbinio veiksmažodžio išriedėjusi dalelytė bi yra išlikusi daugelyje istoriškai paliudytių lietuvių kalbos optatyvo formų, i kurių sudėtį jeina supinas; vadinas, prieš supino išigalėjimą optatyve ji dar nebuvo išnykusi. Pats dalyvis buvo supino išstumtas iš perifrastinių optatyvo formų, tad jis irgi negalėjo vienas likti optatyvinės reikšmės reiškėju. Slavų kalbų perifrastinės optatyvo formos, savo sandara atitinkančios lietuviškias, NN reikšmės neturi. Tokiomis aplinkybėmis NN kildinti tiesiog iš perifrastinio optatyvo neatrodo įmanoma. Mūsų manymu, perifrastinis optatyvas galėjo tik netiesiogiai prisidėti prie kitų dalyvių, einančių su pagalbiniais veiksmažodžiais ar be jų, modalinės vartosenos susiformavimo.

3.3.2. Ryšiai tarp optatyvinės ir translatyvinės (perpasakoto veiksmo) bei dubitatyvinės (abejojimo) reikšmių pastebimi ir pačios lietuvių kalbos istorijoje. S. Vaišnoro „Žemčiūgoje“ ir kituose raštuose tariamosios nuosakos perifrastinės formos, sudarytos iš būti tariamosios nuosakos ir es. l. veik. dalyvių, kartais vartojamos per-

¹⁶ J. Gonda, The character of the Indo-European moods, Wiesbaden, 1956, p. 61. Automiai duotuose pavyzdžiuose optatyvas maždaug atitinka lie. NN ir gali būti ja verčiamas, pvz., skr. *gacchet kadācīt* „ji ateisianti kada nors“. Žr. dar E. Fraenkel IF XLVI 44–5 su lit.

¹⁷ Paprastai netiesioginiuose klausimuose (J. Gonda, ib. 124), kur jis gali būti verčiamas į lietuvių kalbą ir NN, ir tariamaja nuosaka, plg. p 368: εἰροντο τίς εἰή „jie klausė, kas jis esas“ arba „kas jis būtų“.

¹⁸ B. Delbrück, VS. III 287; H. Hirt, IdgGr. VII 206; P. Chantraine, Le Grec et la structure des langues modernes, — Language, TCLC IX, 1959, p. 28; J. Gonda, ib. 125–6; Л. Ф. Лосев, О законах сложного предложения в древнегреческом языке, — Статьи и исследования по языкоznанию и классической филологии, Москва, 1965, p. 42–43, 47.

¹⁹ A. Meillet–J. Vendries, Traité 674–5; J. H. Schmalz–J. B. Hofmann, Synt. 568 su lit.

²⁰ P. Diels, KZ XLI 194–8; H. Hirt, Urg. III 207.

pasakojant neįtikimus ar, autoriaus manymu, ginčytinus dalykus, t. y. visai panašiai, kaip NN, pvz.: *mokin / ir kaip būk Sacramentai butu Malone dudą* 120₆₋₇; *anis saka jdant žodczei Christaus... isch akiu ir dhumu butu atdėti* 160^a₆; *apreischkimi isch dangaus laukie / per kurius Diewas iūsamp / buk silingas butu essas ant ischganima* 120₁₄; *kaip nessa butu galeie buti / idant Dwassia... ne butu priminusi / kad tokia ijednones affiera butu tureiussi buti* PM 9^a₁₇²¹. Prijungiamųjų sakinių šalutiniuose dėmenyse jomis reiškiami ir abejomami dalykai, pvz., *regisi iog nūdemais Misschos affiera nepareitusi kunigistosp* MT (PM) 7^a₇. Panašiai tariamosios nuosakos formos vartojamos ir dabartinėje kalboje, plg., *paklausė, kas jis toks būtų* (greta esq).

Antra vertus, NN be jungties S. Vaišnoro raštuose kai kur eina vietoj tariamosios nuosakos perifrastinių formų, pvz.: *Nessa kad tokios treczoses nūbutas / poschei gjwatai priwalu essa* (= būtų buvę) / *tikek tam S. Powilas butu tą pacze / ... neuschmirsches* PM 33^a₁₈²²; *schitatai wiss teip... stipru ira / kaip buk Diewas patsai Baszniczoie pribudams daras bei ischpildas* (=darytų bei išspildytų) 109₁₆. Tokią pačią reikšmę gali turėti ir padalyviai, kurie S. Vaišnoro vietomis apskritai vartoja mi vietoj dalyvių beve. g. formų (plg. 1.5.2), pvz.: *tatai tur nusidūti ne tū budu / kaip buk dinkscze reikalingas sluszas priwalu sant ant to tiketies* 202^a₁₂.

NN ir tariamosios nuosakos formos pagrečiui eina prijungiamųjų sakinių šalutiniuose dėmenyse, priklausančiuose nuo tų pačių veiksmažodžių ir turinčiuose tą pačią funkcinę reikšmę, pvz.: (popiežiškiai) *netikumus statczei uschstoie taridami... iog ipaczia wiera ing Christu / buk nesanti dallis Pakutos. Buk pakuta darantiemusiems gan butu gailessia* 148₁₃₋₁₅. Tūbu du nessa / uredui Christaus daugi jra nutraukema / *kaip butu io kentejmas netobulas ganpadarimas usch griekus essqas... Ir buk kentejmas bei krauies io / nepakankancziu uschmokejmu atpirkima mussu essqas. Ir dali nekure mussu ganpadarimui buk palikes* 264–264^a. Toks sinonimiškas NN ir tariamosios nuosakos vartojimas kai kur, gal būt, iš dalies paaiškinamas tuo, kad jomis buvo verčiami veikiausiai tos pačios nuosakos (konjunktyvo) veiksmažodžiai. Vis dėlto sąlyčio taškai tarp abiejų nuosakų yra akivaizdūs, jie egzistuoja ir dabartinėje kalboje, todėl perifrastinio optatyvo formų įtaka veikiamujų dalyvių modalinės vartosenos išplitimui yra visai galima.

3.4. Labai didelį vaidmenį perpasakoto ar spėjamo veiksmo reikšmės „prisitvirtinimui“ prie veik. dalyvių vardininko formų turėjo suvaidinti VD (nominatus cum participio) ir kitos, veikiausiai dar senesnės konstrukcijos, kuriose predikatiniai dalyviai ėjo po kalbos ar psichinės percepcijos veiksmažodžių: *jis sakė(si)*, (*kur*) *vaikščiojės* (žr. 1.7.2). Jose pagrindinė informacijos krūvį paprastai turi dalyviai, o veiksmažodžiai, formaliai sudarantys sakinių pamatą, nurodo tik informacijos šaltinių ar tam tikrą jos modalinių aspektą. Dėl tokios reikšmės sakymo veiksmažodžiai netiesioginę kalbą pertekiančiuose sakiniuose linkę virsti įterpiniais, modaliniais žodžiais ar net tam tikromis dalelytémis (plg. rusų *мол* iš *молвить*). Tad perpasakoto veiksmo reikšmė lengvai galėjo būti susieta su pačiais predikatiniais dalyviais ir perkelta į sakinius, kuriuose jie nuo seno buvo vartojami verbum finitum pozicijoje be informacijos ar psichinės percepcijos veiksmažodžių, pvz., *jis vaikščio-*

²¹ Panašiai 160^a₆, PM 24₂₃.

²² Matyt, be kokios nors originalo kalbos įtakos, plg. *Denn wann eines solchen dritten Zustands nach diesem Leben vonnöhten* (J. Vietor, žr. W. Witte, Der Ueersetzer Simon Waischnoras d. Ae., Braunschweig, 1931, p. 104, 115; lot. tekstas visai skirtingas). Panašiai MT 202^a₁₁₋₁₃.

jęs. Iš tolimos praeities paveldėta GD konstrukcija taip pat galėjo stimuliuoti dalyvių vartoseną perpasakotam veiksmui nusakyti. Šių konstrukcijų įtaka gerai paaikina tą faktą, kad perpasakoto veiksmo reikšmė būdingiausia veik. dalyvių vardinkams, o nev. dalyvių bev. g. formos, nesusijusios su VD ir GD konstrukcijomis, ją turi gerokai rečiau (plg. 2.3).

Visos čia aptartos aplinkybės buvo palankios dalyvių modalinės vartosenos susidarymui. Vis dėlto jos dar neleidžia galutinai atsakyti į klausimą: kodėl būtent rytinių baltų kalbose predikatiniai dalyviai gavo netiesioginės nuosakos reikšmę?²³ Labai panašios sąlygos buvo slavų kalbose, kur dalyviai taip pat galėjo turėti predikatinę funkciją, kur kitados buvo vartojamos GD ir VD konstrukcijos, bet NN ne-susidarė. Tiesa, dalyvių vartosena slavų kalbose apskritai siauresnė, negu baltų, o germanų kalbose ji dar labiau redukuota. Tačiau graikų ir indoiraniečių kalbose, kur dalyvių sistema turtinga ir išplėtota, o jų predikatinė funkcija taip pat išsilai-kiusi, perpasakoto veiksmo reikšmės dalyviai neturi. Matyt, NN susiformuoti rytinių baltų kalbose padėjo ne tik aptartos vidinės, bet ir tam tikros išorinės sąly-gos.

3.5. Jau 1935 m. P. Arumaa atkreipė dėmesį į latvių kalbos netiesioginės, arba atspasakoamosios, nuosakos ir estų kalbos modus obliquus (*kaudne kõneviis*, toliau irgi vadintinos netiesiogine nuosaka) panašumą²⁴. Estų kalboje nekaitomas veik. dalyvių formos su *-vat* (pvz.: *tulevat* „grįžtant, grīšiant“, *töötavat* „dirbant, dirbsiant“, žymi veiksmą, apie kurį kalbėtojas sužinojo iš kito asmens, ir vartojamos tiesioginei kalbai ar iš kitur girdētiems dalykams perpasakoti, pvz., *meie töötavat halvasti* „mes dirbę blogai“²⁵). Kaip ir lietuvių bei latvių kalbose, veiksmažodžio *olema* „būti“ reikšmės dalyvis *olevat* čia gali eiti pagalbinio veiksmažodžio ekviva-lentu ir su priesagos *-nud* dalyviais sudaryti netiesioginės nuosakos būtojo laiko perifrastines formas, pvz., *mina elevat kirjutanud* „aš (esąs) rašęs“ (Э. Пялль, ib. 156), plg. la. *es esot rakstījis*. Tokias estų kalbos konstrukcijas E. Matthewsas gretino su lietuvių k. nev. dalyvių bev. g. formų modaline vartosena (pvz., *mūsų tēve-lių visos tos giesmēs mokēta*) ir priėjo išvadą, kad pastaroji yra autochtoniška, nuo kitų kalbų įtakos nepriklausoma (SEER XXXIII 370). V. Pisanis su estų kalbos netiesiogine nuosaka lygino ryt. baltų kalbų atitinkamas reikšmės veikiamujų dalyvių formas. Dėl reikšmės bei sandaros panašumo jis siūlė ryt. baltų NN laikyti skoliniu iš Pabaltijo finų kalbų arba sena bendra izoglosa, paveldėta iš dabartinių suomių bei estų pirmtakų²⁶. I. Marvanas, kritiškai vertindamas V. Pisanius hipotezę dėl NN skolinimosi iš finų kalbų, iškélė estų ir ryt. baltų NN struktūros skirtumus: estų kalbos modus obliquus sudarantis dalyvis su *-vat* turi partityvo formą ir skiriasi nuo dalyvių su *-van*, vartojamų lietuvių kalbos GD ir VD atitinkančiose konstruk-cijose²⁷. Finų kalbų poveikį ryt. baltų netiesioginei nuosakai, I. Marvano manymu,

²³ И. Марван, *Baltistica* V (1) 18.

²⁴ Straipsnyje, išspausedintame „Eesti Keel“ 1935 m. Nr. 4–6, kurį mini J. Lohmannas, KZ LXIV 46.

²⁵ Э. Пялль, Учебник эстонского языка, Таллин, 1955, p. 155; А. Каск, ЯН СССР III 48.

²⁶ V. Pisani, Zu einer Baltisch—Estfinnischen Partizipialkonstruktion, — Rakstu krājums J. Edzelīnam, Rīgā, 1959, p. 215 tt.

²⁷ И. Марван, *Kalbotrya* IV 35–37; *Baltistica* V(1) 18. Neatsižvelgdamas į tą skirtumą, A. Sauvageot, BSL L 208, estų kalbos modus obliquus kildina iš tokių GD konstrukcijų, kaip nāin isän tulevan „matau tévą ateinant(i)“.

reikia laikyti antriniu, modifikuojančiu faktoriumi, o vidines, sistemes sėlygas – pirminėmis. Ši pažiūra, kurią remia ir kitos baltų – finų kalbų paralelės, yra labai svarbi ir padeda geriau suprasti ryt. baltų NN susidarymą.

3.5.1. Pabaltijo finų kalbose perpasakotas veiksmas žymimas nevienodos morfologinės prigimties bei kilmės formomis. Be dalyvių su *-vat*, estų kalboje NN reikšme vartoti deverbatyvai su *-ma* (A. Sauvageot, BSL L 208). NN čia sudaro ir infinityvai su *-da*, kurie iki XX a. pradžios raštuose buvo net labiau paplitę, negu dalyviai su *-vat*, ir tik pastaraisiais dešimtmeečiais traukiasi iš literatūrinės kalbos²⁸. Su GD ir VD tipo konstrukcijomis šie infinityvai taip pat nėra susiję; jų modalinę vartoseną A. Sauvageot ib. 208–209 aiškina tuo, kad infinityvui apskritai yra būdinga neapibrėžtumo, netikrumo reikšmė. Lyvių kalboje, kuri pasižymi daugeliu archaiškų bruožų ir senais kontaktais su baltų kalbomis²⁹, NN formos vėl skirtinės: jos čia išriedėjusios iš veikėjo pavadinimo (nomen agentis) su *-iji* ir sudaro esamojo-būsimojo bei perifrastinio būtojo laiko paradigma, pvz.: *ta lu'ggiji „jis skaitas“, ta vol' lu'ggiji „jis skaitęs“*³⁰. Beveik visi Pabaltijo finų kalbų NN formantai yra fonetiškai panašūs į perpasakotą veiksmą žymintį baltų kalbų dalyvių priesagas, plg. est. *-vat* ir la. *-ot*, est. *-ma* ir lie. es. l. nev. dlv. su *-mas*, *-ma*, lyv. *-iji* ir la. būt. l. dlv. su *-jis* (*rakstijis*), nors savo kilme jie, matyt, nieko bendra neturi. Pabaltijo finų ir baltų kalbų skirtinės kilmės morfologinių formantų panašumo atvejų pastebėta ir daugiau, plg. iliatyvus su formantu *-n*, savitai susidariusius ir vienoje, ir kitoje kalbų šeimoje (A. Sabaliauskas, LKK VI 112 su lit.).

Kitose Pabaltijo finų (kaip ir apskritai finų-ugrų) kalbose NN nevartojama, ir nėra jokių duomenų manyti, kad ji kitados ten būtų buvusi ir išnykusi. Priešingai, formų įvairavimas greičiau rodytų, kad ši nuosaka buvo morfoložiskai įforminta jau atskiru Pabaltijo finų kalbų egzistavimo laikais.

3.5.2. Tiek baltų, tiek Pabaltijo finų kalbose perpasakotam veiksmui reikšti buvo panaudoti veiksmažodiniai vardžiai: dalyviai, „padalyviai“, infinityvai. Finų kalbos apskritai pasižymi turtinė dalyvių bei infinityvų sistema³¹ ir jų plačia vartosena, daug kuo artima baltų kalboms. Dalyviai čia yra pagrindinė priemonė antraeliam sakinio veiksmui reikšti; be to, jie dažnai gali turėti atskirą veiksmo agentą ir eiti verbum finitum ekvivalentais³². Daugelis finiškų dalyvinėjų konstrukcijų (pvz., GD ir VD tipo pasakymai³³) pagal savo pirminį struktūros modelį atitinka baltiškias. Rytinių baltų kalbų pavyzdžiu estų kalboje susiformavo net sudurtiniai būtieji laikai su veiksmažodžio *olema „būti“* formomis ir priesagos *-nud* dalyviu³⁴. Antra vertus, kontaktai su Pabaltijo finais, matyt, padėjo ryt. baltams

²⁸ A. Kask, Die indirekte Redeweise in der Estnischen Schriftsprache, – Congressus Tertius Internationalis Fenno—Ugristarum, Tallinn, 1970, Teesid I, p. 49.

²⁹ П. А. Аристэ, ТИЯ IV 257 тт.; Ливы и ливский язык, „Eesti NSV TA Toimetised, ühikonnateaduste s.“, 1, 1958, p. 42 тт.

³⁰ П. А. Аристэ, ВЭИ 15; Э. Э. Вяари, ЯН СССР III 148.

³¹ Pvz., suomių literatūrinėje kalboje yra 3 dalyviai ir 5 infinityvai, lyvių kalboje – 4 dalyviai ir 2 infinityvai, karelų kalboje – 2 aktyviniai, 3 pasyviniai dalyviai ir dar 7 padalyviai iš įvairių dalyvių linksnių formų, žr. G. Décsy, Einf. 205; Э. Э. Вяари, ЯН СССР III 148–9; Г. Н. Макаров, ib. 73.

³² Л. Хакулинен, Разв. II 248 тт. su lit.; К. Е. Майтинская, ЯН СССР II 23.

³³ Plg. Л. Хакулинен, ib. 248 тт., 253.

³⁴ П. А. Аристэ, ВЭИ 12–13; Э. Пялль, op. cit. 148–9; А. Х. Каск, ЯН СССР II 48; G. Décsy, Einf. 205; A. Sabaliauskas, LKK VI 112.

iki šių dienų išlaikyti įvairią ir senovišką dalyvių vartoseną, kuri kitose ide. kalbose ilgainiui buvo smarkiai redukuota ir sunyko. Slavų kalbų areale predikatinės dalyvių konstrukcijas taip pat geriausiai išlaikė rusų kalbos šiaurės vakarų tarmės, sudarančios adstratinę sluoksnį senajame finų kalbų plote³⁵. Kad dalyvių, infinityvų ir pan. formų predikatinė vartosena finų kalbose yra labai senoviška, matyt iš pačios jų verbum finitum struktūros: dauguma asmenuojamųjų veiksmažodžio formų čia dar išlaikiusios bendrus su vardažodžiais formantus³⁶.

3.5.3. Taigi tiesiogiai ir netiesiogiai patirto veiksmo reikšmės morfologiškai diferencijuojamos tik gana nedideliam ir uždarame baltų bei Pabaltijo finų kalbų areale, kuris šiaurėje prasideda nuo estų kalbos ploto ir tęsiasi į pietus Baltijos pajūriu, apimdamas dabartines latvių kalbos tarmes ir didelę dalį lietuvių kalbos tarmių. Netiesiogiai patirto veiksmo semantinė kategorija čia realizuojama skirtinges kilmės morfologinėmis formomis: dalyviais (lietuvių k.), nelinksnuojamomis dalyvinėmis formomis (latvių, estų k.), infinityvais (estų k.), veiksmažodiniai daiktavardžiai (lyvių k.). Tačiau šios kategorijos reikšminės ypatybės ir santykis su kalbos situacija visame plote yra labai panašūs³⁷. Ši kategorija negali būti itin senoviška, nes nei ryt. baltų, nei estų bei lyvių artimiausi kaimynai jos nepažįsta. Veikiausiai ji susiformavo tuomet, kai Pabaltijo finų kalbų bendrystė buvo jau suirusi, o rytiniai baltai dar sudarė reliatyviai vientisą kalbinę bendruomenę, kurioje naujai atsiradę reiškiniai galėjo nekliudomai plisti. Netiesiogiai patirto veiksmo semantinės kategorijos plitimas ryt. baltų kalbose gali būti siejamas su jų pasistūmimu į lyvių bei estų pirmakų apgyventas sritis V – VI m. e. a.³⁸ Beveik visam jos arealui būdingi ilgalaikiai kalbiniai kontaktai ir plačios substrato bei bilingvizmo zonas: tai visų pirma lyvių ir estų kalbų substratas šiaurės Latvijoje, kuršių – latvių ir lietuvių kalbų ploto vakarinėje dalyje, selių – pietų Latvijoje ir šiaurės rytų Lietuvoje. Nesunku pastebėti, kad NN išplitusi kaip tik toje lietuvių kalbos ploto dalyje, kur kitados buvo vartojamos kuršių ir selių kalbos. Kaip tik per latgalių, kuršių ir selių dialektus, paveiktus estų pirmakų kalbos³⁹, netiesiogiai patirto veiksmo kategorija galėjo išplisti didelėje dabartinės lietuvių kalbos ploto dalyje. (Tiesioginis Pabaltijo finų poveikis lietuvių kalbos tarmėms neatrodo buvęs įmanomas). Netiesioginės nuosakos vartojimo intensyvumas baltų kalbų plote maždaug proporcingas (baltų – Pabaltijo finų kalbinių kontaktų glaudumo laipsniui: jis didžiausias Latvijos terito-

³⁵ Šiuo atveju Pabaltijo finų kalbos baltų ir slavų dalyviams galėjo turėti panašią „konsernuojamą“ įtaką kaip nominativus cum infinitivo konstrukcijoms pagal V. Kiparskio „šaldytuvė teoriją“, plg. V. Kiparsky, ZfslPh XXVIII 333–42; XXXIII 263–4; Baltistica V(2) 148.

³⁶ B. Collinder, Comparative grammar of the Uralic languages, Stockholm, 1960, p. 243; G. Décsy, Einf. 160–1. Kadangi veiksmažodžio – vardažodžio kategorijos yra koreliatyvios, pastaruoju metu manoma, jog metodiškai netikslu kalbėti apie veiksmažodžių kilmę iš vardažodžių, tačiau finų-ugrų kalbų verbum finitum artimumas vardažodžių kamienams ir jų genetinis ryšys abejoniu nekelia, žr. K. E. Майтиская, ОФ-УЯ 219, 300 tt., 330 tt. su lit.

³⁷ Šiuo atžvilgiu netiesiogiai patirto veiksmo semantinė kategorija gali būti gretinama su reikiama atlikti veiksmo kategorija, kuri latvių ir lyvių kalbose bei Saaremos estų tarmėje realizuojama skirtingomis debitivyo formomis, plg. J. Endzelīns, LaGr. 885 tt., 971 tt.; П. А. Аристэ, ТИЯ IV 288; Э. Э. Вяари, ЯН ССР II 147–8.

³⁸ Baltų kėlimasi į šiaurę šiuo laikotarpiu rodo tiek archeologiniai, tiek ir kalbos faktai (estų ir lyvių kalbų liekanos šiaurės Latvijoje, finiška toponimika etc.), žr. П. А. Аристэ, ВЭИ 16 tt.; M. Gimbutas, The Balts, London, 1963, p. 141; V. Mažiulis, Baltistica X (2) 124.

³⁹ Dėl tarpiškos Pabaltijo finų įtakos lietuvių kalbai per kuršių ir selių kalbas plg. V. Mažiulis, Baltistica X (2) 124.

rijoje, mažesnis – lietuvių kalbos ploto šiaurės rytų kampe, šiauriniame pakraštyje bei Žemaičiuose, o toliau į pietus silpnėja ir blanksta. Pietų Lietuvoje vartojamos nev. dalyvių beve. g. formos perpasakoto veiksmo reikšmę jau turi žymiai rečiau, negu šiaurės rytų aukštaičių bei žemaičių veik. dalyvių vardininkai. Tad netiesiogiai patirto veiksmo kategorija baltų kalbų plote veikiausiai plito iš šiaurės į pietus laipsniškai silpnėdama ir, gal būt, net nebuvu pasiekusi prūsų kalbos teritorijos.

3.6. Netiesiogiai patirto veiksmo kategorijos susidarymas skirtingoms šeimoms priklausančiose ryt. baltų ir Pabaltijo finų kalbose turi ryškią paralelę visai kitame ide. kalbų ploto pakraštyje, būtent, Balkanų kalbų areale. Ypač įdomūs šiuo atžvilgiu bulgarų kalbos duomenys.

3.6.1. Bulgarų kalbos dalyviai su priesaga *I*, eidami veiksmažodžio pozicijoje, gali sudaryti vad. atpasakojamąsias formas arba atpasakojamą nuosaką⁴⁰. Ja nuosakomi netiesiogiai patirti, perpasakoti ar abejotini dalykai, kurių tikrumo kalbėtojas negarantuoja. Pirmojo ir antrojo asmens formos turi pagalbinį veiksmažodį *cəm* ir, būdamas sudarytos iš perfekto kamieno, sutampa su indikatyvo perifrastiniu perfektu (pvz.: *niiuel cəm*, „aš parašęs“, *niiuel cu*, „tu parašęs“), o trečiuoju asmeniu (kuris dažniausiai ir vartojamas⁴¹) eina dalyvis be pagalbinio veiksmažodžio, tuo išskiriantis iš kitų sudurtinių laikų, pvz.: *niiuel*, „(jis) parašęs“, *niiueli*, „(jie) paraše“. Tas skirtumas nėra absoliutus, nes retkarčiais atpasakojamosios formos gali turėti 3 asmens pagalbinį veiksmažodį, o perfektas būti be jo⁴². Formos, daromos iš imperfekto kamieno, vartojamos vien perpasakoto ar abejojamo veiksmo reikšme, pvz.: *nical cəm*, *nical cu*, *nical*, „aš, tu, jis rašęs“⁴³. I atpasakojamosios nuosakos paradigmą, be paprastųjų, jeina dar vad. emfatinės formos, sudaromos taip pat, kaip lietuvių kalbos sudurtinės, t. y. su „būti“ reikšmės pagalbinio veiksmažodžio dalyviu, pvz., *bil nical*, „(jis) buvęs rašęs“⁴⁴. Jos žymi tokius perpasakotus veiksmus, kurių tikrumo kalbėtojas abejoja, t. y. turi labiau pabrėžtą modalinį atspalvį ir šiuo atžvilgiu taip pat atitinka lietuvių k. sudurtines NN formas⁴⁵.

Iš kitų slavų kalbų atpasakojamąsias formas su *I* dalyviais turi dar makedoniečių kalba⁴⁶, kurios gramatinė sandara iš esmės sutampa su bulgarų kalba. Serbų –

⁴⁰ Dėl šių formų vietos bulgarų kalbos gramatinėje sistemoje diskutuojama. Gramatikose jos paprastai laikomos viena iš veiksmažodžio nuosakų – translatyvu, komentatyvu, prenizkaznito naktinėje, žr. A. Андрейчин, Н. Костов, К. Мирчев, Е. Николов, Ст. Стойков, Български език, София, 1955, p. 212–234; Ю. С. Маслов, Очерк 288 тт. Kadangi atpasakojamosios formos koreliuojamos ir su tariamaja bei liepiamaja nuosaka, kai kurie tyrinėtojai siūlė išskirti bulgarų kalboje višą antrinių (atpasakojamųjų) nuosakų sistemą, žr. Е. И. Демина, БГБЛЯ 359 тт., arba laikyti atpasakojamąsias formas tam tikrais tiesioginės nuosakos (извивелно наклонение) modalinės vartosenos atvejais, žr. В. Станков, Врем. 155 тт., упрач 162–4 su lit., pastaruoju metu ir Е. И. Демина, Ген. 13 тт.

⁴¹ Pasak V. Koseskos SFPS XIII 166, dabartinėje kalboje 3 asmens formos sudaro apie 90% visų pavyzdžių.

⁴² Plg. М. Г. Рожновская, Синт. 218; Ю. С. Маслов, Очерк 250; V. Koseska, SFPS XIII 166; В. Станков, ib. 78; Е. Дьюмина, БЕ XX 407 тт.

⁴³ М. Г. Рожновская, Синт. 117.

⁴⁴ Е. М. Демина, ВГБЛЯ 353 тт.; В. Станков, Врем. 166.

⁴⁵ Dėl panašių emfatinės reikšmės formų albanų kalboje žr. W. Fiedler, ACB VI 369.

⁴⁶ H. G. Lunt, Grammar of the Macedonian literary language, Skopje, 1952, 91 тт. Tačiau makedoniečių kalboje atpasakojamosios formos vartojamos su pagalbiniu veiksmažodžiu taip pat kaip perfekto, tad formaliai nuo pastaruoju nesiskiria.

chorvatų kalboje su šiais dalyviais daromas perfektas, kurio 3 asmuo be pagalbinio veiksmažodžio gali būti vartojamas netiesiogiai patirto veiksmo ir kitomis modalinėmis reikšmėmis⁴⁷. Apskritai, iš bendraslaviskų veiksmažodinių būdvardžių su priesaga *l* kilę dalyviai netiesioginės (resp. atpasakojamosios) nuosakos paradigmą sudarė tik labai ribotame atskirų slavų kalbų plote ir, matyt, palyginti vėlai⁴⁸.

3.6.2. Tos pačios *l* dalyvių formos, padarytos iš imperfekto ir perfekto kamicinų, kurios žymi perpasakotą veiksmą, bulgarų kalboje vartojamos ir netikėtai patirtam, stebinančiam veiksmui nusakyti. Tokiai atvejais jos vadinamos admiratyvu. Vieni tyrinėtojai bulgarų admiratyvą laiko atpasakojamosios nuosakos (translatyvo, arba komentatyvo) variantu⁴⁹, kiti aptaria kaip atskirą formą grupę⁵⁰ arba kaip tam tikrą modalinės indikatyvo laiką vartosenos atvejį⁵¹. Tačiau genetinis ryšys tarp atpasakojamosios nuosakos ir admiratyvo pripažystamas ir vieną, ir kitu⁵². Albanų kalbos admiratyvas, kuri sudaro su postpoziciniu „turēti“ reikšmės pagalbiniu veiksmažodžiu naujosios veiksmažodinių vardų (vad. trumpųjų dalyvių) formos⁵³, taip pat žymi ne tik netikėtai patirtą ar stebinantį, bet ir perpasakotą veiksmą su tam tikru emociniu atspalviu⁵⁴. Abidvi reikšmės yra glaudžiai susijusios (stebinti gali ir tiesiogiai patirtas, ir perpasakotas veiksmas) ir, kai kurių balkanistų nuomone, išriedėjusios iš emfatinės perfekto vartosenos⁵⁵, tik bulgarų kalboje buvęs labiau pabrėžtas komentatyvinės (atpasakojamosios), o albanų – admiratyvinės (stebėjimosi) reikšmės komponentas⁵⁶. Nesunku pastebėti, kad pagal atpasakoto ir stebinančio veiksmo reikšmės ryšį bulgarų ir albanų admiratyvas visai atitinka lietuvių kalbos NN⁵⁷. Bulgarų kalbos atpasakojamosios-admiratyvinės formos, eidamos su jungtuku *da*, turi ir optatyvinę reikšmę, pvz., *да не си отшила там!* (урач по nei-

⁴⁷ И. Грицкат, О перфекту без помоћног глагола и сродним синтаксичким појавама у српскохрватском језику, Београд, 1954; J. Kuryłowicz PPTJ XXIX 30–1; М. Деянова, ИИБЕ XIX 847.

⁴⁸ Pasak K. Mirčeve, Ист. Гр. 123, bulgarų kalboje perfekto modalinė vartosena pradėjo plisti nuo XIV a. E. Diomina Ген. 15 ir BE XX 410 nurodo, kad XVII a. bulgarų raštijoje atsi-spindi dar ankstyvas atpasakojamųjų formų susidarymo laikotarpis.

⁴⁹ Ю. С. Маслов, К вопросу о системе форм пересказывательного наклонения, Сборник в чест на Александър Теодоров-Балан, София, 1956, р. 314 тт.; Очерк 250–1; W. Fiedler, ACB VI 369; WZL XV. 3 565.

⁵⁰ Е. И. Демина, ВГБЛЯ 327–8 su lit.

⁵¹ В. Станков, Врем. 176 su lit.

⁵² I Tarptautiniame balkanistų kongrese 1968 m. ir Balkanų kalbų gramatinės tipologijos simpoziume 1973 m. ji pabrėžė ir E. Diomina, dabart. kalbos požiūriu laikanti admiratyvą ir atpasakojamiasias formas skirtingomis kategorijomis, žr. Е. И. Демина, ACB 387; Ген. 14.

⁵³ Dél albanų kalbos admiratyvo žr. G. Weigand, Albanesische Grammatik, Leipzig, 1913, р. 122 тт.; W. Fiedler, ACB VI 367 тт.; WZL XV.3 561 тт. su lit.; А. В. Десницкая, Албанский язык и его диалекты, Ленинград, 1968, р. 17тт.

⁵⁴ W. Fiedler, WZL XV. 3 563–5.

⁵⁵ Nuo perfekto albanų admiratyvas istoriškai skiriasi tik dalyvio ir pagalbinio veiksmazodžio pozicija: perfekto formose pagalbinis veiksmažodis eina prieš dalyvį ir nėra suaugęs su juo, plg. А. В. Десницкая, ib. 17–18; W. Fiedler, WZL XV. 3 562. Laipsnišką perėjimą nuo perfekto reikšmės prie admiratyvo albanų kalbos rašytinėje tradicijoje nurodo Е. Çabej, ACB 386–7.

⁵⁶ W. Fiedler, WZL XV. 3 565.

⁵⁷ Bulgarų kalbos admiratyvo panašumą į lietuvių kalbos dalyvius, reiškiančius stebinantį veiksmą, nurodė А. Непокупнас, siūlydamas išskirti admiratyvo kategoriją ir baltų kalbose, жr. А. П. Непокупный, Ареальные аспекты балто-славянских отношений, Киев, Москва, 1964, р. 26–7.

ginio, žr. V. Koseska, SFPS XIII 168–9), tuo taip pat sutapdamos su lietuvių kalbos predikatiniais dalyviais (pvz., *Nekalbėjės!* ir pan. žr. 1.9.2). Be to, jomis reikiamas ir iš rezultatų paaikėjės praeities veiksmas⁵⁸ (plg. 4-ąją lie. NN reikšmę). Tad admiratyvo ryšys su atpasakojamosiomis formomis, perfektu ir tuo pačiu su predikatine dalyvių vartosena yra visai neabejotinas.

3.6.3. Kaip rytinių baltų netiesioginė nuosaka semantiškai artima Pabaltijo finų modus obliquus, taip bulgarų, makedoniečių bei albanų atpasakojamosios formos – gretimų turkų kalbos „neakivaizdiniam preteritui“, išriedėjusiam iš dalyvio su priesaga *-myš* ir žyminčiam netiesiogiai, iš kitų lūpų patirtus veiksmus⁵⁹. Manoma, kad tokia modalinė šio laiko reikšmė atsiradusi senesnės perfekto reikšmės pagrindu⁶⁰. Iš dalyvių su *-myš* ir *-gan* kilusios neakivaizdinio preterito formos zoniškai išplitusios ir kitose tiurkų kalbose (su *-gan* užfiksuotos nuo XVI a., su *-myš* – nuo oguzų kalbų raštijos pradžios)⁶¹. Be to, turkménų kalboje vartojamos dar neakivaizdinio preterito formos su *-an*⁶². Kadangi neakivaizdinio, t. y. netiesiogiai patirto veiksmo modalinė kategorija tiurkų kalbose išplitusi gana plačiai ir nuo senų laikų, visai suprantama, kad per ilgus tarpusavio kalbinių kontaktų amžius jis galėjo paveikti ir bulgarų, makedoniečių bei albanų kalbas. Kai kurie tyrinėtojai manė, kad bulgarų bei makedoniečių atpasakojamosios formos atsiradusios dėl turkų kalbos veiksmazodžio sistemos įtakos bulgarų – turkų bilingvizmo laikais (XIV–XIX a.)⁶³ arba dėl tiurkiškos protobulgarų kalbos substrato (po VII a.)⁶⁴. Geriau ištyrus netiesiogiai patirto ir stebinančio veiksmo kategorijos semantinę struktūrą bei morfolardinio realizavimo savitumus, išryškėjo vidinės, pačiose Balkanų slavų ir albanų kalbose glūdinčios šios kategorijos prielaidos⁶⁵. Tačiau neabejotina, kad ši kategorija formavosi sudėtingomis intensyvių kalbinių kontaktų sąlygomis⁶⁶. Labai ribotas jos plotas pietiniame ide. kalbų teritorijos pakrašty ir palyginti nesenas susidarymas rodo, kad svarbiausias jos plitimo židinys turėjo būti tiurkų kalbų areale⁶⁷.

⁵⁸ Tokią reikšmę E. Diomina vadina konkliuzyvine, žr. Е. И. Демина, Ген. 14; Е. Диомина, БЕ XX 411–2.

⁵⁹ Apie jį žr. O. Grünenthal, KZ LXIII 134; A. И. Кононов, Грамматика современного турецкого языка, Москва – Ленинград, 1956, p. 231 tt.; Н. З. Гаджиева, Осн. 182 tt. Turkų kalbos veiksmazodinės formos su *-myš*, kaip bulgarų su *-l*, vartojamos ir kaip participium coniunctum, žr. O. Grünenthal, ib. 134; A. Н. Кононов, ib. 251.

⁶⁰ O. Grünenthal, ib. 134.

⁶¹ Н. З. Гаджиева, Осн. 179 tt., 182–3.

⁶² Ib. 181–2.

⁶³ Б. Цонев, История на български език, III, София, 1937, p. 106; К. Мирчев. Ист. пр. 48, 123, 187; Л. Андрейчин, ИИБЕ II 39 tt.; Э. Бенвенист, ОЛ. 223–4.

⁶⁴ Tokią nuomonę yra iškėlęs K. Popovas, žr. Е. И. Демина, Ген. 14.

⁶⁵ Autochtonišku reiškiniu bulgarų atpasakojamasias formas laikė jau S. Mladenovas, Symb. Rozwadowski II 205 tt.; žr. dar V. Koseska, SFPS XIII 168 ir E. Diominos studijoje ВГБЛЯ 314 nurodytą lit.

⁶⁶ Pasak E. Diominos, jos kilmės išaiškinimo reikia ieškoti „visoje sudėtingoje Balkanų pusiasalio ilgaamžių kalbinių kontaktų situacijoje“ (Е. И. Демина, Ген. 17).

⁶⁷ Tiurkų kalbų poveikį bulgarų kalbos atpasakojamosioms formoms (pvz., pagalbinio veiksmazodžio 3 asmens išleidimui) ir albanų kalbos admiratyvo vartojimui netiesiogiai patirto veiksmo reikšmė pripažinta netgi tie tyrinėtojai, kurie pabrėžia šių veiksmazodžio formų savitumą Balkanų slavų bei albanų kalbose, plg. W. Fiedler, WZL 565, Е. И. Демина, Ген. 15–16; А. С. Мельничук, Розв. 86–8.

3.7. Taigi netiesiogiai patirto veiksmo semantinė kategorija dviejuose visai priešinguose ide. kalbų ploto pakraščiuose – Pabaltijy ir Balkanuose – realizuojama labai panašiomis priemonėmis. Rytinių baltų NN, Balkanų slavų atpasakojamosios formos ir albanų admiratyvas sutampa daugeliu reikšmės bei morfologinės raiškos ypatybių. Svarbiausi sutapimai yra šie:

1. Semantinę minėtų modalinių kategorijų struktūrą sudaro netiesiogiai patirto (translatyvinė), abejotino (dubitatyvinė) arba stebinančio veiksmo (admiratyvinė) reikšmės. Ypač pažymėtinas gana skirtingų admiratyvinės ir translatyvinės reikšmių netrivialus ryšys ir jų raiška tomis pačiomis formomis.

2. Netiesiogiai patirtas veiksmas reiškiamas dalyviais, jeinančiais į sudurtinių (perifrastinių) laikų sistemą. Nors pačios dalyvių formos yra skirtinges kilmės, bet su jais sudarytos netiesioginių nuosakų paradigmoms savo sandara labai panašios (plg. lie., la. NN-os sudurtinius laikus ir vad. emphatices bulgarų atpasakojamasių bei albanų admiratyvo formas).

3. Netiesiogiai patirtą veiksmą reiškiančios formos visose minėtose kalbose genetiškai susijusios su perifrastiniu perfektu, o ryt. baltų ir Balkanų slavų – tam tikrais atvejais net homonimiškos su juo.

4. Netiesiogiai patirto veiksmo kategorija morfologizuota palyginti vėlai (matyt, ne anksčiau kaip I m. e. tūkstantmečio antroje pusėje).

Šie sutapimai negali būti atsitiktiniai. Jie aiškiai rodo NN bei jos funkcių ekvivalentų semantikos ir raiškos tipologinių bendrumą.

NN susidarymo išorinės sąlygos taip pat labai panašios. Abiejuose ide. kalbų ploto pakraščiuose tiesiogiai – netiesiogiai patirtas veiksmas diferencijuojamas aiškiai apibrėžtame plote, į kurį, be ide. kalbų, ieina kitų šeimų (finų-ugrų ir tiurkų) kalbos, su gretimomis ide. kalbomis sudarančios intensyvių tarpusavio kontaktų, bilingvizmo ar net „kalbinės sąjungos“ zonas. Nors NN susidarymo prielaidų bei užuomazgų randame ir kitose ide. kalbose, tačiau niekur kitur jos nėra morfologiškai įformintos. Tuo tarpu kitų šeimų, pavyzdžiui, tiurkų, kalbose netiesioginė nuosaka ar jos ekvivalentai vartojami plačiau ir nuo seno. Tokiomis aplinkybėmis kalbinių kontaktų vaidmuo NN susidarymui yra gana akivaizdus.

Gretinimas su kitomis kalbomis, turinčiomis atitinkamas modalines kategorijas, padeda geriau suprasti lietuvių kalbos NN kilmę. Šios nuosakos struktūrinę pagrindą sudarė iš ide. bendrystės laikų paveldėta predikatinė dalyvių vartosenai, savo ruožtu paremta nominaliniu sakinio tipu. Jos semantinės prielaidos sietinos su ide. kalboms būdingais dalyvių (ypač be pagalbinių veiksmo žodžių) ir su jais sudarytų perifrastinių veiksmo žodžio formų (ypač perfekto ir optatyvo) modalinės vartosenos polinkiais. Perpasakoto veiksmo reikšmės įsigalėjimą stimuliavo pusiau predikatinės dalyvių konstrukcijos: galininkas ir vardininkas su dalyviu. Tačiau galutiniam netiesioginės nuosakos įforminimui bei morfologinės paradigmų susidarymui didelį vaidmenį turėjo kontaktai su artimiausiomis Pabaltijo finų (lyvių ir estų) kalbomis.

Literatūros sutrumpinimai

1. Monografijos

- S. Agrell, Neutr.
E. Benveniste, Hitt.
J. Balkevičius, Sint.

- Zur Geschichte des indogermanischen Neutrums, Lund, 1926.
– Hittite et indo-européen. Etudes comparatives, Paris, 1962.
– Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė, Vilnius, 1963.

- A. Bezzenger, BGLS.
- K. Brugmann, Grdr.
- ” — Synt.
- K. Büga, RR.
- G. Décsy, Einf.
- B. Delbrück, VS.
- J. Endzelin, AprGr.
- J. Endzelins, DI.
- ” — LaGr.
- E. Fraenkel, Baltosl.
- ” — Kas.
- H. Hirt, IdgGr.
- ” — Urg.
- H. Hübschmann, Cas.
- J. Jablonskis, RR.
- G. Janke, Pass.
- J. Kabelka, La.
- J. Kazlauskas, Ist. gr.
- R. Kühner, GrGr.
- J. Kuryłowicz, Apoph.
- ” — Infl. cat.
- O. Lagerkrantz, Präd.
- W. P. Lehmann, PIE.
- V. Mažiulis, Balt.
- A. Meillet, Altarm.
- A. Meillet — J. Vendryes, Traité
- F. Miklosich, VGr.
- T. Milewski, Indo-hitt.
- J. Palonis, LLK
- A. Paulauskienė, Veiksm.
- M. Rudzīte, Dial.
- J. H. Schmalz — J. B. Hofmann, Synt.
- J. Schmidt, Pluralb.
- A. Senn, Hdb.
- J. S. Speyer, VedS.
- Ch. S. Stang, Verb.
- ” — VGr.
- R. Trautmann, AprS.
- Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache auf Grund litauischer Texte des XVI und des XVII Jahrhunderts, Göttingen, 1877.
 - Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, Strassburg, 1897–1916.
 - Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen, Berlin — Leipzig, 1925.
 - Rinktiniai raštai, I—IV, sud. Z. Zinkevičius, red. V. Mažiulis, Vilnius, 1958–1962.
 - Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft, Wiesbaden, 1965.
 - Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen, I—III, Strassburg, 1893–1900.
 - Altpreußische Grammatik, Riga, 1944.
 - Darbu izlase, Rīgā, 1971 tt.
 - Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951.
 - Baltoslavica, Beiträge zur balto-slavischen Grammatik und Syntax, Göttingen, 1921.
 - Syntax der litauischen Kasus, Kaunas, 1928.
 - Indogermanische Grammatik, I—VII, Heidelberg, 1927–1937. Handbuch des Urgermanischen, Heidelberg, 1931–1934.
 - Zur Casuslehre, München, 1875.
 - Rinktiniai raštai, I—II, sud. J. Palionis, Vilnius, 1957.
 - Der Ausdruck des Passivs im Altrussischen, Berlin, 1960.
 - Latvių kalba, Vilnius, 1975.
 - Lietuvių kalbos istorinė gramatika (kirčiavimas, daiktavardis, veiksmažodis), Vilnius, 1968.
 - Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache, I—II, Hannover, 1870.
 - L' apophonie en indo-européen, Warszawa, Kraków, 1956.
 - The inflectional categories of Indo-European, Heidelberg, 1964.
 - Indogermanisches Prädikativ, Uppsala, 1933.
 - Proto-Indo-European syntax, New York, 1974.
 - Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai (deklinacija), Vilnius, 1970.
 - Altarmenisches Elementarbuch, Heidelberg, 1913.
 - Traité de grammaire comparée des langues classiques, Paris, 1952.
 - Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, I—IV, Wien, 1868–1879.
 - L' indo-hittite et l' indo-européen, Cracovie, 1936.
 - Lietuvių literatūrinė kalba XVI—XVII a., Vilnius, 1967.
 - Dabartinės lietuvių kalbos veiksmažodis, Vilnius, 1971.
 - Latviešu dialektologija, Rīgā, 1964.
 - Syntax und Stilistik, — Stolz—Schmalz, Lateinische Grammatik, München, 1928, 345–850.
 - Die Pluralbildung der indogermanischen Neutra, Weimar, 1889.
 - Handbuch der litauischen Sprache, I, Grammatik, Heidelberg, 1966.
 - Vedische und Sanskrit-Syntax, Strassburg, 1896.
 - Das slavische und baltische Verbum, Oslo, 1942.
 - Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen, Oslo — Bergen — Tromsö, 1966.
 - Die altpreußischen Sprachdenkmäler. Einleitung, Texte, Grammatik, Wörterbuch. Göttingen, 1910.

- W. Veenker, Substr.
- J. Wackernagel, Vorles.
- C. Watkins, IdgGr.
- W. D. Whitney, SkrG.
- Z. Zinkevičius, Dial.
- Э. Бенвенист, ОЛ.
- Б. И. Борковский, Гр.
- Б. И. Борковский—П. С. Кузнецов, Ист. гр.
- Р. И. Буслаев, Ист. гр.
- Е. И. Демина, Ген.
- Н. З. Гаджиева, Осн.
- Вяч. Вс. Иванов, Общ.
- П. С. Кузнецов, Ист. морф.
- И. Б. Кузьмина —
- Е. В. Немченко, Синт.
- Т. П. Ломтев, Очерки
- Ю. С. Маслов, Очерк
- А. Мейе, Общ.
- О. Мельничук, Розв.
- К. Мирчев, Ист. гр.
- С. П. Обнорский, Очерки
- А. А. Потебня, Зап.
- М. Г. Рожновская, Синт.
- А. Н. Савченко, Ср. гр.
- В. Станков, Врем.
- Ф. П. Филин, Происх.
- Л. Хакулинен, Разв.
- П. Я. Черных, Ист. гр.
- А. А. Шахматов, Синт.
- Die Frage des finnougrischen Substrats in der russischen Sprache, Bloomington, 1967.
- Vorlesungen über Syntax mit besonderer Berücksichtigung von Griechisch, Lateinisch und Deutsch, I—II, Basel, 1926—1928.
- Indogermanische Grammatik, hrsg. von J. Kuryłowicz, III, Formenlehre, erster Teil, Geschichte der indogermanischen Verbalflexion, Heidelberg, 1969.
- A Sanskrit grammar, Leipzig, 1889.
- Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966.
- Общая лингвистика, М., 1974.
- Синтаксис древнерусских грамот (простое предложение), Львов, 1949.
- Историческая грамматика русского языка, М., 1965.
- Историческая грамматика русского языка, М., 1959.
- К вопросу о генезисе модальных категорий болгарского индикатива, — Симпозиум по грамматической типологии современных балканских языков, предв. материалы, М., 1973, 13—17.
- Основные пути развития синтаксической структуры тюркских языков, М., 1973.
- Общеиндоевропейская, праславянская и анатолийская языковые системы, М., 1965.
- Очерки исторической морфологии русского языка, М., 1959.
- Синтаксис причастных форм в русских говорах, М., 1971.
- Очерки по историческому синтаксису русского языка, М., 1956.
- Очерк болгарской грамматики, М., 1956.
- Общеславянский язык, М., 1951.
- Развиток структуры словяньского речения, Київ, 1966.
- Историческая грамматика на български език, София, 1953.
- Очерки по истории русского литературного языка старшего периода, М.—Л., 1946.
- Из записок по русской грамматике, I—II, М., 1958, III, М., 1968.
- Синтаксис прилагательного в болгарском литературном языке, М., 1970.
- Сравнительная грамматика индоевропейских языков, М., 1974.
- Българските глаголни времена, София, 1969.
- Происхождение русского, украинского и белорусского языков, Л., 1972.
- Развитие и структура финского языка, I—II, М., 1953—1955.
- Историческая грамматика русского языка, М., 1954.
- Синтаксис русского языка, Л., 1925.

2. Bendri darbai, periodika ir kt.

ACB

Baltistica

- Actes du Premier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est-Européennes, Sofia, 1968.
- Baltistica, Baltų kalbų tyrinėjimai, Vilnius, 1965 tt.

BPTJ	– Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego.
BSL	– Bulletin de la Société Linguistique de Paris, 1869 tt.
DB	– Donum Balticum to prof. Ch. S. Stang, ed. by V. Rūķe-Draviņa, Stockholm, 1970.
GK	– Gimtoji kalba, Kaunas, 1933–1941.
IF	– Indogermanische Forschungen, 1892 tt.
Indogermanica	– Indogermanica, Festschrift für W. Krause, Heidelberg, 1960.
Kalbotyra	– Kalbotyra, Lietuvos TSR aukščiajų mokyklų mokslo darbai, Vilnius, 1958 tt.
KZ	– Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen, begründet von A. Kuhn, 1852 tt.
LB	– Biblia: Das ist: die gantze heilige Schrift: Deudsch Auffs new zugericht D. Marth, Luth. Wittemberg. Gedruckt durch Hans Lufft. 1549.
Lg	– Language, Journal of the Linguistic Society of America, Baltimore, 1925 tt.
LKG	– LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Lietuvių kalbos gramatika, red. K. Ulvydas, I–II, Vilnius, 1965–1971.
LKK	– Lietuvių kalbotyros klausimai, Vilnius, 1957 tt.
LKT	– LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Lietuvių kalbos tarmės, chrestomatija, red. E. Grinaveckienė ir K. Morkūnas, Vilnius, 1970.
LVLIR	– Latvijas PSR ZA Latviešu valodas un literatūras institūta raksti, Rīgā.
MAD	– LTSR Mokslu akademijos darbai, ser. A.
MLLVG	– LPSR ZA Valodas un literatūras institūts, Mūsdieni latviešu literārās valodas gramatika, I–II, Rīgā, 1959–1962.
MSL	– Mémoires de la Société de Linguistique de Paris, 1868 tt.
NTS	– Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap, Oslo, 1928 tt.
OSS	– Otázky slovanské syntaxe, I–III, Brno,
PJ	– Poradnik językowy, Warszawa.
RKr	– Rakstu krājums, Rīgas Latviešu Biedrības Žinību Komisijas izdots.
SEER	– Slavonic and East European Review, London.
SFPS	– Studia z filologii polskiej i słowiańskiej, Warszawa.
Sintagmātika	– Sintagmātika, paradigmātika un to savstarpējās attieksmes sintakses līmeni, 6. A. Ozola diena, materiāli, Rīgā, 1970.
Slavia	– Slavia, Časopis pro slovanskou filologii, Praha, 1922 tt.
SIPr	– Slavia Pragensia.
SPFS	– Sborník prací filosofické fakulty Brněnské university, Řada jazykovědná (A), Brno.
TCLC	– Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague, Copenhague.
TLP	– Travaux linguistiques de Prague, Prague.
V	– Biblia sacra Vulgatae editionis... Romae... MD XCIII.
W	– Postille... Przez D. Iakoba Wwyka... w Krakowie... 1617 (šeštasis leidimas).
WZL	– Wissenschaftliche Zeitschrift der K. Marx-Universität Leipzig, Ges.-Sprachwiss. Reihe.
ZfslPh	– Zeitschrift für slavische Philologie, Leipzig, 1925 tt.
БЕ	– Български език, орган на института за български език при БАН, София.
ВГБЛЯ	– Вопросы грамматики болгарского литературного языка, М., 1959.
ВЛУ	– Вестник Ленинградского университета.
Вступ	– Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов, ред. О. С. Мельничук, Київ, 1966.

ВЭИ	— Вопросы этнической истории эстонского народа, Таллин, 1956.
ВЯ	— Вопросы языкоznания, М.
ИИБЕ	— Известия на Института за български език, София.
ИОРЯС	— Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской академіи наукъ, Петроградъ, 1896 тт.
МИРД	— Материалы и исследования по русской диалектологии.
ОФ-УЯ	— Основы финно-угорского языкоznания, М., 1974.
ССб	— Славистичен сборник по случаи VI Межд. конгрес на славистите в Прага, София, 1968.
ТИЯ	— Труды Института языкоznания АН СССР.
УЗ ЛПИ	— Ученые записки Ленинградского гос. педагогического института им. А. И. Герцена.
Эрг	— Эргативная конструкция предложения в языках различных типов (исследования и материалы), Л., 1967.
ЯН СССР	— Языки народов СССР, I—V, М., 1966 тт.

В. АМБРАЗАС

РАСПРОСТРАНЕНИЕ И ПРОБЛЕМА ПРОИСХОЖДЕНИЯ КОСВЕННОГО НАКЛОНЕНИЯ (MODUS RELATIVUS)

Резюме

1. Косвенное наклонение (в дальнейшем — КН), или *modus relativus*, в восточно-балтийских языках образует действительные причастия на **-nt-* и **-us-* (формы именительного падежа в литовском, более новые несклоняемые „деепричастия“ — в латышском), напр.: лит. *tēvas einas*, лат. *tēvs ejuot* „отец якобы идет“. Парадигма КН является симметрической по отношению к парадигме индикатива и противопоставляется последней; кроме простых, в нее входят сложные (перифрастические) формы с действительными причастиями от вспомогательного глагола *būti*, которые противопоставляются соответствующим перифрастическим формам индикатива, напр.: *ura, buvo, būdavo, bus metes : esas, buvēs, būdavēs, būsiq̄s metēs*. Основные отличительные особенности КН — позиция *verbum finitum* в предложении и отсутствие спрягаемой формы вспомогательного глагола в качестве связки. Нейтрализация формального противопоставления КН и индикатива в современном литовском литературном языке наблюдается в трех формах с действительными причастиями прошедшего времени (*jis metes, buvēs metamas, buvēs mestas*), в которых возможен пропуск спрягаемой формы вспомогательного глагола. В латышском языке нейтрализация этого противопоставления еще более ограничена.

Модальную семантику КН образуют значения пересказочности (транслативное), сомнительности (дубитативное), неожиданности-удивления (адмиративное) и суждения по результатам (конклузивное), причем тесно взаимосвязанные значения пересказочности и сомнительности являются преобладающими.

Распространение КН в диалектах литовского языка весьма неравномерно: оно широко употребляется только в жямайтском наречии, в прилегающей к нему с юга части западноаукштайтского наречия и в северо-восточном углу территории литовского языка (см. схему 1). Именно для этого ареала также характерна продуктивность и других причастных конструкций, в том числе *nominatīvus cum participio, datīvus absolutus*, и перифрастических форм глагольных времен.

К началу литовской и латышской письменности КН представляло собой вполне сложившуюся категорию с соответствующей современному языку семантикой. В древнелитовском КН наиболее широко засвидетельствовано в произведениях С. Вайшнораса (35 оборотов).

Данные диалектов, фольклора и древнелитовских памятников указывают на тесную связь между КН и перифрастическими формами глагола в прошлом. Действительные при-

частия настоящего времени (*einqs*, *bēgqs*, *žiūrīs*) в древнелитовском, а частично и в современном жяマイтском наречии еще входят в парадигму перифрастических форм глагола, могут употребляться в позиции *verbum finitum* без пересказочного или дубитативного значения и сочетаться с вспомогательным глаголом, причем аффикс *be-* только подчеркивает дуративность (напр., *ira beszindans BrB II Moz 34, 26*). С другой стороны, КН неразрывно связано с другими предикативными конструкциями действительных причастий без глагольной связки в позиции *verbum finitum*, которые в синтаксической системе литовского языка занимают изолированное положение, идиоматизируются и уже при синхронном ее изучении выделяются как реликты архаического характера. Они употребляются главным образом для выражения „безвременных“ состояний, т. е. в обычном значении древних nominalных предложений, напр.: *O ans jau nuo ryto atsigules ir bedribqs Rs*, а также для эмфатического выражения отрицания (напр. *Nebebuvę, kadaš až jo eič! Ds*), пожелания и повеления в полуидиоматических оборотах, заклинаниях и под., напр. *atadarq durytēles BsP II 327*. С разными экспрессивными оттенками действительные причастия без связки выступают также в позиции второго глагола в постпозитивных конструкциях с относительными местоимениями и наречиями *kas*, *kiek*, *kada*, *kur*, *iki*, *ligi* и под., напр.: *vaikas turėjo duonos kiek noriš*, а в препозиции могут быть связаны с глаголом союзом *ir*, напр., *pabėgėjės ir pastipo BrP IV 235*. Древность этих конструкций подтверждают точные соответствия в славянских, германских и других родственных языках. Постпозитивные причастия прошедшего времени употребляются также для эмфазы действия глагола с соответствующим корнем, напр., *gerk gėrės*, а также для выражения альтернативы (*sakyk jam nesakes*) или нежелательного действия (*tylék neburbėjės*).

Генетическая связь КН с упомянутыми реликтными конструкциями указывает на то, что с исторической точки зрения КН является специализированным случаем древнего предикативного употребления причастий, отличающимся от других только определенными модальными значениями.

2. О развитии КН на основании древней предикативной функции причастий свидетельствуют также конструкции со страдательными причастиями среднего рода, напр.: (*brolio*) *gyvenata*, *séjama*; *gyventa*, *séta* или (*brolio*) *būta gyventa*. По ареалу распространения в диалектах литовского языка эти конструкции резко отличаются от КН: они наиболее продуктивны там, где КН не употребляется, а в жяマイтском наречии их почти совсем не обнаружено (см. схему 2). Однако по своим модальным значениям они в основном соответствуют КН, только адмиративное и конклюзивное значения у страдательных причастий более продуктивны. Параллелизм модальных значений при различных ареалах распространения КН и страдательных оборотов свидетельствует об общности их развития и противоречит попыткам вывести КН прямо из конструкции *nominativus cum participio*, для которой формы страдательных причастий среднего рода совершенно не свойственны.

Сравнительный анализ оборотов со страдательными причастиями среднего рода типа *brolio gyvenata* / *gyventa* приводит к заключению, что они исторически являются вариантами конструкций (*rugiai*) *séjama* / *séta* (ср. др.-прусск. *grīkai ast...*, *etwierpton*, ст.-сл. *glasъ...* *uslyšano budetъ*), построенных по той же структурной схеме, как и обороты с прилагательными типа (*darbas*) *miela* (ср. др.-русск. *грѣхъ сладко*). Форма среднего рода имен прилагательных и причастий здесь представляет собой чистую основу на *-o*. Конструкции типа (*rugiai*) *séjama* объясняются как реликты nominalных предложений с неизменяемой формой предикативного члена, унаследованных с иде. языковой общности. Следы древней инконгруенции сохранили также соответствующие конструкции КН с формами действительных причастий среднего рода, которые могут сочетаться с именами как мужского, так и женского рода (ср. *broliai* / *seserys einq*) и своими корнями также опираются на древнее nominalное предложение. Таким образом, выдвигается предположение об общности первичной синтаксической структуры КН и оборотов со страдательными причастиями.

Распространение *genetivus auctoris* (который первоначально имел, по-видимому, посессивное значение) или синонимических ему падежных конструкций субъекта при страдательных причастиях не только транзитивных, но и интранзитивных глаголов (напр.: *brolio séjama*, *gyvenata*), считается более поздним преобразованием первичной конструкции (*rugiai*) *séjama*, имеющим типологические параллели в славянских (особенно севернорусских) и индоиранских языках. В связи с превращением прилагательных и причастий среднего

рода в адвербализованные предикативы, внутри пассивной конструкции происходит переосмысление синтаксических связей, вследствие чего номинатив во многих случаях осознается уже не как падеж субъекта, а как падеж прямого объекта действия, выраженного причастием, ср. *jo rašoma laiškas* (вторичная „эргативизация“ конструкции).

3. Развитие модальных значений предикативных конструкций с действительными и страдательными причаствами обусловлено целым комплексом внутренних и внешних факторов. После включения большинства номинальных предложений в синтаксические парадигмы вербальных предложений в качестве оборотов с нулевой связкой часть древних предикативных причастий оказалась на периферии синтаксической системы и впоследствии были переосмыслены на основании их вторичной — модальной функции. На тенденцию использовать номинальные формы глагола для выражения косвенно воспринятого действия (категории за свидетельствованности по Р. Якобсону) указывает употребление как древних, так и новых (перифрастических) форм перфекта в древнеиндийском, славянских и романских языках, а также типологические параллели в тюркских, семитских, некоторых картвельских языках. Модальному переосмыслению предикативных причастий также могло способствовать использование причастных форм для образования перифрастического оптатива, т.е. именно того наклонения, которое во многих иде. языках выражает косвенную речь. Данные древнелитовских памятников свидетельствуют о связи оптативного и транслативного значений; на это указывают и случаи синонимии КН и оптатива в трудах С. Вайшнораса. Еще большее влияние на „прикрепление“ значения пересказочности к предикативным действительным причаствиям должна была оказать конструкция *nominativus cum particípio* после глаголов умственного восприятия и речи, напр., *jis saké(si) ejes*; этим объясняется заметное преобладание транслативного и дубитативного значений КН по сравнению с соответствующими пассивными оборотами.

Внешними условиями, способствовавшими развитию модальных значений предикативных причастий, прежде всего следует считать исторические связи балтийских и прибалтийско-финских языков. Сравнение литовско-латышских причастных конструкций с соответствующими по значению оборотами эстонского (*kaudne kõnevis*) и ливского языков указывает на общность семантической категории пересказочности, которая в сравнительно небольшом и закрытом ареале, занимающем часть восточного побережья Балтийского моря, реализуется различными отглагольными формами: причаствиями (лит.), деепричастиями (лат., эст.), инфинитивами (эст.), отглагольными существительными (ливск.), причем генетически тождественны только литовские и латышские формы. Распространение этой семантической категории может быть связано с продвижением балтийских племен на север, в области, населенные предшественниками ливов и эстонцев, которое датируется V—VI в. н. э. В это время прибалтийско-финское языковое единство уже не существовало, а восточнонебалтийские языки еще образовали такую общность, в которой новые явления могли свободно распространяться. Интенсивность употребления КН в восточнонебалтийских языках примерно соответствует близости их связей с прибалтийско-финскими языками: оно наиболее употребительно в латышском языке, менее — на севере и северо-востоке Литвы, а также в жмайтском наречии, т.е. в зонах контактов литовского языка с сельскими и куршским языками, более подвергнутыми прибалтийско-финскому влиянию; в южной Литве КН встречается уже совсем редко. Это позволяет предполагать, что категория пересказочности в балтийских языках распространялась с севера на юг и, вероятно, даже не достигла территории древнепрусского языка.

Типологическая параллель восточнонебалтийскому и прибалтийско-финскому КН наблюдается на Балканах. Болгаро-македонские пересказательные формы и албанский адмиратив, оформлению которых способствовало влияние турецкого языка, соответствуют литовско-латышскому КН как по своей семантической структуре, так и по морфологическим средствам выражения (отглагольные имена, тесно связанные с перифрастическими формами перфекта). Морфологизация семантической категории пересказочности только в окраинных полосах иде. ареала на основании древней предикативной функции глагольных имен, характерной для многих иде. языков, указывает на значительную роль языковых контактов в этом процессе и является ярким примером распространения тождественных семантических категорий в контактных областях генеалогически неродственных языков.